

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 193
SIJEČANJ – VELJAČA 2026.
TEVET / ŠVAT / ADAR
5786.

TEMA BROJA:
UMJETNOST I HOLOKAUST

SADRŽAJ

4	UVODNIK	19	IZLET U DARUVAR ŽENSKE SEKCIJE ŽIDOVSKÉ OPĆINE ZAGREB	42	EMIL HAUSER I SPAŠAVANJE ŽIDOVSKIH MUZIČARA
5	IZLOŽBA “SKLONIŠTE (IZGUBLJENIH) SJEĆANJA” U LUDBREGU	21	JASMINKA NAJCER SABLJAK I SILVIJA LUČEVNJAK: “SLAVONSKI ODRED ZA BAŠTINU”	45	MATTÉOLIJEVA KOMISIJA I POVRAT OPLJAČKANE ŽIDOVSKÉ IMOVINE U FRANCUSKOJ
7	PREDSTAVLJENA KNJIGA “POVIJEST I PROPAST ŽIDOVSKÉ VJEROISPOVJEDNE OPĆINE ČAKOVEC”	22	ROBERT MAKLOWICZ: “CARSKA I KRALJEVSKA KUHINJA”	47	NEVIDLJIVA JUNAKINJA
8	IZLOŽBA “PREŽIVJELI HOLOKAUST U ŠVICARSKOJ”	23	STEFAN ZWEIG: “PISMO NEPOZNATE ŽENE”	49	PROGON ŽIDOVA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ: ZLOČINCI I OPORBENJACI
9	PREDSTAVLJENA KNJIGA “ISTAKNUTE PREDSTAVNICE NACIONALNIH MANJINA”	24	MARKO GREGUR: “DOLINAR”	57	TOM STOPPARD — DRAMATIČAR SLOBODE
10	PARK PRAVEDNIKA MEĐU NARODIMA U CENTRU SVIJETA	25	UMJETNOST KAO ODGOVOR NA HOLOKAUST	60	NJEMAČKA AUKCIJSKA KUĆA MORALA OTKAZATI PRODAJU PREDMETA ŽRTAVA HOLOKAUSTA
12	HANUKA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB	26	LOGOROLOGIJA I HOLOKAUST	62	UGAŠEN SAT KOJI JE BROJAO VRIJEME OD HAMASOVIH NAPADA
13	KONCERT KONTRA KVARTETA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB	31	UMJETNOST KAO SREDSTVO IZRAŽAVANJA BOLI, NADE I OTPORA		
14	EUROPSKI DAN ŽIDOVSKÉ KULTURE I BAŠTINE — DAN OTVORENIH VRATA 2025.	35	HOLOKAUST U UMJETNIČKOJ FOTOGRAFIJI		
16	ISRAEL KLEZMER ORCHESTRA U ZAGREBU	39	FILATELIJA — UMJETNOST NA PAR KVADRATNIH CENTIMETARA		
17	BERLIN, WANNSEE I HOLOKAUST	40	FRIEDL DICKER-BRANDEIS — “UMJETNIČKA MAJKA” DJECE THERESIENSTADTA		

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MILIVOJ DRETAR, MAŠA TAUŠAN, NARCISA POTEŽICA, DEAN FRIEDRICH, JOSIP TEŠIJA, IVO MIŠURA, JAROSLAV PECNIK, ANNA MARIA GRÜNFELDER

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

već godinama svaki je prvi broj Ha-Kola u “nežidovskoj” novoj godini posvećen žrtvama Holokausta i na taj način odajemo počast svim žrtvama i čuvamo sjećanje na sve ono što se dogodilo, na sve ono što je izgubljeno. Teško je raditi te teme, priče o ljudima kojih više nema uvijek su emotivne, strašne i nikada se na njih ne može naučiti. S godinama, ja osobno sve više osjećam teret “svega onoga što je izgubljeno”, ostajem nijema pred svim srušenim sinagogama, pred sudbinama ljudi koji su s puno nade gradili svoje živote, pridonosili državama i gradovima u kojima su živjeli. I onda ih jednostavno više nije bilo. Gubitak je ogroman, nenadoknativ, neke stvari jednostavno više nikada, baš nikada neće biti onakve kakve su bile nekada, bez obzira na sve što se pokušava učiniti. Danas u svijetu živi još 196.600 preživjelih žrtava Holokausta, svjedoka onoga što se dogodilo. Nadam se da će što duže biti s nama.

Među brojnim žrtvama bili su i umjetnici iz svih područja umjetnost. Umjetnici su stvarali i za vrijeme Drugog svjetskog rata, neki su nastavili i nakon oslobođenja, neki

su smatrali da umjetnost više ne može postojati. Za veliki broj žrtava, umjetnost je bila način izražavanja onoga što su osjećali, umjetnost je bila upozorenje svima onima koji nisu vjerovali da se Holokaust dogodio, umjetnost je bila ono što ostaje za budućnost. Za vrijeme Drugog svjetskog rata nestale su i pokradene brojne umjetnine, a veliki broj nikada nije vraćen pravim vlasnicima. Sigurna sam da će vas neke od priča koje donosimo duboko potresti. Nadam se da smo ih na ovaj način sačuvali od zaborava.

Neumorni Milivoj Ludbreg još je jednom uspio napraviti nevjerojatne stvari u svojoj borbi za očuvanje židovske baštine i čuvanje sjećanja na židovske zajednice. U njegovom Ludbregu otvorena je izložba “Sklonište (izgubljenih) sjećanja” a u “centru svijeta” otvoren je i Park Pravednika među narodima. Povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta u Čakovcu je predstavljen hrvatski prijevod vrijednog djela “Povijest i propast Židovske vjeroispovjedne općine Čakovec”, autora Tibora Grünwalda, sina posljednjeg

čakovečkog rabina, a u Zagrebu je bila otvorena izložba “Preživjeli Holokaust u Švicarskoj”. Na stranicama Ha-Kola pronaći ćete i članke o održanim predavanjima, koncertima i izložbama, kao i članak Narcise Potežice o izletu članica Ženske sekcije ŽOZ-a u Daruvaru.

Doktorica filozofije, povijesti umjetnosti i katoličke teologije sa specijalizacijom iz povijesti crkve, Anna Maria Grünfelder dugi niz godina bavi se temom Drugog svjetskog rata a za svoj rad dobila je brojna priznanja. Kao što mi je napisala, ona, kao Austrijanka, to smatra svojom dužnošću, obavezom. Za ovaj broj Ha-Kola pripremila je skraćenu verziju nagrađenog rada posvećenog progonu Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Hvala Vam gospođo Grünfelder, lijepo je znati da imamo prijatelje poput Vas, prijatelje poput Milivoja Dretera. Svi-
jet izgleda ljepše uz prijatelje.

Do nekog sljedećeg puta
Nataša Barac

IZLOŽBA “SKLONIŠTE (IZGUBLJENIH) SJEĆANJA” U LUDBREGU

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Datum 27. siječnja dobro je poznat svima: žrtvama Holokausta, članovima njihovih obitelji, prijateljima, cjelokupnoj židovskoj zajednici. Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta prihvatila je Opća skupština Ujedinjenih naroda kao dan prisjećanja na sve one koji su skončali u nekom od mnogih logora u okupiranoj Poljskoj, Češkoj, Austriji, Francuskoj, Hrvatskoj... Tog se datuma sjećaju i još malobrojni živući svjedoci nacističkog zla, osobe koje su se, ne svojom voljom, našle na jednom od najstrašnijih mjesta u prošlosti — u logoru smrti Auschwitz-Birkenau. Jer od onih koji su ušli u taj logor smrti, rijetko tko je živ izašao. U dvorcu Batthyany u Ludbregu otvorena je 27. siječnja izložba “Sklonište (izgubljenih) sjećanja” povjesničara Milivoja Dretera. Koncept izložbe usko je povezan sa spašenim uspomenama pojedinaca koje je zadesio Holokaust — što bi netko ponio sa sobom u onih 10-15 minuta koje su mu ostavljene da spakira cijeli svoj život u jedan kofer: osobne dokumente, rezervnu odjeću, novac, pokoji račun, fotografiju, neki komad posuđa, možda i neku malu menoru ili molitvenik, najdražu knjigu. Jer oni koji su istjerani, najčešće nisu znali što ih čeka u nared-

OSOBNI PREDMETI IZ OSTAVŠTINE OBITELJI ŠVARC IZ KOPRIVNICE

nim danima — hoće li se skoro vratiti u svoj topli dom ili ih čeka dugo i naporno putovanje u nepoznato?

Na ludbreškoj izložbi predstavljeno je gotovo stotinu osobnih predmeta. Tu su fotografije Židova, razglednice hrvatskih sinagoga, knjige, liturgijski predmeti, računi raznih židovskih tvrtki, pokoji komad pokućstva. Svaki predmet ima svoju priču, svaki predmet sadrži esenciju tragedije njihova vlasnika. Jer kad bi mogla, o čemu bi progovorila metalna kutija s

natpisom “D. Wolf i sinovi, d.d.”? O tome da je krajem 19. stoljeća u Ludbregu živio cijenjeni rabin Benjamin Wolf za čijeg je života otvorena sinagoga, a njegov je poznać sin Dragutin u Bjelovaru osnovao tvrtku za proizvodnju keksa i vafli koja će 1930-ih fuzionirati s mađarskim Koestlinom pod kojim imenom i danas posluje. Ili staklene boce Gutmann nazvane po istoimenoj tvornici iz Belišća u vlasništvu židovske obitelji koja je posjedovala pola tog gradića. A baruna Viktora Gutmanna von Gelse und Belišće osudile su 1946. na smrt komunističke vlasti zbog sumnji u suradnju s fašistima. Tu je i indeks studenta s Medicinskog fakulteta Josipa Blivajsa (Blühweisa) iz Martijanca koji će 1941. biti u grupi od 165 makabejaca odvedenih u logor Danicu, a potom u Jadovno gdje su ubijeni. Kao najvrjedniji eksponati ove privremene izložbe predstavljeni su molitvenik Markusa Rosenbergera iz 19. stoljeća, jedini predmet iz uništene ludbreške sinagoge; židovska traka za ruku iz kuće obitelji Schlesinger čiji su članovi ubijeni u ustaškim logorima; fotografija prvog ludbreškog svjetlotiskara Juliusa Sattlera; katalog izložbe “Židovi: izložba o razvoju židovstva i njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj” iz 1942. godine; Tora na pergameni iz Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice. A nije Tora bila jedini posuđeni predmet — obiteljske fotografije i sačuvana poslovna dokumentacija iz

nekadašnje trgovine “S. Weinrebe i sin” koju je ustupio Branko Dobec, potomak obitelji; molitvenik, svijećnjaci i keramičko posuđe iz doma obitelji Švarc u Koprivnici; dječje pismo i osobna dokumentacija Artura Rosnera (1938. – 2021.), zadnjeg Židova koji je upisan u maticu rođenih Izraelitičke bogoštovne občine Ludbreg.

Sliku daruvarske sinagoge, akril na platnu, samo za ovu izložbu izradila je Ljubica Čubrilović, a ljljlane za žrtve Šoe Tamar Epstein iz Cezareje u Izraelu. Ona je još 2013. izlagala u ovom dvorcu pa je sad prihvatila ponudu da se njene slike opet nađu na istom mjestu. Najveći paket posudbine pristigao je iz Židovskog muzeja u Zagrebu, voditeljica Muzeja Mira Wolf danima je pažljivo birala i pripremala svijećnjake, talit, kipe, molitvenik, pehar za kiduš, perzijsku tapiseriju s prikazom primanja deset zapovijedi, slike rabina i fotografije Lee Deutsch. “A što je ovo? Čemu je to služilo?” raspitivali su se mladi posjetitelji izložbe. “Tefilini, molitveno remenje koje Židovi napinju na ruci prilikom molitve,” pojasnio im je voditelj izložbe. Svi su zastali i pred dijelom izložbe posvećenim Holokaustu: velika grafika Danice Zlatka Price, knjige o tom logoru dr. Zdravka Dizdara; rukopis Marije Winter o tragediji ludbreških Židova i njen istoimeni članak u Podravskom zborniku iz 1986., momak sa židovskim znakovima, knjiga žrtava logora Jasenovac te četiri sudbine Ludbrežana u Auschwitzu — Josef Grünfeld, Vera Blauhorn, Ružica Hacker i Gizela Vrančić. Svi su stradali u logoru, a izložba otkriva malo više o tim pojedinačnim sudbinama, stari Josef koji je odveden u logor i navodno živ spaljen ili njegova maloljetna unuka Ružica koja je nakon Loborgrada, sa svojom majkom skončala u Auschwitzu. O Gizeli se već pisalo, ali je izložbom osvjetljena potraga za njom: u Muzeju grada Ludbrega čuva se dokumentacija koja svjedoči o neutješnoj tuzi supruga Ludve Vrančića u potrazi

OTVARANJE IZLOŽBE U LUDBREGU

za ljubavi njegova života. Nikad ju nije pronašao, tek pred dvadesetak godina objelodanjeno je da je Gizela na Božić 1943. skončala.

Na otvaranju izložbe govorili su Anja Štefanić, voditeljica programa Ludbreg petkom, Jelena Koprek, voditeljica Muzeja grada Ludbrega i Sanja Švarc Janjanin, predsjednica Židovske općine Koprivnica koja je posudila i neke od obiteljskih predmeta. “Jako sam dirnuta postavom ove izložbe. Na neki način otvorili smo vam vrata naših domova i izložili vam djeliće naše intime. Predočili smo neke predmete koje nas vezuju uz naše obitelji, izložili smo naša sjećanja koja su dijelom odgovorna za naš identitet. A memorija je upravo sinteza identiteta i vremena. Ova izložba je potvrda da smo naučili, da nam je stalo i da se sjećamo”, rekla je dr. Švarc. “Kad se radi o Židovima, mnogo toga je pokradeno, na silu uništeno, ovo malo što je preostalo, mislim da zaslužuje da se pokaže. Te uspomene čine mozaik naših života, mnogo je predmeta, svaki ima svoju emotivnu važnost, iz svakog nešto zrači”, pojasnio je autor Milivoj

Dretar. Uz zahvalu svim suradnicima, prisutnima je upućena i završna misao: “Čuvajte vaše uspomene, tko zna — možda jednom postanu dio nečije kolekcije ili se nađu u muzeju”.

Dva dana nakon otvaranja, izložbu su obišli i učitelji povijesti u sklopu 23. državnog stručnog skupa za poučavatelje o Holokaustu, ravnateljica i viši savjetnici Agencije za odgoj i obrazovanje, dr. Ognjen Kraus, predsjednik Koordinacije židovskih općina Hrvatske, glavni rabin RH Luciano Moše Prelević. Posebno oduševljena izloženim bila je Mira Wolf, vješt看 okom pratila je sve predmete, kako su izloženi i prezentirani. Znatiželjni Ludbrežani izložbu su posjetili i tijekom Noći muzeja 30. siječnja, a prvi gost nagrađen je knjigom “Židovi u ludbreškom kraju”. U posjet su se najavili i učenici Osnovne škole Ludbreg. I za kraj pitanje: hoće li biti sličnih izložbi? Autor smatra da je vrijeme da se ponovi jedna velika putujuća izložba, kakva je bila ona 1988. godine — ova mala u Ludbregu dokaz je da interesa i građe ima i više nego dovoljno.

PREDSTAVLJENA KNJIGA “POVIJEST I PROPAST ŽIDOVSKJE VJEROISPOVJEDNE OPĆINE ČAKOVEC”

PIŠE: J. C.

Povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta u Čakovcu je predstavljena važna knjiga “Povijest i propast Židovske vjeroispovjedne općine Čakovec”, objavljena u suradnji Židovske općine Čakovec i Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu, uz potporu Grada Čakovca. Knjigu koja govori o čakovečkoj židovskoj zajednici i koja je vrlo važan dokument još je 1977. na hebrejskome napisao Tibor Grünwald, sin posljednjeg čakovečkog rabina. U knjizi je obrađena povijest čakovečke židovske zajednice, od osnivanja 1790. pa do njenog uništenja 1944. godine a objavljena je u prijevodu Laile Šprajc.

Na predstavljanju knjige bili su uz gradonačelnicu Čakovca Ljerku Cividini i predsjednika Židovske općine Čakovec Andreja Pala i izraelski veleposlanik u RH Gary Koren, posebna savjetnica predsjednika vlade Republike Hrvatske i ravnateljica JSUP “Jasenovac” Sara Lustig, glavni rabin Koordinacije židovskih općina u Hrvatskoj Luciano Moše Prelević, predsjednik Matice hrvatske Damir Zorić, te mnogi drugi. Svi su oni

PREDSTAVLJANJE KNJIGE U ČAKOVCU

istaknuli važnost rasvjetljavanja dosad zanemarenih i neistraženih dijelova naše povijest, a posebno doprinosa hrvatskih Židova razvoju modernog društva.

“Ovaj prijevod samo je dio nastojanja usmjerenih na očuvanje sjećanja na čakovečke Židove, svojevrsni je spomenik ljudima koji su nekad ovdje živjeli i zahvaljujući kojima imamo ovakav grad. Sigurna sam da će se suradnja koju imamo sa Židovskom općinom Čakovec nastaviti i u budućnosti, kako bi sačuvali sjećanje na čakovečku židovsku zajednicu, ali i očuvali povijest našeg grada”, rekla je čakovečka gradonačelnica te dodala kako je vrijednost ove knjige još veća jer ju je napisao sin posljednjeg čakovečkog

rabina pa tako dobivamo pregled o životu i funkcioniranju čakovečke židovske zajednice iz prve ruke. O knjizi su govorili i predsjednik Židovske općine Čakovec Andrej Pal i predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu Zoran Turk. Andrej Pal govorio je o važnosti lika i djela Tibora Grünwalda, odnosno značaja koje ono ima za čuvanje sjećanja na čakovečke Židove dok je predsjednik Matice hrvatske naglasio povijesni značaj europskih i hrvatskih Židova u formiranju gospodarske stvarnosti i kulturnih identiteta brojnih europskih naroda i mjesta. U istom duhu govorio je i glavni rabin u Hrvatskoj Moše Prelević, ističući ulogu Židova i u nekadašnjem povezivanju europskog kontinenta.

Predstavljanje knjige održano je sklopu Stručnog skupa “Poučavanje i učenje o Holokaustu sprečavanju zločina protiv čovječnosti” namijenjenog učiteljima i nastavnicima koji je u povodu Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta organizirala Agencija za odgoj i obrazovanje u suradnji s Ministarstvom znanosti, obrazovanja i mladih, Židovskom općinom u Čakovcu, Spomen područjem Jasenovac i Šoa akademijom.

IZLOŽBA “PREŽIVJELI HOLOKAUST U ŠVICARSKOJ” U ZAGREBU

PIŠE: J. C.

Otvaranjem izložbe “Preživjeli Holokaust u Švicarskoj” u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu obilježen je Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta.

Izložbu, koja je na inicijativu hrvatske veleposlanice u Švicarskoj Konfederaciji Andreje Bekić uz podršku Ministarstva kulture i medija organizirana u suradnji Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i Zaklade Gamaraal iz Züricha, otvorila je ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek.

“Mi znamo da postoji puno više priča ne samo nasljednika i onih koji su u strahotama Holokausta izgubili svoje najbliže, nego i priča onih koji su im pružili ruku, koji su riskirali svoje živote da im pomognu, koji su i u tim groznim vremenima vjerovali u snagu humanosti, u snagu ljudske dobrote, žrtvovanja za drugoga”, istaknula je ministrica, te dodala kako moramo nastaviti uporno ulagati u obrazovanje, kako bi se nastavile pričati priče i kako bismo spriječili da se izgubimo u spirali mržnje, nasilja, prešućivanja i svega onoga što dovodi do strašnih zločina.

Ova izložba kroz portrete, videozapise i životne priče preživjelih otkriva dijelove života i intimne priče ljudi koji su preživjeli nacistički progon i nezamislive gu-

bitke a istovremeno čuva svjedočanstva i naglašava ljudsku dimenziju povijesti.

Ministrica je zahvalila organizatorima, te posebno Ivi Jelineku koji je osobnom pričom oživio stvarne osobe koje stoje iza portreta prikazanih na izložbi, te izrazila zadovoljstvo što je izložba postavljena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici gdje svaki dan prođe stotine studenata, generacija kojima prenosimo kulturu sjećanja.. U središtu svih naših promišljanja o očuvanju sjećanja na Holokaust nalaze se

žrtve, a naša je obveza preuzeti odgovornost nad vlastitom dionicom u povijesti i koliko god je moguće, žrtvama vratiti ime i osobni identitet, rekla je ministrica.

Uz ministricu, na otvorenju izložbe obratili su se videoporukom predsjednica Zaklade Gamaraal Anita Winter, predsjednik Židovske općine Zagreb Ognjen Kraus, Ivo Jelinek, švicarska veleposlanica u Hrvatskoj Beatrice Schaer i glavna ravnateljica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu Ivanka Stričević.

PREDSTAVLJENA KNJIGA “ISTAKNUTE PRIPADNICE NACIONALNIH MANJINA”

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

PREDSTAVLJANJE KNJIGE U ŽOZ-U

Dvadeset i devet žena, pripadnica nacionalnih manjina, koje su dale veliki doprinos razvoju hrvatske znanosti, umjetnosti i cjelokupnog društva našlo se u novoj knjizi autorice Slavice Šarović i suautor Goranke Jelinčić i Marijana Lipovca, predstavljenoj u ŽOZ-u u siječnju, u sklopu programa Šoa akademije, a povodom Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust.

Knjiga “Istaknute pripadnice nacionalnih manjina” u nakladi udruge Perspektiva, nastala je, kako je istaknula novinarka i urednica Šarović, na temelju dugogodišnjeg praćenja aktivnosti nacionalnih manjina u Zagrebu i Hrvatskoj. Pritom su joj u fokus došle žene: akademkinje, znanstvenice, liječnice, poduzetnice, glazbenice, slikarice, glumice... koje su našle svoje mjesto u zanimanjima

u kojima su prije više od jednog stoljeća tradicionalno vladali muškarci. Te su žene dale veliki doprinos na različitim poljima, ali o njima nažalost javnost vrlo malo zna.

“Uspjeli smo obuhvatiti samo 29 žena, iako ih je hrvatska novija povijest imala daleko više”, kazala je Šarović, istaknuvši pritom kako premalo javnih površina i ustanova nosi ime uspješnih žena, pripadnica nacionalnih manjina. Ističući kako bi to trebalo promijeniti, novinar i publicist i predsjednik Hrvatsko-češkog društva Marijan Lipovac kazao je da bi “time barem na simboličnoj razini Zagreb postao ljepše i tolerantnije mjesto”. Od 29 pripadnica manjina obrađenih u knjizi, samo dvije imaju svoju javnu površinu, obje Čehinje, pojasnio je.

NEKOLIKO ŽENA IZ KNJIGE

Elly Bašić, pravim imenom Gabriela Lerch, rođena u židovskoj obitelji u Zagrebu, utemeljila je funkcionalnu glazbenu pedagogiju. Marta Erlich Tompa, iz ugledne zagrebačke židovske obitelji, bila je slikarica školovana u Parizu. Marta Klara Fischer, ugledna liječnica iz Osijeka. Lea Deutsch, glumačko čudo od djeteta, hrvatska Shirley Temple.

No svoje mjesto u knjizi nisu našle samo Židovke, iako one jesu u većini jer su Židovi tada imali najobrazovaniju populaciju i prednjačili u intelektualnim profesijama. Tu su i Bela Krleža, izuzet-

na glumica srpskog podrijetla, Njemica Karola Meier Milobar, prva licencirana liječnica u Hrvatskoj, Ruskinja Maja Perfiljeva rođena u Tivtu u Crnoj Gori, koja je napisala neke od najljepših pop i rock balada, Makedonka Kostadinka Velkovska, šansonijerka i glumica.

Sami autori govorili su o još nekima od njih. Šarović je istaknula Olgu Hebrang, najpoznatiju političku zatvorenicu u bivšoj Jugoslaviji koja je cijeli život bila “u nemilosti i jednih i drugih”, Njemicu Barbaru Huettenrott zaslužnu za razvoj tartufarstva u Istri i Židovku Ružu Klein Meštović, priznatu slikaricu koja je ostala u sjeni svog supruga kipara, a zbog ljubavi bila prognana iz obitelji.

Sanja Zoričić Tabaković, voditeljica Šoa akademije i predstavnica židovske nacionalne manjine Grada Zagreba istaknula je kako su pripadnice nacionalnih manjina kroz traumatična vremena često bile dodatno izložene nepravdi i marginalizaciji. Te su žene kroz povijest ostale manje vidljive zbog čega ova knjiga ima osobitu važnost, kazala je te dodala: “Pripadnice nacionalnih manjina koje su u ovoj knjizi spomenute, a ima i mnogih koje nisu spomenute, obilježile su svoje vrijeme i svijet, svoju sredinu, i dale neizmjeran doprinos u znanstvenom, kulturnom, umjetničkom pogledu i bile ispred svog vremena u svakom pogledu.”

PARK PRAVEDNIKA MEĐU NARODIMA U CENTRU SVIJETA

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Blagdan Tu Bišvat ili Nova godina drveća slavi rast, obnovu i povezanost sa zemljom i prirodom. Ove godine slavio se početkom veljače, a dok u Izraelu cvijeta badem, prvi cvijet, u Hrvatskoj je drveće većinom još u fazi mirovanja. Bila je to idealna prigoda da se u Ludbregu, popularnom Centru svijeta, predstavi novi gradski park — nakon podravskog, engleskog, nizozemskog, japanskog, na red je došao i mediteranski park. I to ne bilo kakav mediteranski park s nekoliko ružmarina i par čempresa, već pravi mali šetališni park u Židovskom prolazu, istom onom gdje je od 1895. do 1942. stajala sinagoga Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg. Park je niknuo točno nasuprot nekadašnjeg centra male židovske zajednice. Osim sinagoge, tu su se nalazile prostorije Općine s knjižnicom, kuhinja, dvosobni stan za rabina i skladan mali park. Posljednji rabin Josef Lepold Deutsch vjerno je služio zajednici četrdeset godina sve do trenutka kada su svi preostali Židovi prisiljeni na ukrcaj u vlak koji ih je odveo u logor Jasenovac. Iz te grupe nitko se nije vratio.

Sve do 2007. o ludbreškoj židovskoj zajednici malo se znalo, a te je godine na inicijativu Alme Rivošević iz Zagreba i Milivoja Dretara iz Ludbrega židovsko groblje obišla delegacija Konzervator-

GRADONAČELNIK LUDBREGA DUBRAVKO BILIĆ I
IZRAELSKI VELEPOSLANIK GARY KOREN

skog ureda. Ubrzo je uslijedila obavijest da je groblje s tridesetak spomenika stavljeno pod preventivnu zaštitu, a tri godine kasnije pod trajnu. Iako ta vijest nije bitnije utjecala na očuvanje židovskog groblja, ipak je provedena zakonska regulativa koja može pomoći pri konzervaciji spomenika od kojih su neki doslovno srušili s postolja. Godine 2010. objavljena je monografija “Židovi u ludbreškom kraju” koja je detaljno tematizirala prošlost najmanje zajednice u Hrvatskoj. Četiri godine kasnije, na inicijativu Milivoja Dretara i Mjesnog odbora Ludbreg, Gradsko vijeće je ime-

novalo manju ulicu u kojoj je nekad bila sinagoga Židovskim prolazom. U nekoliko navrata Ludbreg su pohodili veleposlanici Države Izrael koji su potomcima novoproglašanih Pravednika među narodima dodijelili priznanja iz Yad Vashema, od 2012. do 2025. skupilo se 13 novih Pravednika. Umjesto spomen-ploče do gradonačelnika Bilića došao je prijedlog: zašto ne bismo imali park posvećen Pravednicima, ta ipak smo u gradu koji ih ima najviše u Hrvatskoj? Krenulo se u dogovore s izraelskim veleposlanstvom i nakon mjeseci priprema, krenula je sadnja. Dizajnerica parka Maja Kovačić

zamislila je da se na pravokutnoj površini s povećim nagibom zasadi mediteransko bilje koje će uživati na suncu toplog juga, a zaštićeno od hladnog sjevera starijim stambenim objektom. Trinaest Pravednika iz obitelji Schmidlehner, Golubić, Vrančić, Kerstner, Žiža, Runjak i Vugrinec dobilo je park u kojem okosnicu čine sedam tamarisa. To je jedno je od onih stabala koje vas odmah osvoji svojom prozračnošću i lakoćom, a kad procvjetaju tisuće sitnih cvjetova skupljenih u metličaste grozdove, daju mu nježan i bajkovit izgled. Mjesto u parku pronašli su i jedna smokva carica, lavande, ružmarini, grmovi origana, santoline i tymusi, ukupno 142 sadnice. Kada se to jednom razraste i procvjeta, biti će to najljepši park u Ludbregu.

Ceremoniji otvorenja prisustvovali su brojni građani, izraelski veleposlanik Gary Koren, gradonačelnik Ludbrega Dubravko Bilić, predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH dr. Ognjen Kraus, glavni rabin u RH Luciano Moše Prelević, predsjednik Gradskog vijeća, predsjednik Županijske skupštine te potomci obitelji Pravednika. Gradonačelnik Bilić zahvalio je svima koji su došli na ovo posebno mjesto snažno obilježeno poviješću, ali i mjesto koje ima svoju budućnost u razvoju Grada Ludbrega.

“Danas se ne prisjećamo samo žrtava Holokausta, već i iznimne hrabrosti Ludbrežanki i Ludbrežana koji su u najmračnijim vremenima stali na stranu pravde, istine i čovječnosti. U suradnji s Veleposlanstvom Države Izrael, odlučili smo upravo ovdje obilježiti prostor posvećen toj hrabrosti i otporu zlu. Ponosni smo što Ludbreg ima najveći broj Pravednika među narodima, a u Parku je posađeno sedam stabala kao simbol sedam obitelji Pravednika, trajni znak sjećanja i zahvalnosti”, naglasio je gradonačelnik. Veleposlanik Koren zahvalio je gradonačelniku Biliću na ideji i spremnosti na realizaciji ovakvog parka,

posebno naglašavajući kako mu je drago što su među okupljenima i profesori povijesti koji su trenutno u Ludbregu na državnom stručnom skupu za poučavatelje o Holokaustu. “Ovdje je, u blizini uništene židovske sinagoge, zasađeno sedam stabala koja predstavljaju hrvatske parove i pojedince, građane Ludbrega i okolice, koji su tijekom mračnog i strašnog razdoblja rata i ubilačke vladavine ustaških fašista plemenito i hrabro spašavali Židove, riskirajući pritom vlastite živote. Ovaj vrt bit će živa uspomena na Pravednike i posebno mjesto za njihove obitelji. Iznimno mi je drago što ovom događaju prisustvuju učitelji i profesori, sudionici godišnje konferencije posvećene obrazovanju o Holokaustu. Vama, dragi obrazovni djelatnici, želio bih naglasiti da je izuzetno važno da se priča o Pravednicima među narodima proučava u kontekstu, a ne kao zamagljivanje prošlosti. Oni koji su spašavali Židove bili su vrlo rijetka iznimka tijekom Holokausta.”

Posebno priznanje za ulogu u rasvjetljavanju slučajeva Pravednika iz ludbreškog

kraja Veleposlanik je dodijelio Milivoju Dretaru, a potom najavio dolazak u travnju na ceremoniju imenovanja stabala po Pravednicima. Na kraju, prenese su riječi predsjednika Yad Vashema, Danija Dayana koji se posebno osvrnuo na svjedočanstvo Dana Schelefa, izraelskog ratnog heroja spašenog u Selniku. Poželio je da se imena Pravednika i njihova djela pamte te da njihovo nasljeđe nastavi osvjetljavati put moralne hrabrosti generacijama koje dolaze. Zanimljivo je da su sva židovska djeca, skrivana u Ludbregu, preživjela rat. Mali Zdravko Basch umro je 1946. od šarlaha, Dan i Dina su umrli u starijoj dobi, dok Chaim Yaakov Moses živi u Jeruzalemu, a Theodora Basch Klayman i Srećko Steven Sternberger su u SAD-u. Veleposlanik i gradonačelnik zajedno su otkrili ploču u Parku s imenima svih Pravednika te prikazom ludbreške sinagoge. Potom su potomci Pravednika zajedno prerezali vrpce među drvećem i time otvorili Park. Poslije glavnog grada Zagreba i mali Ludbreg odsada ima svoje mjesto posvećeno Pravednicima među narodima.

HANUKA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB

PIŠE: NATASA BARAC

Nakon lijepog uvodnog koncerta Kontra kvarteta i klezmer glazbe, uz veliki broj članova Židovske općine Zagreb i njihovih prijatelja upaljene su svijeće na hanukijama u Palmotićevoj 16.

Svijeće su uz predstavnike vjerskih zajednica i Grada Zagreba zapalili i veleposlanica Maroka Nour El Houda Marrakchi, veleposlanik Izraela Gary Koren i veleposlanik Njemačke Pascal Hector a nakon njih i predstavnici naših novih mladih generacija. Naš rabin Luciano Moše Prelević podsjetio nas je na značaj Hanuke a svi okupljeni uživali su u druženju i tradicionalnim sufganyot (krafnama).

PALJENJE SVJEĆICA U ŽOZ-U

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

1. WEINBERGER GIZELA
(SJEĆANJE NA NAŠU LEU KRIESBACHER) — 100,00 EUR-A
2. PUREC SUNČANA
(IN MEMORIAM DIPL.ING. JOSIP I DR. SAMUEL PUREC) — 20,00 EUR-A

KONCERT KONTRA KVARTETA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Programi kulturne manifestacije Aviv završili su u subotu 20. prosinca 2025. večernjim koncertom Kontra kvarteta, slovenskog klezmer sastava, koji se ovom vrstom glazbe bavi više od desetljeća, iako glazbenici nisu direktno vezani uz židovsku zajednicu. Interes za klezmer i etno glazbu vodio ih je na koncertne nastupe širom svijeta i povezao s mnogobrojnim židovskim zajednicama. Bili su i sudionici klezmerskih festivala, svojedobno i onoga najvećega, u Cfatu. Židovska općina Zagreb upoznala ih je davno, prije točno

trinaest godina, u ponešto drugačijem sastavu, no otad nisu nastupili u Zagrebu.

Ovoga puta, i sukladno nazivu sastava, ispunjenom su se auditoriju Židovske općine Zagreb predstavili u formaciji kvarteta: Petar Marinič (harmonika), Vesna Čobal (violina), Petar Marić (gitara), Luka Dobnikar (kontrabas), iako su posljednjih godina često nastupali i kao kvintet s klarinetistom Domenom Marnom.

Za našu su publiku, neposredno pred zabavu organiziranu prigodom blagdana Hanuke, izveli trinaest tradicionalnih

kompozicija u vlastitom aranžmanu: It-ziker, Lebedik un Freylach, Noch Havdole, Silver Wedding, Sammy's Freilach, Flying Bulgar, Dancing on Water, Di Goldene Chasene, Sher-Tzigane, Shatser Chusidl, Freilachs fun der Khupe, Papirosn i Odessa Bulgar.

Kuturna manifestacija Aviv sufinancirana je iz sredstava Državnog proračuna putem Savjeta za nacionalne manjine.

KONTRA KVARTET U ŽOZ-U

EUROPSKI DAN ŽIDOVSKJE KULTURE I BAŠTINE — DAN OTVORENIH VRATA 2025.

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Europski dan židovske kulture i baštine međunarodni je projekt čija je realizacija u Židovskoj općini Zagreb započela još 2001. godine. Svake godine organiziramo ga, kao i većina europskih zemalja, a uvriježeni termin održavanja je početak rujna, uz unaprijed zadanu temu, no prihvatljiva su i uvijek prisutna odstupanja u vremenu realizacije i tematike.

Autorica ovoga projekta Mira Wolf, voditeljica muzejske zbirke judaike i umjetnina ŽOZ-a, za ovu je godinu priredila četiri programa; svečano otvorenje Židovskog muzeja u Zagrebu, Hommage Milanu Steineru, izložbu pod nazivom “U znaku judaike” te Svečani koncert posvećen Bruni Bjelinskom.

Otvorenjem muzeja 18. rujna 2025. simbolično je započela nova sezona posjeta, u kojoj, baš kao i prošle sezone, voditeljica zbirke judaike i umjetnina ŽOZ-a, svakoga četvrtka publici pruža mogućnost razgledanja zbirke uz njezino stručno vodstvo.

Hommage Milanu Steineru održan je 10. studenoga 2025. u Galeriji Kranjčar, Kaptol 26. Zvonko Maković i Zdenko Tonković tom su se prigodom u razgovoru prisjetiti vremena studiozne i reprezentativne retrospektivne izložbe Milana Steinera održane u Umjetničkom paviljonu, kojoj je autor bio Zdenko Tonko-

S IZLOŽBE “U ZNAKU JUDAIKE” (S LIJEVA NA DESNO: LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ, ARIJANA KOPRČINA, MIRA WOLF, OGNJEN KRAUS, ELVIRA KRANJČAR), FOTO: JOSIP TEŠIJA

vić. O aktualnim planovima vezanim uz Steinerovu ostavštinu govorila je Alma Trauber, direktorica Gradske galerije Striegl u Sisku, rodnome gradu Milana Steinera. Prikazan je i film o Milanu Steineru, autora Zdenka Tonkovića i Mire Wolf, a posebnu zanimljivost predstavljala su za ovu prigodu izložena remek djela iz Steinerova opusa iz zbirke ŽOZ-a i Gradske galerije Striegl.

Izložba “U znaku judaike” otvorena je 27. studenoga 2025. također u Galeriji Kranjčar uz nazočnost brojne publike, a zatvorena je 9. prosinca 2025. Prema

riječima autorice izložba prikazuje “svete predmete vezane uz kult u sinagogi. Svi oni potječu iz Hrvatske, a za dio njih znamo odakle su. Nekima znamo autore, poznati su nam i donatori, jer je velik dio svetih predmeta darovan, što je drevna židovska tradicija. Uz te umjetnine, pokazujemo predmete vezane uz običaje i tradiciju kojima naša zbirka raspolaže. Vjerujemo da oni dostojno predstavljaju duhovni život naših predaka, iako zaci-jelo ne onom količinom i kvalitetom koja je postojala. Baveći se ovim predmetima prigodom izložbe nanovo smo s ganućem

razabrali mnoštvo pojedinosti o ljudima i zajednici koji su neumitnim proticanjem vremena pali u zaborav. Predmeti koje izlažemo ne predstavljaju samo sebe svojim oblikom, simbolikom i ljepotom, nego i ljude zbog kojih su nastali. I ne samo Židove, nego umjetnike i majstore koji su ih izrađivali i često i nisu bili Židovi, ali su svojim znanjem i umijećem doprinosili židovskom životu. Govore i o povezanosti naše sredine s ostalim židovskim sredinama, o pokretljivosti i otvorenosti naših predaka, o njihovu ukusu i zahtjevima prema sebi i drugima.”

Veći dio predmeta predstavljenih ovom izložbom dio je zbirke ŽOZ-a koja nije izložena u Židovskom muzeju u Zagrebu i koju publika nije dosad bila u prigodi vidjeti, a što uključuje i dva obnovljena sveska Tore iz 16. st., 9 kazala za Toru — jadova, 7 plaštova za Toru — meilova, 5 štitova za Toru — tasova, tri para natikača za Toru (rimonim), te druge predmete za koje se nadamo da će u skorajnje vrijeme naći svoje mjesto u nekom primjerenijem prostoru za muzej. Izložba je popraćena prigodnom pozivnicom i katalogom za koji su tekstove napisali Arijana Koprčina, Luciano Moše Prelević i autorica izložbe, a koji je oblikovao studio Bachrach-Krištofić te multimedijom (Blago svete kehile zagrebačke, autorica Snješke Knežević i Mire Wolf i Židovski muzej u Zagrebu, autorica Eda Dubravec i Mire Wolf, snimatelja Miljenko Bolanča i montažera Bogdana Tankosića).

Dana 4. prosinca 2025. održan je u auditoriju ŽOZ-a koncert posvećen Bruni Bjelinskom, zasigurno jednom od najvećih židovskih glazbenih stvaratelja 20. stoljeća. “Bruno Bjelinski (Trst, 1. studenog, 1909. – Silba, 3. rujna, 1992.) rođen kao Bruno Weiss, djetinjstvo je proveo u Trstu, a nakon majčine smrti odrastao je u Zagrebu pod skrbništvom bake. Glazbeno se školovao najprije kao violinist, zatim i kao pijanist kod Alfonsa

S HOMMAGEA MILANU STEINERU, FOTO: JOSIP TEŠIJA

Gutschyja. Na poticaj oca upisuje studij prava, ali istodobno započinje i studij kompozicije na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, u klasama Blagoja Berse i Franje Dugana st. Doktorirao je pravne znanosti 1934., a godinu dana kasnije diplomirao je kompoziciju Sonatom za violinu i klavir. Do početka Drugoga svjetskog rata radio je kao sudski tumač i odvjetnički pripravnik.” (iz teksta programske knjižice koncerta, autorice izv. prof. dr. sc., mr.art. Tamara Jurkić Sviben).

Uz nazočnost ljubitelja glazbe Brune Bjelinskoga i nazočnost njegova sina Alana Bjelinskog i njegove obitelji, za ovu su prigodu odabrana sljedeća djela: Sonatina za obou i klavir (I. Allegro, II. Laudate Joanem, III. Allegro giocoso) u izvedbi Daria Golčića — oboa i Zrinke Ivančić Cikojević — klavir, Bagatela br. 6 za klavir (Tokata u fis-molu) u izvedbi Zrinke Ivančić Cikojević — klavir, Gumpis trio (I. Allegro, II. Andantino, III. Allegro assai) u izvedbi Zagrebačkog puhačkog tria (Dario Golčić — oboa, Bruno Philipp — klarinet i Žarko Perišić — fagot) te Koncert za klarinet i gudače (I. Allegro vivace, II. Allegretto grazioso, IV. Allegro molto) u interpretaciji Brune

Philippa — klarinet uz pratnju Zrinke Ivančić Cikojević — klavir. Priredbu je moderirala Mila Elegović.

Program je pratila prigodna pozivnica te programska knjižica za koju je tekst napisala izv. prof. dr. sc., mr.art. Tamara Jurkić Sviben, a koju je oblikovao studio Bachrach-Krištofić.

Kulturna manifestacija Europski dan židovske kulture sufinancirana je iz sredstava

Državnog proračuna putem Savjeta za nacionalne manjine

S KONCERTA POSVEĆENOG BRUNI BJELINSKOM (ZAGREBAČKI PUHAČKI TRIO), FOTO: DEAN FRIEDRICH

ISRAEL KLEZMER ORCHESTRA U ZAGREBU

PIŠE: NATAŠA BARAC

Izraelsko veleposlanstvo u Zagrebu organiziralo je početkom prosinca u Novinarskom domu pravu malu muzičku poslasticu: koncert izraelskih glazbenika Israel Klezmer Orchestra.

Posebna mješavina tradicionalne klezmer glazbe u kombinaciji s muzičkom tradicijom Bliskog istoka i Mediterana vrlo je brzo osvojila publiku. Iako je naša publika vjerojatno naučena na nešto mirniju, me-

lankoličniju i drugačiju klezmer glazbu, nevjerojatna i opijajuća energija sreće koju šire muzičari Israel Klezmer Orchestra podigla je na noge veliki dio publike koji se pridružio muzičarima u plesu.

Israel Klezmer Orchestra, osnovan 2017. godine u Jeruzalemu, jedinstven je u svijetu. U ovom orkestru djeluje šesnaest vrhunskih glazbenika pod vodstvom virtuoznog violiniste i pjevača Gershona Leizersona. U Zagrebu je gostovalo šest članova orkestra, iako se ponekad činilo da se na zagrebačkoj pozornici nalazi svih šesnaest članova.

Leizer son i njegov orkestar nisu ulovljeni u “zamku nostalgije prošlosti”, kao što piše na njihovoj web stranici pa oni na svojim koncertima pružaju interaktivni, moderan i zabavan susret s velikom glazbenom baštinom istočnoeuropskih Židova koju vješto kombiniraju s glazbom Izraela, Bliskog istoka i Mediterana.

Publika je na zagrebačkom koncertu velikim pljeskom pokazala kako joj se sviđa ovakav pomalo neobičan pristup klezmer muzici.

BERLIN, WANNSEE I HOLOKAUST

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

U današnje vrijeme važnije je nego ikada razgovarati o vremenu koje je prethodilo Drugom svjetskom ratu i Holokaustu pri čemu zbog naznaka fašizacije treba biti vrlo oprezan, rekla je Sanja Zoričić Tabaković u uvodu još jedne Šoa akademije koja je pred punom dvoranom Židovske općine Zagreb održana u prosincu na temu Berlina i konferencije u Wannseeu.

“Nakon iskustava koja imamo iz prošlosti, nema opravdanja za ravnodušnost prema i najmanjim znakovima fašizma”, rekla je Sanja Zoričić Tabaković, voditeljica Šoa akademije, ističući da je danas stanovništvo duboko podijeljeno ne samo kod nas nego u većini Europe i svijeta gdje jačaju radikalno desni pokreti, ksenofobija i mržnja pa stoga situacija podsjeća na stanje prije Drugog svjetskog rata. Jasno možemo prepoznati naznake rastuće opasnosti od ponovne fašizacije, upozorila je.

Profesorima koji su nazočili seminaru — za koje je kazala da su ključna karika u podizanju svijesti kod mladih — kao i učenicima i studentima skrenula je pozornost na ključnu ulogu “šutljive većine koja je bila presudna da Holokaust poprими takve strahovite razmjere.” Stoga se na seminarima govori o onima koji nisu pripadali toj šutljivoj većini, koji su iskazali svoju hrabrost unatoč opasnostima. “Želimo te ljude učiniti uzorima, a mlade naučiti da prepoznaju kada su njihovi bližnji ugroženi i potaknuti ih da

im pomažu, te se usprotive nadolazećem zlu.” Isto tako, mlade treba naučiti, kazala je, da ZDS-om i dizanjem desnice ugrožavaju u konačnici i sami sebe, jer svatko na kraju iz nekog razloga može postati manjina.

Na njezine riječi nadovezale su se i one Staše Skenžića iz Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih, koji je kazao da u vremenu u kojem svjedočimo porastu dezinformacija, povijesnog revizionizma i pojednostavljenih narativa obrazovni sustav ima ključnu ulogu u suzbijanju

stereotipa, antisemitizma i svih oblika netolerancije. Profesori su tu da razgovaraju s učenicima o tome kako prepoznati opasne obrasce i kako spriječiti njihovo ponavljanje. Naglasio je i da proučavanje Holokausta ne smije ostati na razini povijesnih činjenica nego treba uključiti i pitanje odgovornosti pojedinaca, institucija i čitavog društva.

Središnja tema seminara bio je Berlin kao autentično mjesto nastanka, razvoja i kraja nacizma i Konferencija u Wannseeu održana 1942. o kojoj je govorila

gošća Aya Zarfati, edukatorica iz Wannseea. Razumijevanje tog skupa i njegove uloge ključno je za shvaćanje načina na koji su zločini masovnih razmjera postali mogući.

Zarfati je govorila o razumijevanju uloge toga ‘radnog sastanka’ — kako su ga nazvali nacisti — u osmišljavanju i provedbi “konačnog rješenja”, o monstruoznosti nastanka ideje i realizaciji uništenja jednog naroda. Na konferenciji u vili u berlinskom predgrađu na kojoj su sudjelovali visoki nacistički dužnosnici nije zapravo donesena odluka o “konačnom rješenju”, kazala je Zarfati, ona je postupno donošena ranije, a skup se nije bavio time hoće li se provesti uništenje Židova, već na koji će se način to “obaviti” i koja se sve “logistička” problematika treba riješiti.

“Odluka o ‘konačnom rješenju’ nije donesena nekog točnog datuma, ona je ‘puzzle’ različitih odluka”, dodala je. Radi se o procesu u kojem su postojali različiti koraci, koji se događao u kompliciranoj strukturi interpersonalnih odnosa — osobnih, ideoloških, materijalnih motivacija — a na konferenciji je zapravo došlo do “podjele posla”. Jedan od aspekata “konačnog rješenja”, kazala je, bilo je postojanje lokalnih inicijativa koje su se tek kasnije centralizirale, kao i postojanje neodobrenih masovnih ubojstava. “Konačno rješenje” zamišljeno je kao zločin bez svjedoka pa što je više nacistička Njemačka gubila, to je poriv za ubijanjem bio veći.

S konferencije u Wannseeu na kojoj je sudjelovalo 15 predstavnika policije, ss-a, ministarstava, administracije okupiranih teritorija i nacističke stranke, postoji sažetak, ali ne i transkript po kojem bi se vidjelo što je tko govorio. U njemu postoji dio rečenice koji govori o “organizacijskom, tehničkom i materijalnom aspektu konačnog rješenja židovskog pitanja”. “Sada postoji odluka, svi imaju

istu ideju što dalje treba učiniti”, pojašnjava edukatorica.

Sažetak sadrži i broj od 11 milijuna Židova koje bi trebalo “uzeti u obzir”, uz broj po zemljama. Jezik dokumenta vrlo je čist i sterilan, naglašava Zarfati, “u svakom slučaju treba probiti u njega, pitati se — što to točno znači”, ali u konačnici postaje vrlo jasan”. Sažetak konferencije Wannseeu dokument je u kojem postoji sve ono što su nacisti dotad učinili i njihovi planovi za budućnost. Sažetak skupa je izniman dokaz plana o masovnom ubojstvu pod pokroviteljstvom države — planiranog i provedenog uz pomoć njezinih zakona, državnih službenika i institucija. Biografije 15 sudionika, kao i daljnja povijest vile, reprezentativne su za to kako se Njemačka nosila ili nije nosila s nacional-socijalizmom i Holokaustom dugo vremena nakon 1945. godine. Sastanak i zapisnik uče nas o dimenzijama zločina, birokraciji Holokausta i različitim fazama progona.

Vila u kojoj je održana konferencija dugo nije imala nikakva obilježja, čak

je jedno vrijeme bila i hostel. Tek 1992. godine, 50 godina nakon tog skupa, na inzistiranje povjesničara, novinara i posebno židovskih organizacija, zgrada je konačno otvorena kao Memorijalni i obrazovani centar Konferencije u Wannseeu. Danas se u toj zgradi održavaju seminari za različite skupine ljudi, od profesora i novinara, do činovnika, vatrogasaca ili zaposlenika željeznica.

U nastavku seminara govorila je Lora Miletić, edukatorica iz Agencije za odgoj i obrazovanje, na temu “Kako je to bilo moguće?”. Predstavila je nastavni materijal koji bi trebao potaknuti učenike da kritički razmišljaju i nauče osporiti mitove i zablude, kao i pokazati da genocid nije rezultat djelovanja nekoliko ljudi već sustav koji je funkcionirao zahvaljujući širokoj uključenosti.

Na kraju seminara prikazan je i kratki 8-minutni film “Two and Two” Babaka Anvarija, minimalistički film koji govori o diktaturi, tiraniji i proizvodnji straha, ali i o otpornosti ljudskog duha. Film koji je bio nominiran za nagradu Bafta 2012. može se pogledati na YouTubeu. Sudionici seminara mogli su pogledati i izložbu Melite Švob “Židovska populacija u Hrvatskoj, prije, za vrijeme i nakon Holokausta” koja je tijekom programa bila izložena u prostorijama Židovske općine Zagreb.

IZLET U DARUVAR ŽENSKE SEKCIJE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB

PIŠE: NARCISA POTEŽICA, MR.SC.

Između dva kraća izleta — jesenjeg odlaska u Đurđevac i obilaska Samobora u prosincu — u organizaciji Ženske sekcije Židovske općine Zagreb ostvaren je 20. studenoga 2025. nezaboravan izlet u Daruvar.

Izlet u Daruvar bio je dulje vrijeme u planu i to u prvom redu obilazak Galerije Eve Fischer. Na izlet su krenule 22 članice Ženske sekcije s nekoliko prijateljica a ugodna dvosatna vožnja i sunčano jutro pridonijelo je da smo svi s puno radosti čekali za mnoge prvi susret s Daruvarom. Još u autobusu nas je naša članica Ženske sekcije profesorica Zlata Sučić ukratko upoznala s glavnim značajkama Daruvara, koji je 133 kilometara udaljen od Zagreba i ima oko 11.000 stanovnika.

Na uzvisini grada Daruvara je Dvorac Janković gdje nas je dočekao je ljubazni vodič Leo koji se trudio da sve najvažnije ispriča o povijesti Daruvara i Dvorcu Janković. Dvorac je imao veliki utjecaj na razvoj grada Daruvara, građen je od 1771. do 1777. za hrvatskog i ugarskog plemića

ŽENSKA SEKCIJA ŽOZ-A U DARUVARU

grofa Antuna Jankovića. S obzirom da je dvorac bio sjedište obitelji — portreti vlasnika su u sobi na prvom katu. Po dovršenju dvorca Daruvar je posjetio poznati putopisac Friedrich Wilhelm von Taube koji je čak zapisao da je dvorac najljepši u cijeloj kraljevini te da se ne bi trebao skrivati ni u Beču.

U Dvorcu Janković nalazi se i Židovska soba u spomen daruvarskim Židovima koja zorno pokazuje židovsku kulturu i tradiciju u Daruvaru. Najpoznatiji Daruvarčani židovskog porijekla su David Frankfurter i Eva Fischer.

David Frankfurter (1909. – 1982.) poznat je po tome jer je u vrijeme uspona

nacionalsocijalizma 1936. izvršio atentat na Wilhelma Gustloff, vođu švicarskog ogranka Nacional-socijalističke stranke. Poslije 1945. živio je u Izraelu, napisao nekoliko knjiga i o njemu je snimljen film, čak nekoliko ulica u Izraelu nose njegovo ime. A njegov otac vinkovački nadrabrin Mavro Frankfurter ubijen je u Jasenovcu.

Druga najpoznatija Daruvarčanka je poznata slikarica Eva Fischer rođena u Daruvaru 19. studenoga 1920. godine, a mi smo posjetili njenu galeriju slika baš dan poslije datuma njenog rođen-dana. Otac joj je bio istaknuti talmudist i rabin Leopold Fischer. Diplomirala je na Umjetničkoj akademiji u Lyonu nešto prije izbijanja Drugog svjetskog rata. Godine 1941. živjela je u Beogradu, oca su joj ubili nacisti, dok je Eva zajedno s majkom i bratom deportirana i internirana u logor na Korčuli koji je bio pod upravom talijanske vojske. Nešto kasnije je s bratom prebačena u Split. Eva i njezina obitelj dobili su dozvolu za odlazak iz Splita u Bolognu, gdje su se promijenivši prezime u Venturi sakrili od progona i preživjeli Holokaust. Nakon rata Eva je izabrala Rim za svoj novi dom. U Italiji je ostvarila zavidnu karijeru, a upoznala je i velike umjetnike Salvatora Dalija i Picassa. Za vrijeme boravka u Parizu upoznala je Marca Chagalla. Izlagala je 1960. u Londonu u galeriji Lefevre. Također je posjetila i Izrael i boravila u Americi, gdje su njezina djela kupili i skupljali glumci poput Humphreya Bogarta, Lauren Bacall i Henryja Fonde, a čak je talijanski kompozitor Ennio Morricone skladao glazbu za jednu od Evinih izložbi.

Njene slike su i nas oduševile, na samom ulazu u galerijski prostor slika je slika rabina, a slijede slike vedrih tonova i gotovo na mnogima je i bicikl, koji je pedesetih godina prošlog stoljeća bio popularno sredstvo i simbol slobodnog kretanja. Kao žena i umjetnica je bila cijenjena a često se navodi i poznato je da

SLIKA EVE FISCHER

je bila uvažena i ravnopravna umjetnica u svijetu muških umjetnika. Umrula je u Rimu 7. srpnja 2015. godine.

Poslije smrti Eve Fischer njene slike su poklonjene gradu Daruvaru i na svečano otvorenje je došao njen sin Alan David Baumann. Tom prigodom je naglasio je da je važna zadaća grada koji je dobio njena umjetnička djela da ona ne nestanu progutana zaboravom u prošlosti već se treba umjetnice sjećati, upoznati njenu snagu i stvaralaštvo u gradu u kojem je rođena i gdje će dolaziti štovatelji njene umjetnosti.

Poslije obilaska dvorca, koji je i zavičajni muzej, izašli smo u park koji nas je dočekao u raskošnim jesenjim bojama. Ispred Dvorca Janković nalazi se stablo ginka posađeno prije 240 godina i nominirano za najljepše stablo u Europi. Kada smo čuli priču o ginku — sakupili smo

nekoliko listova koja navodno donose sreću ukoliko ih stavite u novčanik — bit će uvijek pun! Naravno slikali smo se u parku pred Dvorcem Janković s razgranatim ginkom u pozadini a onda se kraćom šetnjom spustili do glavnog trga. Usput smo vidjeli Češki dom i sjedište Društva Čeha koji su vrlo brojna i značajna manjina u Daruvaru.

Puni lijepih dojmova iz kišnog Daruvara vratili smo se zadovoljni i treba zahvaliti predsjednici Ženske sekcije ŽOZ-a Branki Cimermanović na organizaciji ovog lijepog izleta. Željeli smo na kraju još prošetati kroz park do groblja ali zbog kiše to nije bilo moguće pa smo obilazak Židovskog groblja i možda detaljniji posjet bazenskom kompleksu Daruvarskih toplicama ostavili za neki budući izlet u Daruvar.

JASMINKA NAJGER SABLJAK I SILVIJA LUČEVNJAK: “SLAVONSKI ODRED ZA BAŠTINU”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Naslov knjige “Slavonski odred za baštinu” (izdavač Naklada Ljevak, autorice dr.sc. Jasminka Najcer Sablja i Silvija Lučevnjak), koji aludira na poznatu knjigu i film “Odred za baštinu” odnosno zadaću odreda američke vojske da spasi otete umjetnine tijekom i nakon Drugog svjetskog rata, daje naslutiti što čitatelje čeka u ovom važnom dijelu: pokušaj odgovora na pitanje što se nakon kraja Drugog svjetskog rata događalo s otetim umjetninama i zbirkama slavonskih vlastelina.

Na području istočne Hrvatske najveći transfer umjetnina i predmeta umjetničkog obrta dogodio se upravo u poslijeratnom razdoblju, kada su mnoge umjetnine bile uništene, devastirane ili dislocirane, a za nekima se traga još i danas. Ključnu ulogu u procesu pronalaženja otetih zbirki imala je državna Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina, tzv. KOMZA. U ovoj knjizi naglasak je na djelovanju KOMZA-e na području istočne Hrvatske te na ulozi koju je ova institucija imala u popisivanju i zaštiti umjetničkih djela u privatnim zbirkama. KOMZA je djelovala i kao svojevrsna konzervatorska služba, evidentirajući, pohranjujući i redistribuirajući umjetničke predmete a tijekom svog rada, kako navode autorice, sakupila je više od četiri tisuće predmeta pa je tako kroz njezin rad sačuvano mnoštvo predmeta od povijesne i umjetničke

vrijednosti, uključujući i one koji danas čine temelj zbirke muzeja istočne Hrvatske, poput Muzeja Slavonije i Zavičajnog muzeja Našice. Kako ističu autorice “popisi KOMZA-e i dalje su dragocjeni, ponekad i jedini dokumenti o postojanju određenih zbirki i umjetnina”.

Autorice su obradile najvažnije likovne zbirke većinom u vlasništvu uglednih plemićkih obitelji: iločku, našičku, nuštarsku, valpovačku i vukovarsku zbirku.

Iako se autorice nisu posebno bavile otetom židovskom imovinom, u ovom se djelu navode i neki podaci vezani uz otetu imovinu i umjetnine židovskih obitelji — navodi se npr. “posebno zanimljiva sudbina zbirke Hermanna Weissmanna (1884. – vjerojatno 1943.), odvjetnika koji je bio prisiljen osječkom muzeju darovati a dijelom pohraniti svoju bogatu zbirku, koju su činila umjetnička djela, knjižnica i numizmatička zbirka”.

Knjiga sadrži i izbor iz dokumentacije o djelovanju KOMZA-e na području istočne Hrvatske a poseban naglasak stavljen je na rad kustosice dr. sc. Danice Pinterović, “svestrane i temeljito obrazovane osobe” koja se u svome radu suočavala “s nizom prepreka na području očuvanja kulturno-povijesne baštine”. Nisu svi oni koji su se nakon Drugog svjetskog rata bavili umjetninama bili tako stručni kao Danica Pinterović, autorice navode da u jednom trenutku preuzimanja vrijedne i količinske važne građe u “osječkom muzeju nije radila nijedna osoba sa završenim studijem povijesti umjetnosti”.

Autorice dr. sc. Jasminka Najcer Sabljak i Silvija Lučevnjak po struci su povjesničarke umjetnosti — dr.sc. Jasminka Najcer Sabljak je profesorica na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku a Silvija Lučevnjak je ravnateljica Zavičajnog muzeja Našice.

Knjiga “Slavonski odred za baštinu” nastoji također širu javnost s djelatnošću KOMZA-e, kako bi se pitanju provenijencije umjetničkih djela i ostalih podržavljenih predmeta iz nekadašnjih privatnih zbirki posvetilo više pažnje. Ova knjiga rezultat je višegodišnjeg istraživanja autorica a njihov je važan rad rezultirao pronalaskom građe, njezinom publikacijom, restauracijom i izlaganjem u stalnim muzejskim postavima ili na povremenim izložbama.

ROBERT MAKLOWICZ: “CARSKA I KRALJEVSKA KUHINJA”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Gastronomija i kulinarnost posljednjih godina doživljavaju veliki procvat: objavljuju se kuharice, recepti, a televizije i društvene mreže prepune su raznih kulinarskih showova u kojima profesionalci ali i amateri pokazuju svoja kulinarska dostignuća. Sve više volimo kuhati egzotična jela ali pri tome često zaboravljamo na našu tradicionalnu povijesnu kuhinju, nastalu na ovim “našim” prostorima. Upravno na tu našu tradiciju i povijest podsjeća nas Robert Makłowicz u svojoj kulturno-povijesnoj kulinarskoj knjizi “Carska i kraljevska kuhinja” (izdavač Srednja Europa, prijevod s poljskog Damir Agićić).

Ova posebna, zabavna i poučna knjiga spaja pripovijedanje o srednjoeuropskoj povijesti s receptima iz kuhinje nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije. Makłowicz na nevjerojatno šarmantan i zanimljiv način kratke priče o povijesnim osobama i događajima iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća povezuje s kulinarskom tradicijom područja nekadašnje Austro-Ugarske a njegova knjiga-kuharica pokazuje kako su se tijekom vremena kulturni utjecaji i povijesne okolnosti reflektirale u jelima koja su se jela širom velike Monarhije. Ova divna knjiga, koja će sigurno biti zanimljiva i onima koji ne vole kuhati, sadrži 84 recepta inspiriranih tradicionalnim jelima srednjoeuropskih zemalja

koje su nekada bile dio Austro-Ugarske: Austrije, Poljske, Mađarske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Italije i Češke.

Naravno Robert Makłowicz je pravi poznavatelj povijesti i kulinarnosti srednjoeuropskih zemalja pa upravo zbog toga nije mogao zaobići ni židovski utjecaj na kuhinje ovih prostora — posebice na galicijsku kuhinju. U ovoj knjizi stoga donosi recepte “šaran na židovski” (te bilježi kako je “paradoksalno da ga kršćani najčešće pripremaju uoči Božića, blagdana kojeg u judaizmu nema”) i “židovski kavijar” (radi se ustvari o pilećim jetricama).

Recepti su podijeljeni po poglavljima poput salata, juhe, jela od ribe i peradi, mesa, jela s brašnom i grizom te deserata. A naslovi priča često dijele imena s jelima čije recepte autor donosi. Posebno je zanimljivo i to što ova knjiga-kuharica sadrži i kratke biografske podatke o povijesnim osobama (npr. Franjo Josip I., feldmaršal Radetzky itd.) kao i pisma s bojišnice Prvog svjetskog rata, grafičke priloge i drugo. Makłowicz je oduvijek osjećao strast prema povijesti osobito povijesti središnje Europe pod vladavinom Habsburgovaca, a posebno se usredotočio na dva posljednja vladara te dinastije, careve Franju Josipa i Karla.

Ova kuharica prvi puta je tiskana 2005. godine a dosada je doživjela više izdanja, što neće čuditi sve one koji ovu posebnu kuharicu uzmu u ruke.

Poljski kritičar hrane, novinar, povjesničar i televizijska ličnost Robert Makłowicz rođen je 1963. godine u Krakovu,

nakon studija prava i povijesti počeo je raditi kao novinar i kritičar hrane. Vrlo brzo stekao je veliku popularnost svojim televizijskim emisijama koje se ističu po tome što on na poseban način kulinarnost i recepte povezuje s pričama o povijesti određenog mjesta i ljudima koji u njemu žive. Makłowicz ima vrlo karakterističan i prepoznatljiv glas i stil naracije zbog čega je popularan među internetskom publikom a često je i predmet memova. Nakon prekida suradnje s državnom poljskom televizijom 2017. svoje sadržaje prebacio je na YouTube kanal, gdje i dalje objavljuje putopisno-kulturno-gastronomске videozapise. Robert Makłowicz je autor nekoliko knjiga između ostalog i knjige koja je posvećena Dalmaciji a nastala je iz njegove istinske ljubavi prema Dalmaciji, koju smatra svojim drugim domom.

STEFAN ZWEIG: “PISMO NEPOZNATE ŽENE”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Ne sjećam se koliko sam godina imala kada sam prvi puta pročitala “Pismo nepoznate žene” Stefana Zweiga (izdavač Petrine knjige, prijevod s njemačkog Branka Grubić) ali sjećam se osjećaja koji je u meni pisanje velikog židovskog književnika izazvalo. Bila sam općinjenom jezikom i stilom, vrlo jednostavnom radnjom, romanom u kojem je radnja ustvari podređena osjećajima. Sigurna sam da me tada, kada sam bila još prilično mlada i naivna, osvojila romantika ove priče: priče o ženi koja je čitav svoj život podredila muškarcu koji jedva da je i bio svjestan njezina postojanja. Ako se ne varam, prvi puta sam “Pismo nepoznate žene” čitala u originalu, na njemačkom jeziku, uvjerena kako je to najljepše što sam pročitala na njemačkom.

Kada sam nakon toliko godina ponovno uzela u ruke ovu knjigu, pitala sam se kakve će osjećaje izazvati u meni sada, nakon životnih iskustava, kada sigurno više nisam tako mlada i naivna i kada romantiku doživljavam na potpuno drugačiji način. Ali kada književnost pišu oni najveći — poput Stefana Zweiga — onda se osjećaji ne mijenjaju. Po meni, upravo to je najveća uloga književnosti, ono zašto volimo čitati. Samo najveći književnici mogu napisati bezvremensko remek-djelo o priči koja bi, prema nekim našim standardima, pripadala nekim prošlim vremenima. Možda jednostavno uvijek i u svim vremenima želimo vjerovati u ljubav, u ljubav poput one o kojoj piše Stefan Zweig:

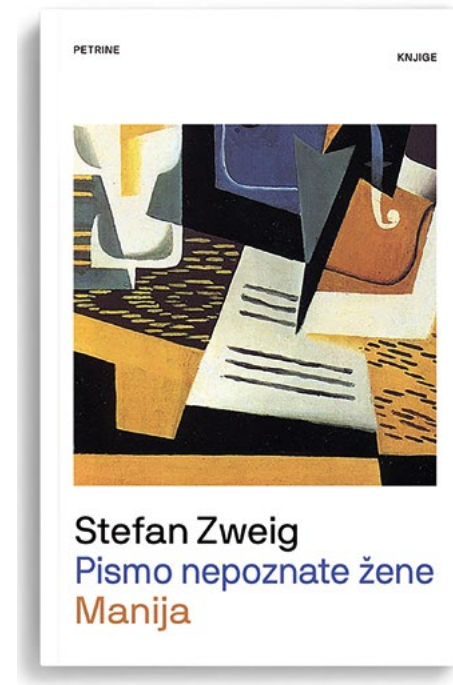
o jednostranoj i apsolutnoj ljubavi koja ništa ne traži zauzvrat.

Ovaj kratki roman ustvari je psihološka novela, ispričana kao jedno dugo pismo koje nepoznata žena upućuje slavnim piscu na dan svoje smrti. Ona će se u ovom pismu potpuno razgoliti, iznijeti svoj život i svoje emocije, bez ikakvog zahtjeva za ljubavlju ili priznanjem. Posebnu čaroliju u ovoj noveli izaziva Zweigova sposobnost iskazivanje unutarnjeg svijeta jedne žene. “Pismo nepoznate žene” jedan je od najboljih primjera Zweigove psihološke analize ljubavi i jedno od najljepših djela svjetske književnosti.

Stefan Zweig rođen je 28. studenoga 1881. u Beču u bogatoj židovskoj obitelji. Njegov otac Moritz bio je industrijalac a majka Ida Brettauer potjecala je iz

bogate talijansko-židovske bankarske obitelji, pa je Stefan uživao u privilegiranom djetinjstvu. Rano je počeo pisati i objavljivati u novinama a istovremeno je pisao svim živućim književnicima koji su mu često odgovarali pa je iza sebe ostavio više od 30.000 pisama. Skupljao je i rukopise i posjedovao je originale rukopisa, između ostalih, Goethea, Beethovena; Napoleona, rukopis jednog Balzacovog romana, notne zapise Bacha, Schuberta, Brahmsa i Chopina. Osjećao se Bečaninom i volio je europsku kulturu. Tijekom života živio je u raznim dijelovima svijeta i bio jedan od najčitanijih europskih autora prve polovice 20. stoljeća. Posebno je poznat po psihološkim novelama i dubokim analizama ljudskih emocija ali bio je i izvrstan biograf, jer je u svojim biografijama povijesne ličnosti prikazivao kroz njihove unutarnje sukobe a ne samo kroz činjenice. Bio je humanist i pacifist a zbog nacizma i svog židovskog porijekla (nakon što su mu nacisti počeli paliti knjige) napustio je rodnu Austriju. U egzilu je napisao potresnu autobiografiju “Jučerašnji svijet” — svjedočanstvo o propasti stare Europe. Duboko pogođen Holokaustom, uništenjem Europe i gubitkom nade u budućnost, Stefan Zweig je zajedno sa suprugom Charlotte Altmann 1942. u Brazilu počinio samoubojstvo. Njegova smrt bila je svjetska vijest broj jedan ali i snažna politička izjava koja se može tumačiti kao čin očaja ali i kao simbol kraja jedne kulturne Europe.

U ovom izdanju čitatelji će moći uživati i u Zweigovoj noveli “Manija”, koja također počinje dostavom pisma.

MARKO GREGUR: “DOLINAR”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Žarko Dolinar bio je po mnogočemu iznimna ličnost: svjetski prvak u stolnom tenisu, znanstvenik, sveučilišni profesor koji je govorio čak 16 jezika, kolekcionar svega što se moglo sakupljati a uz sve to bio je i veliki zavodnik. Jedna od njegovih velikih životnih ljubavi bila je Žuži Jelinek, kojoj je pomogao u bijegu iz Zagrebu. Biografiju ovog iznimnog čovjeka, pisanu kao da nam o svom životu priča sam Dolinar, donosi nam Marko Gregur u izdanju Frakture.

Život Žarko Dolinar često je, kako je i sam isticao, bio obilježen dualizmom: bio je kozmopolit koji je obožavao putovati a

s druge strane neizrecivo volio gradove u kojima je proveo veliku većinu svog života: obožavao je svoju rodnu Koprivnicu, Zagreb, Novi Sad i Ljubljano. Žarko Dolinar rođen je 3. srpnja 1920. u Koprivnici u obitelji suca dr. Jakoba i majke Franjice, rođene Fridrih. U obitelji Dolinar-Fridrih jednaka je pažnja posvećivana i visokom obrazovanju i sportu pa je tim putem, krenuo i Žarko. Žarko Dolinar je 1959. diplomirao na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu a stekao je doktorat znanosti iz anatomije, histologije i embriologije.

Kada je počeo Drugi svjetski rat i progoni Židova, Žarko i njegov brat Boris odlučili su da ne mogu promatrati nepravdu i zlo koje se oko njih širilo. Za vrijeme NDH, tijekom četiri godine braća Dolinar krivotvorili su propusnice i druge dokumente za više od 360 Židova koji su na taj način spašeni. Ustaške vlasti navodno su znali za njihove aktivnosti ali ih nisu dirali. Jedna od onih koja je spašena zahvaljujući hrabrosti braće Dolinar bila je Žuži Jelinek. Budući da su se otprije poznavali Žuži se obratila Dolinaru i zamolila ga za pomoć. Dolinar je bez oklijevanja prebacio Žuži i njezine gluhonijeme roditelje u svoj stan, sredio im dokumente i odlučio osobno otpratiti obitelj vlakom do Sušaka, koji se nalazio u talijanskoj okupacijskoj zoni. Tamo im je pomogao pronaći smještaj, a zatim se vratio u Zagreb. Na inicijativu skupine preživjelih Židova, braća Dolinar proglašeni su 1993. Pravednicima među narodima, što je najviše priznanje koje Država Izrael dodjeljuje nežidovima koji su pod cijenu vlastita života za vrijeme Holokausta spašavali Židove.

Nakon što je 1962. izbačen sa zagrebačkog Veterinarskog fakulteta, živio je i radio u Baselu, gdje je na Medicinskom fakultetu bio dugogodišnji nastavnik. Od 1976. do 1982. držao je švicarski rekord u broju održanih predavanja u jednom semestru i bio omiljen među studentima. Uz sve to bio je član tridesetak udruženja kojima je bio i donator, bio je slikar, kuhar i znao razne zanate. Često je putovao po svijeta, družio se s nobelovcima i običnim ljudima. Žarko Dolinar imao je vrlo bogate kolekcije različitih predmeta od knjiga i nalivpera, do jelovnika i kazališnih programa. Imao je najveću kolekciju autograma na svijetu (77.000), među kojima su bili autogrami mnogih svjetskih poznatih osoba.

Ostvario je nevjerojatnu karijeru u stolnom tenisu, jedno vrijeme bio je i “trener u stolnoteniskoj sekciji Židovskog gombalačkog i športskog društva Makabi”. Imao je puno prijatelja Židova i sudjelovao u životu Židovske općine Zagreb. Žarko Dolinar bio je prvi Hrvat koji je osvojio medalju na Svjetskom prvenstvu u Kairu 1939. te prvi hrvatski sportaš uopće koji se okitio naslovom svjetskog prvaka. Preminuo je u Baselu 9. ožujka 2003. godine.

Autor ove zanimljive biografije, koja uz detalje bogatog Dolinarovog života donosi i povijest naših prostora s posebnim naglaskom na sudbine Židova tijekom Holokausta, je Marko Gregur, rođen 1982. u Koprivnici. Autor je zbirke poezije te nekoliko knjiga i dobitnik nagrada Nazor i Fric.

MARKO GREGUR

UMJETNOST KAO ODGOVOR NA HOLOKAUST

PIŠE: NATAŠA BARAC

Holokaust je jedan od najstrašnijih zločina u ljudskoj povijesti a užasi koji su se događali tijekom Drugog svjetskog rata — u kojem je nacistički režim sustavio ubio oko 6 milijuna Židova, te milijune drugih žrtava poput Roma, političkih protivnika, osoba s invaliditetom, homoseksualaca itd. — duboko je utjecao na čovječanstvo. Svoj trag Holokaust je ostavio i u povijesti, kulturi i kolektivnoj svijesti, a posebno duboki trag ostao je u umjetnosti iako su mnogi umjetnici smatrali da umjetnost nakon Holokausta više nije moguća.

Nevjerojatno je da su ljudi u nemoćnim uvjetima života u koncentracijskim logorima i getima nepojmljivu bol i strahote kojima su svjedočili pokušavali obraditi, razumjeti i izraziti kroz umjetnost. Nakon rata, preživjelim su različiti vidovi umjetnosti služili kao sredstvo izlječenja i oporavka a pri tome su koristili razne umjetničke oblike, uključujući naravno književnost, film, glazbu, likovnu umjetnost pa i neke druge alternativne umjetničke oblike.

Najveći broj djela povezanih s Holokaustom pronalazimo u književnosti. Anne Frank i njezin dnevnik postali su svojevrsni simbol Holokausta, posebno važan u edukaciji djece i mladih. Pisci poput Elija Wiesela, Prima Levija, Imre Kertesa i mnogih drugih u svojim su djelima progovarali o svom vlastitom iskustvu ili donosili svjedočanstva drugih preživjelih ili ubijenih.

Do danas je snimljeno i puno filmova s temom Holokausta, koji često koriste dokumentaristički pristup kako bi prenijeli stvarne slike i svjedočanstva preživjelih. Neki od najpoznatijih filmova na ovu temu su film Stevena Spielberga “Schindlerova lista” (producent je bio naš Branko Lustig), temeljen na stvarnoj priči o nacističkom poslovnom čovjeku Oskar Schindleru koji je spasio više od tisuću Židova, zatim “Pijanist” Romana Polanskog koji se bavi ne samo fizičkim već i psihološkim posljedicama Holokausta ili potresni film “Shoah” Claudea Lanzmanna. Popis filmova je dug a neki su nagrađeni i najvišim filmskim nagradama. Kada govorimo o filmovima na temu Holokausta, ne smijemo nikada zaboraviti ni film “Deveti krug” (snimljen prema scenariju naše Zore Dirnbach) koji je bio jedan od prvih filmova snimljenih na temu Holokausta u svijetu a 1960. bio je jugoslavenski film kandidiran za Oscara za najbolji strani film.

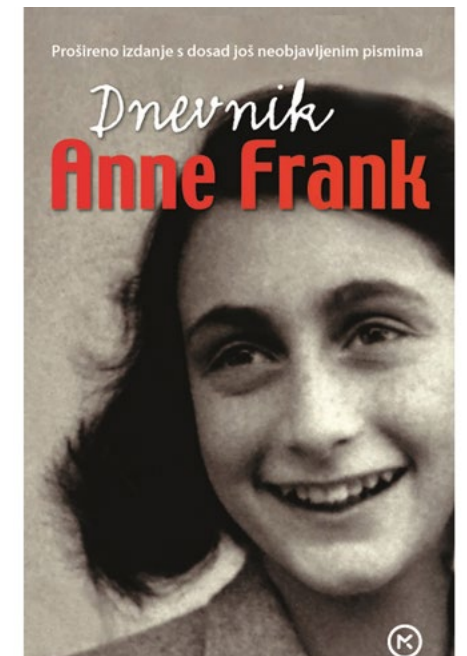
Likovni umjetnici svojim djelima izazivaju emotivne reakcije i vizualno predstavljaju ono što se teško može opisati riječima, a svoja djela temelje na sjećanju, patnji i identitetu. Umjetnici svojim djelima, koja koriste kao svojevrsnu terapiju, odaju počast žrtvama, dokumentiraju užase svakodnevnog života u logoru. Njihove slike često su vro uznemirujuće i izazivaju duboke emocije.

Važnu ulogu u prikazivanju sjećanja na Holokaust ima i kazalište a brojne predstave na temu Drugog svjetskog rata obrađuju osobne i kolektivne traume preživjelih. Kazališne predstave često se izvode kako bi se razmatrala pitanja

traume, identiteta, ljudskih prava i toga kako povijesne činjenice utječu na živote budućih generacija.

Umjetnost koja se odnosi na Holokaust više je od pukog dokumentiranja onoga što se dogodilo već je i način prenošenja sjećanja a tako i podsjetnik na užase koji bi trebao spriječiti njihovo ponavljanje. Umjetnost je tako i način edukacije novih generacija koji i na taj način uče o moralnim dilemama i ljudskim patnjama.

Umjetnici su u umjetničkom izražavanju pronašli svoj način nošenja teškog emotivnog tereta s kojim su se suočavale sve preživjele žrtve — osjećaj krivnje što su preživjeli, osjećaj tuge, osjećaj samoće, osjećaj bespomoćnosti. Umjetnost tako postaje most između prošlih strahota i današnjice i pomaže održati sjećanje na žrtve.

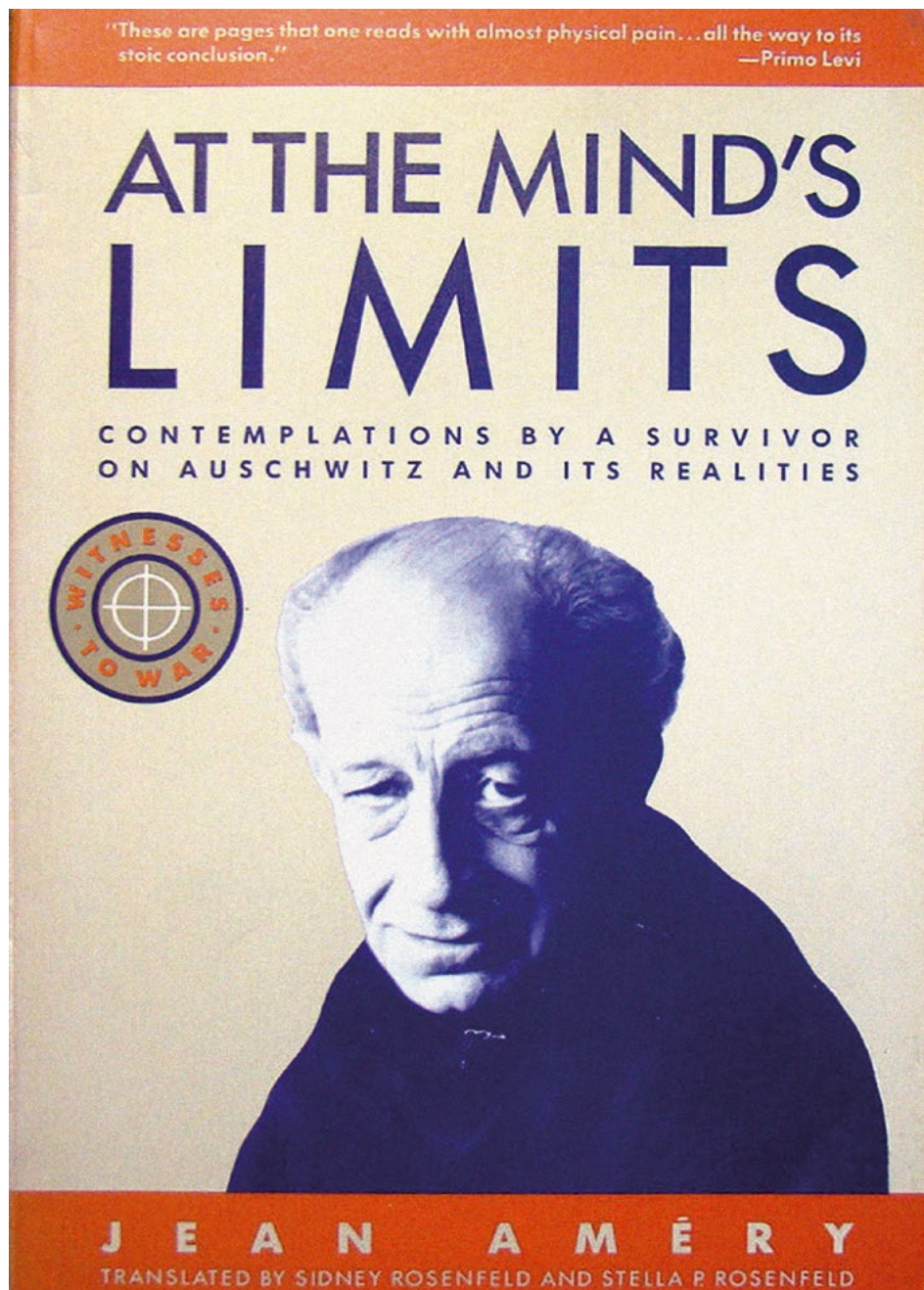

LOGOROLOGIJA I HOLOKAUST

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

“Historiografija uvijek vidi samo pojedine aspekte nekog zbivanja, dakle vidi samo stabla, ali nikada i cijelu šumu, ali zato je tu književnost, umjetnost koja zapisuje, bilježi, pamti sve, pa i ono nevidljivo bez kojeg je nemoguće pojmiti i obuhvatiti cjelinu”, zapisao je austrijski filozof Jean Améry (1912. – 1978.), tijekom Drugog svjetskog rata sudionik Pokreta otpora, koji je samo čudom preživio nacistička mučenja i logore smrti i kojem su rat i Holokaust postali središnjom temom literarna stvaralaštva, ali i “bolest na smrt”, usud s kojim se dugo borio, da bi na koncu podlegao rezignaciji i izvršio samoubojstvo, jer se više nije mogao nositi s otrovom proživljenog, besmislom koji mu je natopivši dušu, život učinio nemogućim. Iako je po izlasku iz logora uspio svoja traumatična sjećanja potisnuti, ona su 1964. tijekom procesa nacističkim krvnicima u Frankfurtu naprosto eksplodirala i tako je nastala njegova čuvena knjiga sjećanja na logoraške dane “Bez krivnje i bez kazne” koja je po njegovom mišljenju bila svojevrsan “pokus, pokušaj konfrontacije povijesti i pamćenja u cilju njihova međusobna obogaćivanja”.

A Améry je samo jedna u nizu žrtva “logorskog sindroma”, pojma koji se u psihologiji, ali i u literaturi i općenito

u umjetnosti pojavio nakon Drugog svjetskog rata kada se na osnovu sustavno vođene statistike ustvrdilo da je broj samoubojstava među bivšim zatočenicima nacističkih koncentracijskih logora znatno veći od tzv. prosječnih suicidalnih pokazatelja. Pretpostavka je kako je isti slučaj i među preživjelim uznicima staljinskih GULAG-a (o čemu su tako upečatljivo pisali Aleksandar Solženjicin i Varlam Šalamov), ali nažalost slična istraživanja u Sovjetskom Savezu nikada nisu bila provođena, a ako i jesu (o čemu je nešto pisao poznati disident i povjesničar Žores Aleksandrovič Medvedev), ona nikada nisu bila objavljena i ako nisu uništena, još uvijek se nalaze pod strogim embargom u nekom od “zabavljenih” ruskih/sovjetskih arhiva NKVD-a/KGB-a, odnosno tajnih službi koje su ih naslijedile.

“Logorski je sindrom”, kako se to u psihopatologiji običava reći “bomba s odloženim djelovanjem” za koju se nikada ne zna kada će eksplodirati i koja se uvijek, samo naizgled neočekivano, može aktivirati pod utjecajem različitih okolnosti koje bivšeg logoraša, makar ga i djelimice snažno podsjetu na proživljene košmar svakodnevnog, dramatičnog suočavanja sa smrću. Posebice kada se osobi pogođenoj logorskim sindromom učini kako sve ono što je prošao, pakao koji je samo igrom slučaja preživio, može iznova ponoviti i tada mu se čak i sama smrt čini izglednijim izborom od prijetee kalvarije i straha koje je već iskusio i koje u sebi nosi kao tešku, nikada prevladanu traumu. Jedino je tako moguće objasniti, primjerice samoubojstvo Prima Levija (1919. – 1987.), uglednog talijanskog znanstvenika i nekadašnjeg zatočenika Auschwitza, autora potresnih knjiga o Holokaustu kojeg je radikaln porast neofašizma u Italiji 80-ih godina minulog stoljeća toliko potresao da je sav sleđen pred opasnošću i tragedijom

nacifašističkog revanšizma spas potražio u smrti. Ili kako je to napisao Elie Wiesel (1928. – 2016.) također preživjeli zatočenik nacističkih logora smrti, nobelovac, ugledni židovski aktivist i pisac koji je u svojim djelima pokušava(va) dokučiti tajnu otrovnog antisemitizma: “Sjenka Auschwitza natkrila je svekoliki pišćev život da bi ga na koncu sustigla nakon više od četrdeset godina”. Slično se dogodilo i Paulu Celanu (1920. – 1970.), jednom od najvećih i najznačajnijih novodobnih europskih pjesnika koji je očajnički se pokušavajući riješiti proživljenog užasa pod nacističkom čizmom ispevao čuvenu “Fugu smrti”, ali smirenje nije našao; dapače to tragično iskustvo života, obilježenost antisemitskim zlom nije ga napuštalo, iz godine u godinu se povećavalo da bi na koncu taj izmučeni čovjek izlasku potražio u samoubojstvu. Ali bilo je i onih književnika kod kojih je logorski sindrom gotovo odmah po svršetku rata eksplodirao: njemački pjesnik Alfred Wolfenstein (1888. – 1945.) koji je nekim čudom preživio stravična zlostavljanja gestapovskih mučilišta, ubio se odmah nakon izlaska iz ilegale, još dok rat nije ni završio, iako mu se više nego jasno nazirao kraj: jednostavno nakon svega (p)ostao je krajnje nepovjerljiv prema životu i zaključio da ga više nije vrijedno živjeti. Do sličnog zaključka je došao i velikan poljske literature Tadeusz Borowski (1922. – 1951.), koji je po izlasku iz logora (u kojem je u posljednji trenutak “ispao” iz kolone za plinsku komoru) među prvim svojim snažnim rukopisom objavio “strašnu istinu o poginulim i preživjelim u nacističkim logorima smrti”; međutim, proživljene patnje, pogaženo ljudsko dostojanstvo, poniženja kojima je u logoru bio izložen nije mogao svladati. Kao ni nevjericu poslijeratne okoline, podozrenje sugrađana da je sve to istina o čemu je pisao, a ako je istina, kako se onda on uspio spasiti i preživjeti? U tom je duhu

slično govorio i Rudolf Vrba, autor knjige “Kako sam pobjegao iz Auschwitza”, koji se nakon rat nastanio u Pragu i koji jednostavno nije mogao shvatiti taj “zid ravnodušnosti” (o čemu je tako maestralno pisao slavni češki književnik židovskih korijena Arnošt Lustig, također bivši zatočenik nacističkih logora) sredine u kojoj je živio: “Mnoštvo ljudi koji su me okruživali dobro su znali da sam bio u Auschwitzu, ali nikada me nitko od njih nije upitao što se tamo stvarno zbivalo, ta je tema naprosto za njih bila tabu o kojem nisu željeli ništa znati”. Borowski se pokušavao spasiti pisanjem, stvaralaštvom (o)braniti pred sablastima svojih dželata koji su ga u košmarnim snovima proganjali i nisu mu u noćnim morama da(va)li mira, jednako kao ni nepodnošljivi plač i očajnički krici pobijenih koje je slušao dok su ih odvodili u plinske komore. Kada je shvatio da se tih užasa nikada neće osloboditi i da vremenom ta strava postaje sve nepodnošljivija, Borowski se otrovao plinom u svojoj kuhinji. Kao da je čak i ritualno odabrao način na koji će umrijeti, kao da se dragovoljno vratio u plinsku komoru u kojoj su na monstruozan način bili pobijeni njegovi logorski prijatelji i supatnici.

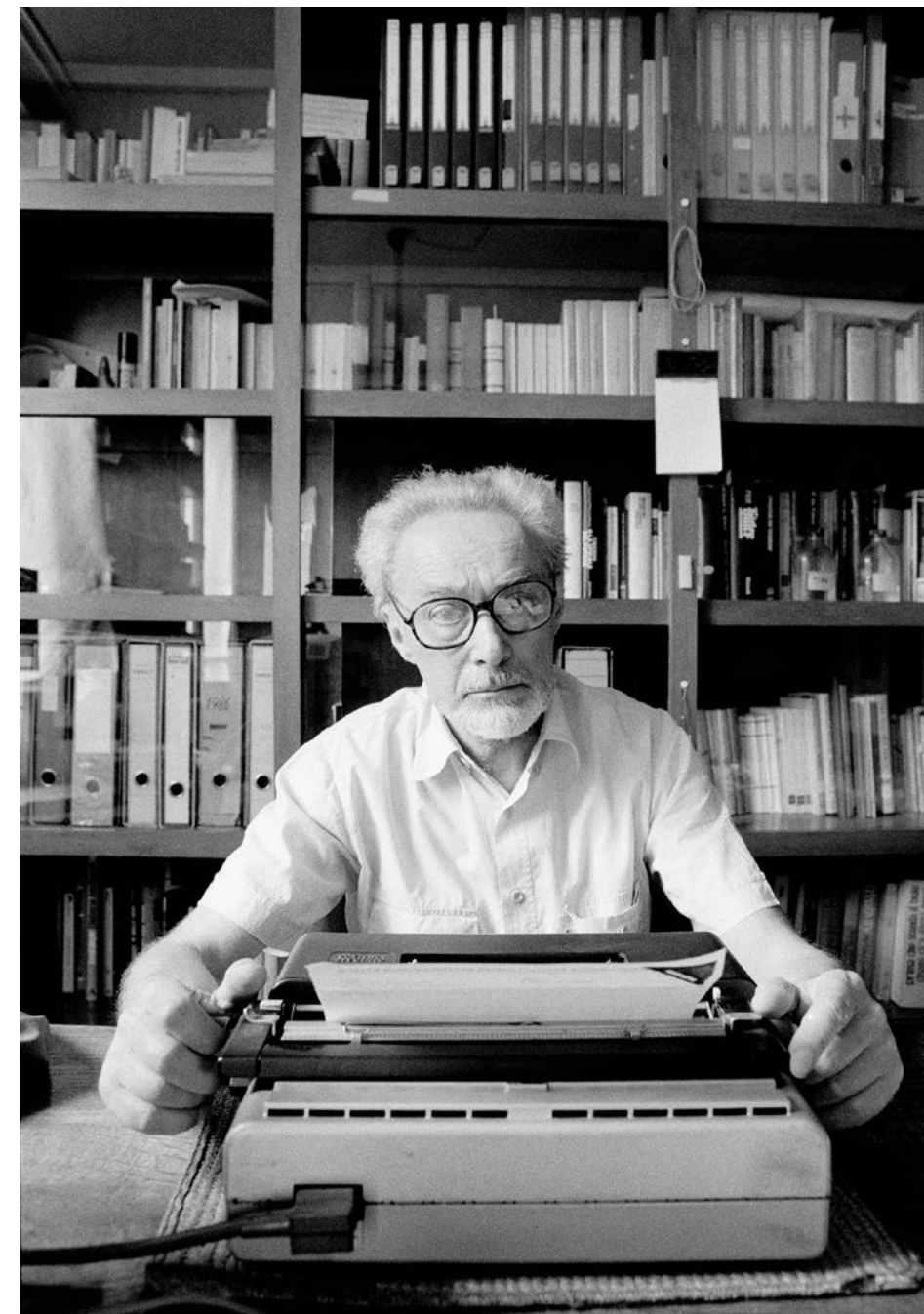
Logorski sindrom se ispoljavao i na drukčije, manje drastične načine; primjerice češki Židov Richard Glazar (1920. – 1997.) uspio je pobjeći i tako preživjeti strahote logora smrti Treblinka, neposredno po oslobođenju zapisao je sve što je vidio i doživio, a potom 16 godina nije ni pogledao svoje bilješke, jer je sve želio zaboraviti Ali kada su 1960. u Düsseldorfu počele pripreme za sudski proces bivšim pripadnicima SS-Sonderkomanda Treblinka, Glazar ih je iznova uzeo u ruke i odlučio objaviti smatrajući dužnošću da o tomu “podnese izvještaj” javnosti i da te logorske strahote i zločini ne smiju biti zaboravljeni. Prvo ih je objavljivao fragmentarno po raznim

češkim publikacijama, a nakon što je 1968. emigrirao u Švicarsku i u raznim zapadnim tiskovinama da bi ih konačno 1990. na njemačkom jeziku uobličio u knjigu koja je izazvala veliku pozornost diljem svijeta. Pojavio se i kao svjedok na suđenju, a obiman iskaz koji je tom prigodom dao i kojim je krajnje argumentirano i s puno detalja svjedočio o zvjerstvima logorskih vlasti, također je uključio u svoju knjigu “Treblinka”, prema kojoj je i snimljen potresan dokumentirani film. Preživjele žrtve nacističkih zločina su na

različite reagirale na proživljene logorske patnje, o tomu postoje brojni zapisi, svjedočanstva, sjećanja, autobiografski zapisi, ali oni se ne fokusiraju samo na dane, mjesece i godine logorskog pakla, već jednakim intenzitetom opisuju svekoliku dramu kroz koju su prolazili uoči i nakon uhićenja, transporta i izoliranja u geta i na koncu u logore smrti kao svoje konačno odredište. I utoliko su sva ta sjećanja zapisana u brojnim knjigama slična, po mnogočemu ista, istodobno su i drastično različita. I u tom pogledu ne egzistira,

tvrdi Marek Edelman (1919. – 2009.) legenda židovskog ustanka u Varšavskom getu jedinstveno židovsko sjećanje/ars memorata na Holokaust, jer drukčije je pamćenje nekog pripadnika židovske policije koji je pod nadzorom esesovaca privodio svoje sunarodnjakinje u teretne, transportne vagone s odredištem prema Auschwitz, a drukčije onog drugog koji je, izlažući vlastiti život opasnosti spašavao te iste žene s djecom i skrivao ih pred nacističkim krvolocima. Drukčija su sjećanja djeteta kojeg su spasile redovnice skrivajući ga u samostanu, od sjećanja osoba koje su preživjele zahvaljujući “arijevskim” obiteljima koje su svjesne svih rizika po vlastitu sigurnost, ipak skrivale i(li) pomagale svoje židovske prijatelje, nerijetko i posve nepoznate osobe, jer se nisu mogle ni željele oglušiti o njihovu patnju i bespomoćnost. Na koncu različita su sjećanja onih koji su s oružjem u ruci ratovali protiv nacista i njihovih kolaboracionista, od oni koji su imali sreću ili mogućnost pobjeći i na vrijeme se skloniti na sigurno. Problem nije (bio) toliko u vrstama ars memoriae, koliko u promišljanjima memoarista koji su često dvojili jesu li, s obzirom na proživljeni pakao, oni uistinu pravi svjedoci, mogu li objektivno suditi o svemu što se u logorima smrti zbivalo? Osim toga, često se kod preživjelih logoraša javljao nepodnošljiv stid, nelagoda, sramota što su upravo oni preživjeli, a ne netko njima blizak i drag ili po njihovom sudu netko tko je po moralnim, etičkim ili nekim drugim osobinama bio kvalitetnija ličnost od njih samih. Komentirajući memoarsku literaturu, logorologiju Prima Levija i Jana Amériya, veliki francusko-bugarski teoretičar umjetnosti i kulture Tzvetan Todorov (1939. – 2017.) se osvrnuo na ovu problematiku zaključujući kako se u tom pogledu može govoriti o tri vrste/tipa logoraške “sramote”: paničnom bijegu od uspomena, osjećaju stida što su živi i

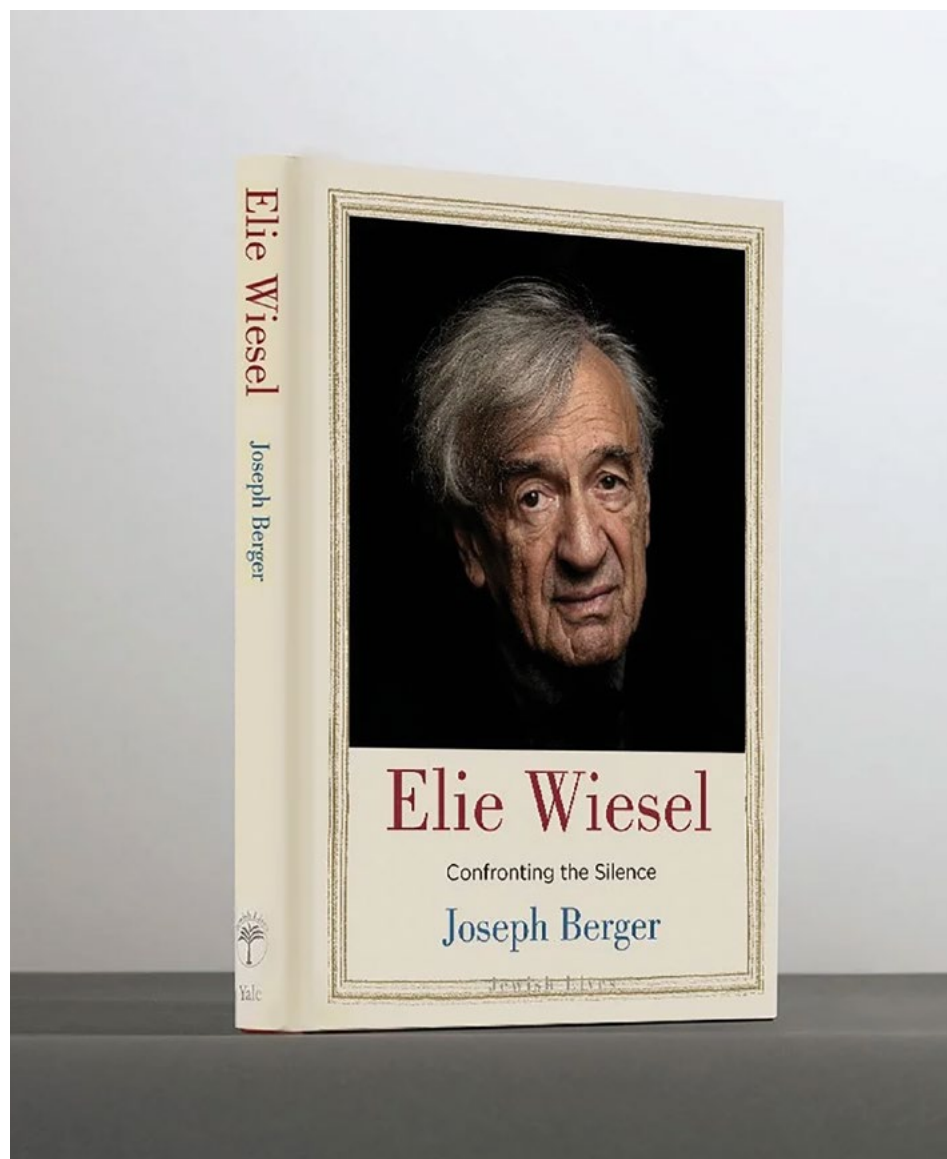
općenito stida što pripadaju ljudskoj rasi koja je spremna i sposobna počiniti takva nemjerljiva zla, a koju je slavni njemački filozof i psihijatar Karl Jasper (1883. – 1969.) označio pojmom “metafizička krivnja”. A na pitanje tko su u stvari bili prvi “povjesničari” Holokausta, Primo Levi je uoči samoubojstva konstatirao: “Upravo oni koji su imali neposredno iskustvo preživljavanja u logoru, ali danas s distance proteklih godina mogu tvrditi da su povijest koncentracijskih logora napisali gotovo isključivo oni koji poput mene samog nisu dotakli dno tog nepojmljivog zla. Onaj koji ga je dotakao, taj ako se kojim slučajem i vratio među žive, više nikada pod teretom ogromne patnje o tomu nije mogao, pa upravo da je to i htio, izustiti i jednu riječ”. I dodao je: “Ponavljam, mi koji smo preživjeli nismo pravi svjedoci; mi koji smo preživjeli činimo ogromnu, neznatnu manjinu i samo zahvaljujući čudu, pukoj sreći što u logoru nismo dotakli samo dno pakla, dočekali smo slobodu. Oni koji su “upoznali” Gorgonu nisu se više vratili, nisu među živima da bi posvjedočili što su vidjeli. A ako kojim čudom i jesu, ostali su nakon toga nijemi za sva vremena. Oni su pravilo, mi smo izuzetak”. Osobno mogu posvjedočiti: moj ujak Ondrej Macko proveo je gotovo četiri godine u ustaškom logoru u Jasenovcu da bi se zgrožen svime onim što je vidio i preživio odmah po oslobođenju, s cijelom obitelji preselio u Bratislavu (gdje je i umro 80-ih godina), a da nikada nikome o svojim logoraškim danima nije mogao prozboriti ni riječi. U nekoliko navrata sam ga pitao zašto šuti, zašto nešto o tomu ne napiše, a on bi uvijek kratko odgovarao da je sve to bilo tako strašno i užasno da jednostavno nema riječi kojima bi to mogao opisati. Oči bi mu se usprkos proteku godina napunile suzama i sav rastrešen napuštao bi prostoriju. Slično poznatom neurologu i bivšem logorašu

PRIMO LEVI

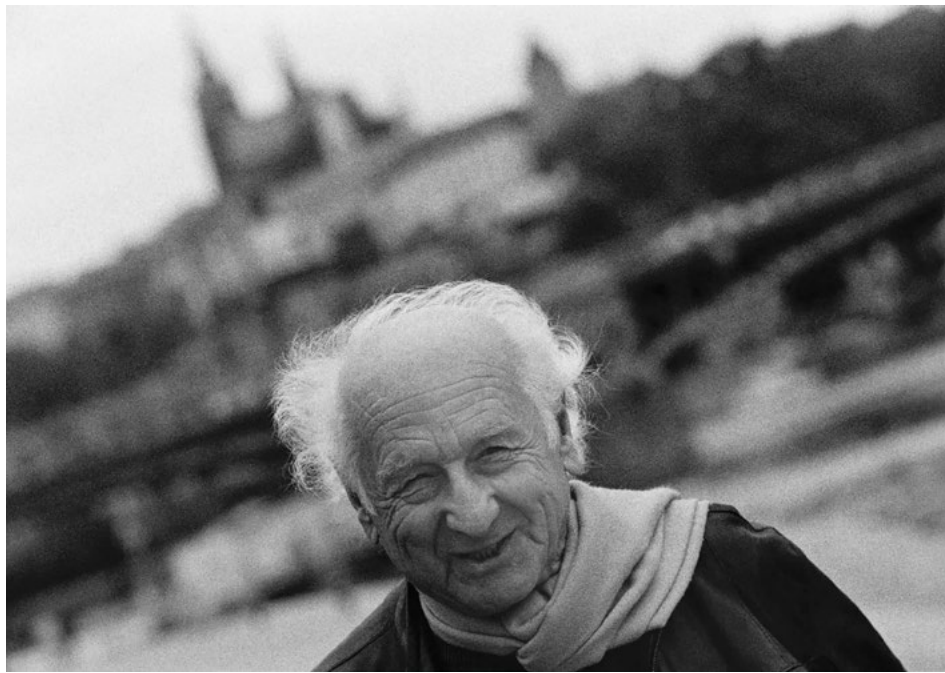
Viktoru Franklu (1905. – 1997.) koji je govorio: “Oni najbolji među nama nisu se vratili”. Nakon što je ujak preminuo, od mojih bratića u Slovačkoj sam saznao da su u njegovoj ostavštini našli brižljivo skrivenu bilježnicu u kojoj je (za)bilježio neka krajnje nesređena i konfuzna

sjećanja iz Jasenovca i pohranili su je u gradskom arhivu Bratislave. Ali usprkos svemu bez svjedočenja preživjelih, njihovih sjećanja, memoara ili literarnih i općenito umjetničkih djela na teme antisemitizma, Holokausta, genocida itd. ne bi nikada mogli (barem donekle)

pojasniti smisao i iskon nacističkog zla, masovnih deportacija i monstuoznih zločina koja su počinili i utoliko je odgovornost preživjelih svjedočiti o tragediji Holokausta, jer nad “šačicom spašenih lebdi ogroman broj, preko šest milijuna mrtvih, nevinih, a pobijenih ljudi”, o čemu je tako sugestivno pisao češki Židov, psiholog i filozof Emil Utitz (1883. – 1956.). I stoga, pisao je Améry, iz pozicije žrtve nema mjesta skepsi, jer će u protivnom činjenice vremenom izbljediti, a zbivanja zaboraviti ili već kako kome odgovara selekcionirati: “Hitlerovo carstvo zla u prvo će se vrijeme tretirati kao neka vrsta povijesnog akcidenta, dok na kraju neće (p)ostati sastavni dio povijesti koji se ničim ne razlikuje od silnih pogroma kojima obiluje”. Po mišljenju poznatog talijanskog filozofa i povjesničara Enza Traversa (1957.) preživjeli poput Améryja ili Levija su opravdano strahovali da će Auschwitzta ostati samo jedan događaj bez pravog objašnjenja, samo jednom od brojnih stranica u povijesti svijeta i stoga su pamćenje, sjećanje naša dužnost često je ponavljao Primo Levi, jer oni koji su preživjeli to ne mogu i prije svega ne žele zaboraviti, a jednako tako ne žele da to i svijet zaboravi, jer bi tim neoprostivim činom i njihova patnja, a još više proživljeno iskustvo izgubili svaki smisao i svaku svrhu. I u tom je pogledu Imre Kertész (1929. – 2016.) mađarski pisac, nobelovac i jedan iz malobrojne plejade preživjelih logoraša posvema u pravu kada kaže da Holokaust nije samo problem židovskog naroda, to je pitanje koje se (do)tiče svih, to je općeljudska stvar.

Ewa Dománská (1963.) poljska povjesničarka, specijalizirana za pitanja Holokausta zalaže se za principijelno razlikovanje konvencionalne/akademske historiografije od tzv. nekonvencionalne, pri čemu tvrdi kako je prostor istraživanja potonje u okvirima logorologije daleko širi i kompleksniji, jer uz doku-

IMRE KERTESZ

mentarnost i faktografiju obuhvaća i sve ono što objedinjuju pamćenje i sjećanje, kao i njihova literarna i uopće stvaralačka obrada. Istina, nekonvencionalna povijest je subjektivna, ali je autentična i upravo kroz taj pojam (kojeg Dománská naziva szczerość), mi prepoznajemo stvarne emocije, životno iskustvo i uspomene autora koji pišu o vlastitom preživljavanju u nacističkim/staljinskim logorima smrti. Nešto slično tomu govorio je u svom djelu “Kultura i sjećanje” i poznati egiptolog Jan Assmann (1938. – 2024.) kada piše o tzv. figurama sjećanja, oslanjajući se na Michel Foucaulta (1926. – 1984.) i njegovu kapitalnu studiju “Arheologija znanja” u kojoj se kaže: “Povijest u svojoj tradicionalnoj formi memorira monumente prošlosti, transformira ih u dokumente i tako je svetom kravom historiografije postao postulat objektivnosti...Ali, svaki, pa tako i naš historijski svijet u suštini je subjektivni konstrukt, jer svaki je autor osoba indi-

vidualnih uvjerenja i predrasuda s određenom količinom znanja i ideologijskim stavovima”. Povijest se oslanja na istinu, u protivnom to nije povijest, ali kako kaže Arnošt Lustig (1926. – 2011.): “Vrijeme je majka istine, ali ponekad, nažalost i majka laži, posebice onda kada se istina umori i kada počne nalikovati na staru osobu koja zna da joj dolazi kraj i više ne mari za svijet koji ostavlja. A kada se to počne zbivati, strahujem da i istina može umrijeti”. Poput kakvog novodobnog proroka Lustig kao da je predvidio vremena koja upravo danas, sada i ovdje živimo i protiv toga se svi mi kojima je stalo do istine moramo pobuniti, jer sjećanja, kako tvrdi Kertész, nisu samo ono što uspijemo zapamtiti, ona su daleko više od toga. Unutar najšireg pojma logorologije, ali i cjeline naše civilizacije, uspomene, sjećanja, pamćenje su zapravo metapovijest Holokausta kao opće prihvaćenog simbola ontološkog zla i ljudske patnje.

UMJETNOST KAO SREDSTVO IZRAŽAVANJA BOLI, NADE I OTPORA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Za vrijeme Holokausta svatko je pokušavao preživjeti na svoj način. I svaki način je bio opravdan, iako je danas nama teško zamisliv. U tim stravičnim uvjetima, pokušavajući preživjeti, logoraši su stvarali umjetnost u koncentracijskim logorima. Među njima je bilo i puno žena a židovske umjetnice koje su stvarale tijekom Holokausta ostavile su potresno i snažno nasljeđe, iako su mnoge od njih stradale u koncentracijskim logorima

Dok su neke od umjetnica slikale i crtale tajno, drugima su nacisti naručivali umjetnička djela u zamjenu za hranu. U svojim su djelima umjetnice kombinirale razne elemente — od realizma i idealizacije svijeta koji ih je okruživao do humora i ironije — a sve to samo svjedoči o željama umjetnica da barem na kratko pobjegnu od stvarnosti. S druge strane, njihove slike i crteži otkrivaju da su one unatoč svim uvjetima i okolnostima zadržale humanost i osjetljivost. Teme su često bilo vrlo slične: zajednički život logoraša, bodljikava žica, hrana.

Danas se općenito smatra da su, iako su muškarci i žene dijelili istu sudbinu i njihov svakodnevni život u logorima za interniranje i koncentracijske logore

RAD MALVE SCHALECK

bio je manje-više sličan, razlike među spolovima ipak postojale. Takve se razlike odražavaju i u umjetničkim djelima nastalim u logorima. Žene su neprestano pokušavale održati ili stvoriti svijet normalnosti, koliko je to bilo moguće, pa su tako npr. stalno čistile barake.

Zajednički život logoraša u barakama značio je ne samo život u izuzetno skuće-

nim uvjetima, već i nedostatak bilo kakve privatnosti. Umjetnica Malva Schaleck na slikama koje je naslikala u Theresienstadt prikazala je osjećaj gušenja i nedostatak privatnog prostora. Malva Schaleck stekla je reputaciju umjetnice u Beču a nakon Anschlusa 1938. vratila se u Čehoslovačku gdje je živjela sve do internacije u Theresienstadt u veljači 1942. godine.

Na slikama koje je naslikala u tom logoru Malva Schaleck je prikazala aktivnost ili nedostatak aktivnosti u ženskim odajama. Interijeri koje je prikazala bili su ponekad prepuni i klaustrofobični, sa ženama i djecom koji leže ili sjede na krevetima, okruženi svežnjevima i koferima. U drugim djelima prikazala je ženu ili nekoliko žena kako sjede na krevetu, pleću, čitaju ili leže i odmaraju se u urednoj, gotovo domaćoj sobi. Uz kuhinjski pribor naslikala je žice za pranje rublja s rubljem i kuke na zidu s odjećom, torbicama ili drugim ženskim dodacima. Moglo bi se očekivati da će ovi interijeri dati osjećaj topline, ali zapravo stvaraju znatnu napetost između ekstremnog reda i ženske urednosti te samih figura, koje djeluju umorno i bez osjećaja.

Slični motivi mogu se vidjeti u crtežima i akvarelima koje je Emmy Falck-Ettlenger naslikala u logoru u Gursu na jugu Francuske. Bila je jedna od Židova koji su bez upozorenja izbačeni iz svojih domova u Badenu i Pfalzu u Njemačkoj i u listopadu 1940. poslani u francuske logore. Emmy Falck-Ettlenger, tada pedesetogodišnjakinja koja je bolovala od raka, morala se prilagoditi kolektivnom životu logora, koji se toliko razlikovao od građanskog života koji je vodila do iznenadnog interniranja. Slike koje je naslikala u Gursu prikazuju interijere karakterizirane ekstremnim redom i čistoćom. Naslikala je stariju ženu, s uredno svezanom kosom, duboko u melankoličnim mislima, na pozadini vidi se odjeća na vješalicama, kuhinjski pribor i osobni predmeti poput ručnika i kišobrana. Ova slika, kao i druge naslikane u logorima, daje osjećaj pustoši i praznine koje čak ni domaća atmosfera interijera ne može otjerati.

Drancy je bio logor na periferiji Pariza iz kojeg je većina interniranih deportirana u Auschwitz. U prosincu 1942. godine, umjetnica Jeanne Lévy bila je tamo zatočena. U akvarelima koje je naslikala u

RAD CHARLOTTE BURESOVE

logoru, poput “Spavaonice” i “Kuhinje”, prikazala je uredne i organizirane interijere. U “Kuhinji” prikazuje stariju ženu, uredno odjevenu s pregačom, kako sjedi uz štednjak, dok druga žena, viđena s leđa, sjedi za blagovaonskim stolom punim svakodnevnih kućanskih predmeta. Ženstveni dodir na ovim slikama dirljivo svjedoči o želji umjetnice da stvori osjećaj intimnosti, topline i domaćinstva.

Ove umjetnice su stvarale u različitim logorima i u različita vremena. Ipak, postoje zajedničke značajke koje karakteriziraju njihov rad — u prikazu svakodnevnog života u logoru predstavile su unutarnju istinu, dok je vanjsko tek odražavalo njihovo mentalno i emocionalno stanje.

Neki povjesničari umjetnosti i znanstvenici tvrde da svaki oblik umjetnosti Holokausta u sebi sadrži element dokumentacije, čak i ako to nije bila umjetnička namjera. To potvrđuje činjenica da su zatvorenici raznih logora slikali i crtali slične teme koje su odražavale njihov sva-

kodnevni život, poput bodljikave žice, koja je, prije svega, simbolizirala njihov boravak u zatvorenom prostoru, izoliranost i odsječenost od društva čiji su dio bili. I umjetnici i umjetnice prikazivali su ovaj simbol barijere između njih i vanjskog svijeta ali radovi umjetnica često otkrivaju drugačiji stav prema bodljikavoj žici. Hanna Schramm u Gursu, s puno humora i ironije, crtala je slike rublja obješenog da se suši na bodljikavoj žici.

Jedan od glavnih problema za muškarce i žene u logorima je bila glad, pa je tako hrana bila česti motiv crteža i slika logorašica. Emmy Falck-Ettlenger prikazuje ženu koja steže kruh na grudima, dok majka drži svoje dojenče. Malva Schaleck crtala je žene koje gule povrće u Theresienstadtu. Potraga za hranom bila je glavna preokupacija žena, bilo u stvarnosti ili u njihovoj mašti. Jedan od načina na koji su pokušavale zaboraviti svoju mučnu glad bila je razmjena re-cepata, što im je omogućilo svojevrzni povratak normalnom životu kod kuće.

Logoraši su često bježali od stvarnosti koja ih je okruživala u svijet mašte, u izmišljeni svijet. Taj izmišljeni svijet također je vidljiv u djelima umjetnica-logorašica.

Bijeg od stvarnosti može se vidjeti u slikama Amalie Seckbach, umjetnice i kolekcionarke umjetnina, nastalim u Theresienstadtu. Njezini akvareli nastali u Theresienstadtu izgledaju kao da nemaju veze sa stvarnošću oko nje. Njezine slike nadilaze vrijeme i mjesto. Slikala je ljepotu u svijetu patnje i smrti — cvijeće, fantastične pejzaže i nadrealističke portrete. Uključivala je motive izvedene iz japanske umjetnosti, povezujući se sa svojim prethodnim životom i održavajući svoj identitet kao kulturne i kreativne osobe umjesto zatvorenice.

Charlotte Buresova internirana je u Theresienstadtu u srpnju 1942. i radila je u umjetničkoj radionici (Zeichenstube), gdje je dobila narudžbu za kopiranje djela poznatih klasičnih slikara. Njemački časnik, jako impresioniran njezinim umjetničkim talentom, naručio je sliku Djevice Marije. Rekao joj je da ne dovršava sliku, jer dok god radi na njoj, neće biti deportirana — i održao je obećanje. Osim naručenih slika koje su joj pomogle da preživi, Charotte Buresova je također crtala olovkom i bojicama, uključujući portrete djece i svog glazbenog prijatelja Gideona Kleina. Crtala je i plesače, dajući im, kako je rekla, gracioznost i ljepotu u kontrastu s užasom, glađu i boli koju su svi patili.

Primjer Haline Olomucki također svjedoči o tome da su umjetnici, barem ponekad, uživali bolju sudbinu od ostalih zatvorenika. Halina je slikala je i crtala od malih nogu, nastavljajući i u Varšavskom getu, kamo je poslana kada je imala 18 godina. Kasnije je internirana u logor u Majdaneku gdje joj je njezin umjetnički talent priskočio u pomoć. Voditelj bloka naručio je od Haline da ukrasi zidove zgrade. Zauzvrat je dobila poboljšane obroke hrane, što joj je pomoglo da se

oporavi. Dio materijala koje je službeno dobila koristila je za tajno slikanje drugih zatvorenica. Iz Majdaneka je prebačena u Auschwitz-Birkenau i tamo je također slikala po narudžbi za Nijemce, u zamjenu za dodatnu hranu. Druge logorašice

molile su je da naslika njihove portrete ili portrete njihovih kćeri, vjerujući da bi to mogla biti njihova posljednja prilika da budu zapamćene i zamolile su Halinu da njihove portrete odnese u vanjski svijet kada bude oslobođena.

RAD HALINE OLOMUCKI

Fenomen komemoracije kroz portrete bio je izuzetno čest u umjetnosti Holokausta; portreti čine četvrtinu svih slika i crteža nastalih u logorima. Portretiranje je imalo gotovo magične moći, jer je logorašima koje su umjetnici portretirali davalo osjećaj trajnosti, za razliku od ekstremne krhkosti njihovog stvarnog postojanja. Portreti su ponekad spon-tani, izražavaju bliski odnos između umjetnika i modela, dok su drugi očito bili ukrašeni. Portretiranje je omogućilo i umjetniku i modelu da ostave svoj osobni pečat, dokaz svog postojanja kao pojedinaca u vremenu kada je život bio tako krhak.

Umjetnost Holokausta često se smatra dokumentarnom umjetnošću, proizvedenom, barem djelomično, kako bi se za budućnost zabilježilo sve ono što se dogodilo. Dokumentacija je glavni element u radu Esther Lurie koja je prije rata stekla znatnu reputaciju kao umjetnica. U getu u Kovnu, isprva je crtala iz interesa za novu situaciju, a kasnije, kada je Vijeće starješina uvidjelo njezin talent, zamolili su je da dokumentira sve što se događa u getu, jer su prepoznali važnost crteža i kao umjetničkog i kao dokumentarnog dokaza. Esther Lurie je nakon rata emigrirala u Izrael gdje je nastavila stvarati. U svojim djelima nastalima u logorima

umjetnice kombiniraju mnoge različite elemente, poput idealizacije, realizma, humora, satire i ironije, koji svjedoče o njihovoj želji da pobjegnu iz svijeta u kojem su se našle. Istovremeno, njihove slike i crteži otkrivaju kako su zadržale svoju humanost i osjetljivost unatoč užasnim uvjetima u kojima su živjele. Židovske umjetnice često su umjetnost koristile kao sredstvo izražavanja boli, nade i otpore, kao i dokument o svakodnevicu, patnji i nadi u najmračnijim uvjetima.

(u tekstu korišteni dijelovi dokumentacije Jewish Womens Archive)

RAD ESTHER LURIE

HOLOKAUST U UMJETNIČKOJ FOTOGRAFIJI

PIŠE: IVO MIŠUR

UVOD

Fotografija sama po sebi nije umjetnost, već prvenstveno prikaz stvarnosti jednog mjesta i vremena. Osnovna funkcija fotografije je dakle bilježenje zbilje. Kada pritisnemo okidač, kamera bilježi svjetlost koja se odbila od fizičkih objekata, stvarajući objektivnu (ili prividno objektivnu) presliku onoga što se nalazi ispred objektiva. U tom kontekstu, fotografija je produžetak ljudskog oka i sjećanja. Ona služi arhiviranju prošlosti, izvještavanju o događajima i katalogiziranju svijeta. Vrijednost fotografije je u informaciji koju prenosi, a ne u estetskom užitku ili autorovoj viziji.

Međutim, fotografija postaje umjetnošću onog trenutka kada prestane biti puko «ogledalo zbilje» i postane sredstvo subjektivne interpretacije. Transformacija iz dokumenta u umjetnost događa se kroz namjeru fotografa. Kada autor svjesno manipulira kompozicijom, svjetlom, sjenom i trenutkom kako bi izazvao emociju ili prenio apstraktnu ideju, on prestaje biti samo operater uređaja koji stišće gumb i postaje stvaratelj. Umjetnička fotografija ne postavlja pitanje «što je na slici?», već «što nam slika govori?».

Kroz izbor onoga što će ostaviti izvan kadra, fotograf kreira novu stvarnost. U rukama umjetnika, kamera postaje poput kista, ona ne bilježi samo ono što oko vidi, već ono što čovjek osjeća. Primjerice, dok dokumentarna fotografija rata bilježi činjenicu razaranja, umjetnička ratna fotografija može postati univerzalni simbol ljudske patnje, nadilazeći konkretno vrijeme i mjesto. Može se reći da je fotografija neutralna dok joj čovjek ne udahne svrhu. Umjetnost u fotografiji ne

leži u samom aparatu, već u sposobnosti pojedinca da dokumentirano pretvori u estetski doživljaj koji nas tjera da svijet vidimo na drugačiji, dublji način.

HOLOKAUST

Fotografije povezane s Holokaustom nastajale su u različitim kontekstima i s različitim namjerama. Neke su snimili nacisti, kao dio nadzora, identifikacije i propagande. Druge su nastale potajno, iz perspektive žrtava ili otpora, poput

rijetkih fotografija Sonderkommanda iz Auschwitza. Treće su snimili Saveznici nakon rata, kao dokaz zločina. Već ta podjela pokazuje da fotografija nije neutralna već može biti instrument jednako kao i svjedok zločina. Poseban problem nastaje kada fotografija Holokausta ulazi u prostor umjetničke interpretacije. Umjetnost po svojoj prirodi teži oblikovanju, kompoziciji i izražavanju, ali upravo ti elementi mogu postati opasni kada se primijene na masovnu patnju. Ako je fotografija previše “lijepa”, postoji rizik da se tragedija pretvori u vizualni užitak, u spektakl koji otupljuje umjesto da potiče moralnu refleksiju. Prekomjerna izloženost slikama patnje može dovesti do desenzibilizacije, do stanja u kojem gledatelj više ne reagira, nego samo konzumira. Zato svaki fotograf koji se bavi Holokaustom mora, prije nego što uzme kameru u ruke, biti svjestan moralne odgovornosti. Fotografija ne smije estetizirati patnju, ne smije pretvarati ostatke tragedije u dekor, niti koristiti Holokaust kao vizualni resurs za osobnu kreativnost. Ako je Holokaust bio sustavno oduzimanje ljudskog dostojanstva, tada fotografija koja ga prikazuje mora imati zadatak vraćanja dostojanstva. U suvremenoj umjetničkoj fotografiji taj se problem često rješava okretanjem prema odsutnosti. Umjesto eksplicitnog prikazivanja nasilja ili žrtava, fotografi bilježe tišinu: prazne prostore logora, travu koja prekriva masovne grobnice, maglu, vodu, horizont... Takva fotografija ne pokušava rekonstruirati užas, ona ne govori, nego sluša. Ona ne smije nuditi iluziju razumijevanja onoga što se ne može u potpunosti razumjeti. Njezin zadatak nije da objasni, nego da podsjeti odnosno ne da zatvori pitanje dajući odgovor, nego da ga otvori, stvarajući i više pitanja.

Susan Sontag u knjigama *On Photography* i *Regarding the Pain of Others* ukazuje na temeljni paradoks fotografije

koja prikazuje patnju. Slike su nužne da bi zločini bili zapamćeni, ali istovremeno nose rizik emocionalnog otupljenja. Što se više patnja reproducira, to postoji veća opasnost da ona prestane biti doživljena kao moralni izazov, a postane samo još jedan vizualni podražaj. Sontag upo-

rava da fotografija nikada nije neutralna već je uvijek rezultat izbora što je u kadru, što je izvan njega, iz koje se pozicije gleda i kome je slika namijenjena. U tom smislu, fotografije Holokausta ne samo da prikazuju povijest, nego i oblikuju način na koji tu povijest razumijemo. Ako

se fotografije konzumiraju pasivno, bez konteksta i refleksije, one gube etičku snagu i pretvaraju se u ono što Sontag naziva “anestezijom pogleda”. Ulrich Baer u knjizi *Spectral Evidence: The Photography of Trauma* objašnjava da fotografije koje prikazuju ljudske tragedije ne funkcioniraju kao klasične preslike događaja, nego kao “tragovi”. Baer tvrdi da su najetičkije fotografije Holokausta često one koje su tehnički nesavršene, fragmentarne ili vizualno “manjkave”. James E. Young, jedan od najvažnijih teoretičara kulture sjećanja, uvodi pojam *counter-monumenta* i “aktivnog pamćenja”. Za Younga, sjećanje nije statično, nego proces koji se stalno obnavlja kroz nove interpretacije, nove oblike i nove generacije. On upozorava slike ne smiju “zatvoriti” prošlost u gotov narativ, jer tada prestaju poticati etičko promišljanje. Auschwitz, Jasenovac i druga mjesta stradanja danas su, kako Young ističe, istovremeno povijesni lokaliteti i prostori interpretacije, ali ujedno nisu “završene priče”, nego otvorena pitanja.

Fotografija Holokausta koja to nije

Jedna od najpoznatijih “slika” Holokausta zapravo nije fotografija, nego filmski kadar. Riječ je o djevojčici u crvenom kaputu iz filma Schindlerova lista Stevena Spielberga (1993). U gotovo u potpunosti crno-bijelom filmu, crveni kaputić jedini je element u boji. Taj svjesni redateljski postupak stvara snažan vizualni i etički kontrast. Crvena boja simbolizira život, nevinost i individualnost, ali istovremeno i krv, opasnost i nasilje. Djevojčica ne predstavlja konkretnu povijesnu osobu. Ona je kompozitni lik, nastao iz više svjedočanstava o djeci u krakovskom getu. Upravo ta neodređenost čini je univerzalnim simbolom, ona postaje “svako dijete”. U filmu djevojčica u crvenom kaputu ima ključnu narativnu funkciju. Ona je točka moralnog buđenja Oskara Schindlera. Tek kada vidi nju izdvojen

iz mase, prepoznatljivu, individualiziranu on počinje shvaćati razmjere zločina. Masovna smrt, statistika i kolone kolica s mrtvim tijelima Oskar ne vidi, ali uočava jedno dijete, jednu boju i jedan kaput. Ovdje se jasno pokazuje moć vizualne selekcije. Ljudski um lakše reagira na pojedinca nego na apstraktne brojke.

ANALIZA JEDNE FOTOGRAFIJE IZ AUSCHWITZA

Tako sam i ja tijekom jednog od svojih poslovnih putovanja u Poljsku posjetio Auschwitz. Kao i uvijek, sa sobom sam nosio fotoaparat, moj Canon kupljen u jednoj trgovini nasuprot mjesta gdje je stajala nekadašnja zagrebačka sinagoga. Iako sam na bivšem poslu često putovao nikada me nisu zanimale razgledničke, turističke fotografije. Više me privlačila urbana, ulična fotografija, takozvana street photography. Ovaj put, međutim, fotoaparat nisam želio koristiti. Iz pije-teta! Nisam znao kako se uopće odnositi prema prostoru koji je, u svojoj biti, golemo groblje. Dva sata sam hodao između baraka, svjestan da se nalazim na mjestu sustavnog uništenja jednog naroda. Tada su se ispred mene iznenada pojavili mladi Izraelci. Možda je bilo i drugih Židova, ali njih nisam prepoznao. Zadržalo me koliko su ti mladići i djevojke hodali gotovo nonšalantno, razgovarali i nosili zastave. Možda mi se to samo tako učinilo jer nakon obilaska mjesta smrti, ispred mene su odjednom stali živi Židovi. U tom trenutku na pamet mi je pala Njegoševa misao: “Na groblju će iznići cvijeće za daleko neko pokoljenje.” Na tom ružnom mjestu, plavo-bijele boje njihovih zastava djelovale su mi poput cvjetova. Kao da su ti mladi ljudi svojim prisustvom govorili: “Vidite nas i dalje smo tu.”

Spomenuo sam da nisam želio koristiti fotoaparat, pa sam ga i ostavio u hotelu, ali preda mnom se pojavio prizor koji

sam morao pretvoriti u fotografiju, pa sam je učinio mobitelom. Na fotografiji je mlada žena snimljena s leđa, ogrnutu izraelskom zastavom. Njezina duga, tamna kosa spušta se preko leđa, djelomično prekrivajući plavi šesterokraki Davidov štit. Stoji na ulazu u logor Auschwitz točno nasuprot poznatom natpisu “Arbeit macht frei”, koji je djelomično vidljiv iznad njezina ramena. Arhitektura logora — crvene ciglene barake, žičana ograda i željezna ulazna vrata su hladni i prepoznatljivi elementi. Kadriranje je namjerno centralizirano: figura je u središtu, a ulaz u logor u pozadini stvara snažan simbolički okvir. Tekstura starih zidova stvara osjećaj trošnosti i trajanja, pa zastava djeluje kao čista i nova unoseći život u vizualno umornu, povijesno opterećenu scenografiju. Atmosfera je melankolična, bez prisutnosti drugih ljudi, što pojačava dojam intimnog dijaloga između jedne osobe i mjesta kolektivne traume. Zastava s Davidovom zvijezdom funkcionira kao znak židovskog naroda, Države Izrael. Stavljena na leđa, poput plašta, ona transformira figuru u simbol — ne nužno konkretnu osobu, nego nositelja sjećanja i kontinuiteta, pa gledatelj u njoj može projicirati bilo kojeg potomka, hodočasnika ili preživjeloga. Mjesto koje je bilo konstruirano za uništenje tog identiteta sada trpi taj identitet kao samosvjesni, čak prkosni znak prisutnosti.

Kadar spaja povijesni prostor Holokausta s vizualnim znakom današnjeg židovskog identiteta, tvoreći napetost između prošlosti i sadašnjosti. Figura je smještena gotovo centralno, blago lijevo od osi, te povezuje niz zgrada u dubinu prostora. Vertikalne linije tijela, zastave i stupova kapije kontrastiraju s perspektivnim linijama ceste i krovova, čime se pogled gledatelja uvodi u unutrašnjost logora, kao da ga slika fizički uvlači u povijesni prostor. Time fotografija koristi klasičnu linearnu perspektivu kako bi

pojačala osjećaj ulaska u pejzaž sjećanja. Bez ijedne izgovorene riječi, slika progovara tugu, bol, ali i prkos. Zastava postaje vizualni jezik kojim se izražava ono što se riječima teško može reći: da unatoč pokušaju potpunog uništenja, identitet, pamćenje i ljudsko dostojanstvo opstaju. Na razini kolektivnog pamćenja, slika prikazuje paradoks: Auschwitz je isto-vremeno groblje bez grobova i pozornica na koju se vraćaju živući potomci kako bi svojim tijelima “popunili” prazninu iza povijesnih fotografija. Zastava ovdje nije samo nacionalni znak, nego znak da povijest nije završila u trenutku oslobođenja logora — ona i dalje progovara u svakom posjetu, u svakom kadru, u svakom osobnom razmišljanju.

Moja fotografija iz Auschwitza nije nastala iz namjere da se “stvari umjetnost”. Fotografija nastaje tek u trenutku kada se pojavi nešto neočekivano — živi ljudi, mladi Izraelci, zastave, boja tj. život unutar prostora smrti. Moja fotografija je nastala mobitelom, a ne fotoaparatom te ljubitelji ovog hobija znaju da je lošije rezolucije što onemogućuje njezine izrade većih dimenzija čime bi se mogla postaviti na nekoj izložbi te se na taj način onemogućava njezina eksploatacija. Ona nije planirana, nije režirana i ne pretendira na vizualnu perfekciju. Fotografija ne pokušava “prikazati Auschwitz”, nego bilježi osobni trenutak susreta života i smrti, sadašnjosti i povijesti. Možda mi je ovo i najbolja fotografija koju sam ikad snimio. Međutim, slao sam je na više fotografskih natječaja i nije ni približno oduševila članove žirija jer ne da nije pobijedila nego nije ni pohvaljena niti izdvojena kako to često biva. Netko je od njih sigurno bio na tom mjestu, netko je porijeklom Židov, nekome je žena, nekom prijatelj, ali nikoga ta fotografija nije impresionirala. Što ja zapravo vidim u ovom prosječnom prizoru, a što drugi ne vide?

Otrprilike sat vremena prije nego je fotografija nastala bio sam, kako piše Susan Sontag, gotovo desenzibiliziran na prizore masovnih stradanja. Hodao sam kroz muzejski prostor, gledao dokumente, fotografije i predmete, svjestan njihove povijesne težine, ali emocionalno ravnodušan, jer sam ih već vidio stotinu puta. Sve dok nisam ušao u prostoriju u kojoj se čuva velika hrpa kose logoraša, odrezane nakon njihova dolaska u logor. Iza staklenih ploha, u tišini i polumraku, leže nebrojene lokne, pletenice, dječji uvojci i sijede vlasi — materijalni ostatak sustavno provođenog uništenja ljudi. Iako kosa nije općeprihvaćeni simbol stradanja i patnje, meni je upravo ta prostorija bila najšokantniji prizor. To više nisu bile fotografije, povijesni zapisi ni apstraktne brojke, nego stvarni ljudi, njihovi dijelovi, njihovi materijalni ostatci. Tragovi njihovih života, identiteta i tijela. U tom trenutku nestala je svaka distanca između mene i Auschwitza! U toj sam prostoriji shvatio što Holokaust jest! Ne kao povijesni pojam, nego kao masovno uništavanje ljudi. Upravo sam tu strašnu spoznaju pokušao uhvatiti ovom fotogra-

fijom. Tamo sam poput Oskara Schindlera vidio svoju djevojčicu u crvenom kaputu! Tog dana nisam fotografirao ulaz u Auschwitz sa strašnim natpisom, nisam fotografirao Židovku s izraelskom zastavom ni barake smrti. Fotografirao sam kosu, koja je meni osobno postala simbol Holokausta! Fotografija možda nema umjetničku vrijednost i ne ispunjava očekivanja natječajnih kriterija, ali za mene predstavlja osobni zapis tog trenutka, točnije onoga što sam u tom trenutku shvatio i što me i danas tišti. Već sam prije pisao o temama vezanim za Holokaust te katarzi, ali nisam nikad spomenuo da su sva moja promišljanja počela upravo u toj sobi s pramenovima kose. Pisao sam dosta, još više o svemu i promišljao, ali sve ono što znam o Holokaustu može se sažeti u ovoj slici. Iz moje perspektive ova fotografija nije fiksna već dinamična, nije ovjekovječila trenutak jer ga nije zaustavila, nije uhvatila povijest zatvarajući je u jedan prizor! Apsolutno ništa na ovoj fotografiji nije stalo jer pogled na nju u meni pokreće i emocije i misli. Katarza još jednom počinje ...

FILATELIJA

— UMJETNOST NA PAR KVADRATNIH CENTIMETARA

PIŠE: IVO MIŠUR

Poštanske marke, iako prvenstveno zamišljene kao potvrde o plaćenju poštarini, predstavljaju jedinstven oblik minijature umjetnosti koji u malom formatu sažima povijest i kulturu jednog naroda. Ovi mali papirići su često pažljivo dizajnirana umjetnička djela. Umjetnička vrijednost marke očituje se u njezinoj sposobnosti da na svega nekoliko kvadratnih centimetara prenese kompleksnu poruku.

Brojne su države izdale marke s temom Holokausta. Većinu onih izdanih do 1993. skupio je u svoj poznati album David Pearlman. Album je nazvao “The Holocaust: A Philatelic View”, koji sadrži 181 marku. Pearlman je svoju filatelističku ostavštinu donirao 1993. godine Memorijalnom muzeju Holokausta u SAD-u. U tom albumu se nalazi i marka koju je Poljska izdala 1946. godine i to je bila prva poštanska marka s temom Holokausta. Izdan je potresan prikaz kostura u nacističkoj uniformi koji prosipa kanistar Ciklona-B iznad baraka logora Majdanek. Marka je izazvala zgražanje javnosti jer su mnogi smatrali da vrijeđa dostojanstvo žrtava, te je povučena nakon dva mjeseca. Poslije Poljske DR Njemačka je 1963. godine unutar serije Mahnund Gedenkstätte (Spomen-područja) izdala

POLJSKA MARKA IZ 1946. GODINE

marku posvećenu logoru Treblinka. Od 2005. godine došlo je do eksponencijalnog porasta broja poštanskih marki povezanih s Holokaustom. Naime, te godine Rezolucijom 60/7, Opća skupština UN-a usvojila proglasila je 27. siječnja Međunarodnim danom sjećanja na Holokaust.

Zanimljiva poveznica između filatelije i Holokausta je Simon Wiesenthal, lovac na naciste, koji je postao filatelist 1948. godine na savjet svog liječnika. Rad

na pronalaženju nacističkih zločinaca i kolaboracionista utjecao je na njegovo zdravlje, uzrokujući mu tešku nesanicu. Liječnik mu je predložio opuštajući hobi, a Wiesenthal je mir pronašao upravo u filateliji. Kao strastveni kolekcionar, Wiesenthal se posvetio i markama povezanim s Holokaustom — od onih izdanih u getima do komemorativnih maraka koje su nakon rata obilježavale godišnjice oslobođenja logora. Za njega, marka nije bila samo hobi, već još jedan način dokumentiranja onoga što se dogodilo.

ISTOČNONJEMAČKA MARKA IZ 1963. GODINE

FRIEDL DICKER-BRANDEIS — “UMJETNIČKA MAJKA” DJECE THERESIENSTADTA

PIŠE: J. C.

Frederika “Friedl” Dicker-Brandeis rođena je 30. srpnja 1898. godine u Beču u siromašnoj židovskoj obitelji. Njezin otac je bio pomoćnik u trgovini a majka Karolina umrla je kada je Friedl imala samo četiri godine. Gubitak majke postala je središnja trauma Frederikinog života: na kraju to će kompenzirati tako što će postati “majka” stotinama djece u Theresienstadtu.

Friedl je studirala na uglednoj weimarskoj školi Bauhaus, gdje je bila prepoznata kao iznimno darovita studentica, tako da tijekom cijelog boravka na Bauhausu nije morala plaćati školarinu, dobila je stipendije i svoj vlastiti atelje 1921. godine. Bila je uključena u radionice dizajna tekstila, grafike, uvezivanja knjiga i tipografije od 1919. do 1923. godine. Nakon što je napustila Bauhaus, radila je kao umjetnica i dizajnerica tekstila u Berlinu, Pragu i Hronovu. Zbog rastućeg nacizma u Austriji, odlučila je živjeti u Pragu. Godine 1936. udala se za svog bratića Pavla Brandeisa i zahvaljujući udaji dobila je češko državljanstvo. Počela je slikati i raditi s djecom političkih emigranata iz Njemačke. Prema sjećanjima njezinih

CRTEŽ DJETETA IZ THERESIENSTADTA

studenta, njezina nazočnost i majčinska toplina bili su dovoljni za stvaranje pozitivnog ozračja.

Friedl je bila i politički aktivna a iako je 1938. dobila vizu da se preseli u tadašnju Palestinu, odbila je otići. Umjesto toga presa suprugom se preselila u Hronov, provincijski gradić sjeveroistočno od Praga gdje je radila kao dizajnerica tekstila za tvrtku B. Spiegler & Söhne. Antižidovski zakoni prisilili su bračni par Brandeis da drastično srežu svoj životni standard. U

to je doba Friedl puno slikala ali svoje slike nije mogla pokazati javnosti.

Friedl i njezin suprug Pavel deportirani su 17. prosinca 1942. u Theresienstadt. Tijekom boravka u tom “uzornom logoru”, držala je satove likovnog i predavanja s umjetničkim priborom koji je prokrijumčarila u logor. Pomagala je u organiziranju tajnih obrazovnih tečajeva za 600 djece iz Theresienstadta, koristeći modificirani sustav Bauhauusa kako bi razvila emocionalnu koncentraciju kod

djece, kompenzirajući na taj način kaos u kojem su živjeli. Imala je karizmatičnu osobnost, ogromnu energiju, inovativne metode učenja i duboko poznavanje dječje psihologije. Friedl je smatrala je da će crtanje i umjetnost omogućiti djeci da razumiju svoje emocije i svoju okolinu i inzistirala je na tome da svako dijete mora na crtežu potpisati svoje ime, ne dopuštajući im da postanu nevidljivi ili anonimni. Ustrajala u ostvarivanju svog cilja da u djeci “probudi želju za kreativnim radom”.

Friedl je imala ogroman utjecaj na djecu. Preživjela djeca kažu da je bila “tajnovito lijepa” i “tajnovita slobodna.” Njezina bivša učenica Erna Furman je napisala: “Vrijeme koje sam provela s Friedl, njezino podučavanje, dio su najdražih sjećanja mog života. Friedl je bila jedina koja je davala ne tražeći ništa za uzvrat. Jednostavno je davala sebe”. “Friedl nas je prebacila u neki drugi svijet... Crtala je cvijeće na prozorima, crtala je pogled kroz prozor. Imala je potpuno drugačiji pristup...”, kazala je jedna od njezinih učenica Helga Pollak, dok je druga učenica, Eva Dorian istaknula da je Friedl od svojih učenika tražila da svojim crtežima izraze različite osjećaje, željela ih je “osloboditi strahova”.

U rujnu 1944. Pavel je deportiran u Auschwitz, a Friedl se dobrovoljno prijavila za sljedeći transport kako bi mu se pridružila. Deportirana je zajedno sa 60 svojih učenika. Prije nego što je odvedena, povjerila je Raji Engländerovoj, glavnoj učiteljici Doma za djevojke L 410, dva kofera s 4.500 crteža “svoje” djece. Friedl Dicker-Brandeis je ubijena u logoru Auschwitz-Birkenauu 9. listopada 1944. godine. Njezin suprug Pavel je preživio Holokaust.

Nakon rata, Willy Groag ravnatelj Doma za djevojke L 410, donio je kofere s dječjim crtežima židovskoj zajednici u Pragu. Od gotovo 660 autora dječjih

FRIEDL DICKER-BRANDEIS

crteža, 550 ih je ubijeno u Holokaustu, većinom u Auschwitzu. Ostala su zapisana njihova imena i dob, ali o njima se ne zna puno. Crteži se danas nalaze u zbirci Židovskog muzeja u Pragu, a neki su izloženi u Pinkasovoj sinagogi.

Godine 1999. u Beču je otvorena izložba radova Friedl Dicker-Brandeis, koju je organizirao Centar Simon Wiesenthal, a izložba je nakon toga gostovala u Češkoj, Njemačkoj, Švedskoj, Francuskoj, SAD-u i Japanu.

EMIL HAUSER I SPAŠAVANJE ŽIDOVSKIH MUZIČARA

PIŠE: NATAŠA BARAC

EMIL HAUSER

Ova priča mogla bi biti dobar predložak za scenarij povijesnog filma. Heroj ove priče, židovski violinist iz Mađarske Emil Hauser bio je početkom 20. stoljeća jedan od najpoznatijih europskih glazbenika. Radnja ovog filma odvijala bi se na brojnim lokacijama: u Jeruzalemu, Berlinu, Beču i Pragu a zaplet bi bio posebno zanimljiv i nevjerovatan: osnivanje glazbenog konzervatorija u Jeruzalemu zahvaljujući kojem je iz Europe spašeno 200 mladih židovskih muzičara.

Ali ova čudesna priča i dalje je, 85 godina nakon što se dogodila, nepoznata široj javnosti a danas polako postaje poznata zahvaljujući proučavanju Hauserove arhive, koja se nalazi u Glazbenoj zbirici Nacionalne knjižnice Izraela.

Da bi saznali što se dogodilo moramo se vratiti u prosinac 1917. godine u grad Kolozsvár, u istočnoj Mađarskoj (danas poznatiji kao rumunjski grad Cluj). Usred Prvog svjetskog rata, četiri mlada židovska glazbenika (mađarski violinisti Emil Hauser, Alfred Indig, István Ipolyi i nizozemski violončelist Harry Son) okupila su se na debitantskom recitalu pod ambicioznim imenom “Budimpeštanski gudački kvartet”. Kvartet je djelovao u Budimpešti samo dvije godine a zatim su se preselili u Nizozemsku pa u Njemačku. Budimpeštanski gudački kvartet u samo je nekoliko godina osvojio europske koncertne dvorane, snimali su za vodeće diskografske kuće i postali jedan od najtraženijih gudačkih kvarteta svoje generacije.

U ožujku 1932. godine dogodio se susret koji će promijeniti Hauserov život i živote stotina židovskih glazbenika diljem Europe. Violončelistica Thelma Yellin, stanovnica Jeruzalema, doputovala je u Njemačku, koja se tada nalazila na rubu novog svjetskog rata. Nakon godina posvećenih odgoju svoje četiri kćeri, Thelma Yellin je otišla u velika glazbena središta Njemačke kako bi napokon ostvarila karijeru o kojoj je sanjala od mladosti. Putovala je sama bez supruga, arhitekta Eliezera Yellina i bez njihovih kćeri. Tijekom boravka redovito je iz Berlina slala pisma svojoj obitelji i živopisno opisivala sve što joj se događalo. U jednom od tih pisama svom je suprugu opisala susret s Emilom Hauserom i njegovo obećanje da će doći svirati u tadašnju mandatnu Palestinu. Hauser je održao riječ i stigao u mandatnu Palestinu krajem 1932. godine. Za vrijeme boravka, održao je recitale u Haifi i Tel Avivu s austrijskom čembalisticom Alice Ehlers te u Jeruzalemu u programu gudačkih kvarteta. Njegov posljednji nastup održan je u sklopu koncertne serije Jeruzalemskog društva za komornu glazbu, pionirske kulturne institucije koju je osnovala i vodila Thelma Yellin.

Istovremeno, Hauser je postao dio jeruzalemskih intelektualnih krugova i upoznao ključne osobe u administraciji britanskog mandata a prvi puta se upoznao s idejama i postignućima cionizma. Cionizam je tada već postigao impresivan napredak u mnogim područjima, ali još nije pronašao svoje uporište u glazbi. Hauser je prepoznao tu potrebu i priliku a ono što je trebao biti kratak posjet Bliskom istoku potpuno je promijenilo njegov život. Odlučio je napustiti Budimpeštanski gudački kvartet i svoju uspješnu međunarodnu karijeru violinista te posvetiti svoje vrijeme i energiju razvoju glazbenog života u Izraelu — točnije, osnivanju glazbene škole u Jeruzalemu, koja bi nudila tečajeve od početne do najviše razine izvedbe. Škola je još uvijek bila samo ideja, ali se vijest o njoj brzo proširila među židovskim studentima diljem Njemačke,

BUDIMPEŠTANSKI GUDAČKI KVARTET

koji su u to vrijeme bili izbačeni iz glazbenih akademija pod Trećim Reichom. Pisali su Hauseru, tražeći da završe studij na novoj instituciji koja je uskoro trebala biti osnovana u Svetoj zemlji. U to vrijeme, za ulazak u zemlju bila je potrebna imigracijska potvrda. Hauser se stoga obratio vlastima britanskog mandata već u travnju 1932. godine, a zatim ponovno u srpnju, kako bi osigurao kvotu potvrda za svoje muzičare. Potvrde je osobno podijelio zaslužnim kandidatima, prema vlastitom nahođenju.

Nova institucija otvorila je svoja vrata u listopadu 1933. godine. Hauser je uspio

okupiti impresivan nastavni kadar, koji je uključivao diplomante najboljih europskih akademija, kao i profesore koji su predavali do dolaska nacista na vlast ranije te godine. Ova cionistička institucija dobila je naziv “Palestinski konzervatorij za glazbu i dramsku umjetnost u Jeruzalemu”. Konzervatorij je započeo s radom s izuzetno ograničenim resursima. Hauser se kasnije prisjetio da bi na kraju svakog školskog dana zasukao rukave i sam pomeo učionice, a njegov ured služio mu je i kao spavaća soba. Prema novinskim najavama, popis ponuđenih predmeta na novom konzervatoriju bio

je izuzetno širok i raznolik: klavir, violina, violončelo, pjevanje, dramska umjetnost, flauta i gitara kao i nastave iz puhačkih instrumenata, viole, orgulja, harmonije, skladanja, povijesti glazbe, komorne glazbe, orkestra, zbora, glazbenog obrazovanja u školama, istočnjačke glazbe, tečajeve za amatere itd.

Tri mjeseca kasnije, konzervatorij je najavio dodatne tečajeve, uključujući i poseban pod nazivom “Stil hebrejskog jezika”, koji je predavao nitko drugi nego Itamar Ben-Avi, sin Eliezera Ben-Yehude, zaslužnog za moderno oživljavanje hebrejskog jezika. Iste godine, violončelist

Harry Son, Hauserov dugogodišnji kolega iz Budimpeštanskog gudačkog kvarteta, također se pridružio nastavnom osoblju. Nažalost, nedugo prije izbijanja rata, Son je donio kobnu odluku i vratio u Nizozemsku, gdje su on i njegova supruga uhićeni. Son je 1942. ubijen u Auschwitzu.

Do kraja školske godine 85 studenata završilo je studij, a “eksperiment”, kako ga je Hauser nazvao, uspješno je prošao svoj prvi test. Pojava novog konzervatorija u židovskom kulturnom krajoliku mandatne Palestine bila je veliko postignuće koje je dovelo do još jedne velike prekretnice u glazbenoj povijesti Izraela: osnivanja Palestinskog simfonijskog orkestra (kasnije Izraelskog filharmonijskog orkestra). Godina 1936. bila je ključna za Hausera, ne samo na profesionalnom planu: osnovan je Palestinski simfonijski orkestar (na čijim je uvodnim koncertima nastupio), konzervatorij je uspješno radio a na osobnom planu također je došlo do velike promjene: oženio se s dr. Helenom Kagan, pionirskom pedijatricom u Izraelu, koja je stajala uz njega i podržavala njegov rad.

Ta je godina također označila početak dramatičnog novog poglavlja u Hauserovom životu, poglavlja u kojem je njegova strast prema glazbi postala sredstvo spašavanja života a ostalo je potpuno nepoznato sve do posljednjih godina. U to vrijeme, potražnja za upisom na Palestinski konzervatorij bila je veća nego ikad a stotine muzičara željelo se upisati na konzervatorij jer je to bio i način spasa i bijega pred sve većom nacističkom prijetnjom. Dobivanje imigracijskih potvrda bilo je izuzetno teško, pa je prilika da se potvrda dobije prijemom na konzervatorij predstavljala rijedak i dragocjen spas. Hauser je kazao da je samo 1936. uspio spasiti “više od 130 ljudi, u nekim slučajevima s njihovim obiteljima, iz zemalja očaja i progona, omogućujući im da nastave studij i započnu nove živote”. Arhiva kon-

zervatorija sadrži desetine osobnih dosjeka koji pripadaju onim sretnicima koji su se zahvaljujući Hauseru i konzervatoriju uspjeli spasiti.

Emil Hauser uspio je spasiti oko dvije stotine ljudi. Većina njihovih imena može se otkriti samo pomnim proučavanjem njegovih arhivskih dokumenata. Među dokumentima u Hauserovoj osobnoj arhivi nalazi se niz pisama koja je primio u travnju 1975. godine, ukupno dvadesetak, a svako je popraćeno životopisom. Čini se da je sam Hauser kontaktirao te pojedince, sve one kojima je izdao imigracijske potvrde 1930-ih. Gotovo četrdeset godina nakon tog izvanrednog poglavlja u svom životu, potražio ih je, tražeći od njih da zapišu svoje priče o dolasku u Izrael i da podijele što su od tada postigli. Njihovi odgovori bili su pisma zahvalnosti,

svako pismo izražavalo je iskrenu počast čovjeku koji ih je spasio od nacističkog pakla, bez kojeg njihovi životi i postignuća nikada ne bi bili mogući.

Emil Hauser preminuo je tri godine kasnije, 27. siječnja 1978. godine, i pokopan je na Maslinskoj gori u Jeruzalemu. Britanskim vlastima trebalo je samo četriri godine da službeno priznaju njegov jedinstveni doprinos glazbenom životu židovske zajednice u Palestini za vrijeme mandata, dodijelivši mu titulu časnika Reda Britanskog Carstva (OBE). Međutim, u Državi Izrael, četrdeset sedam godina nakon njegove smrti, još uvijek ne postoji niti jedna ulica ili trg koji nosi njegovo ime. Do danas, arhiva sačuvana u Glazbenoj zbirci Nacionalne knjižnice Izraela, te sudbine spašenih muzičara, ostaje jedini spomenik jednom velikom čovjeku.

MATTÉOLIJEVA KOMISIJA I POVRAT OPLJAČKANE ŽIDOVSKJE IMOVINE U FRANCUSKOJ

PIŠE: F. B.

Desetljećima nakon kraja Drugog svjetskog rata o problemu otete židovske imovine nije se previše govorilo. Veliki broj europskih Židova nije se vratio svojim kućama, poubijane su čitave obitelji i čitave zajednice, a oni koji su uspjeli preživjeti bili su prestrašeni, puni trauma i nisu znali kako da se izbore za svoja prava. Povrat imovine ovisio je o državama i vlastima, ali nikada i nigdje nije bio lagan i bez problema. Kao što dobro znamo i iz vlastitih iskustava, pitanje povrata otete židovske imovine još uvijek nije riješeno.

U Francuskoj se tim pitanjem bavila “Commission Mattéoli” (ili Mattéolijeva komisija), osnovana 25. ožujka 1997. godine, dakle više od 50 godina nakon kraja Drugog svjetskog rata. U tih pedeset godina, još se više smanjio broj onih koji su tražili povrat svoje otete imovine. Komisija se službeno zvala Mission d’étude sur la spoliation des Juifs de France (Istraživanje o pljački francuskih Židova), a bila je popularno poznata kao Mattéolijeva komisija, prema predsjedniku komisije Jeanu Mattéoliju, bivšem pripadniku francuskog pokreta otpora i predsjedniku Francuskog ekonomskog i socijalnog vijeća. Na to mjesto imenovao

POVRAT UMJETNINE U FRANCUSKOJ

ga je tadašnji francuski premijer Alain Juppé. Za potpredsjednika Komisija imenovan je liječnik Ady Steg, sin deportiranog francuskog Židova, aktivnog člana židovskih organizacija. U komisiji je bilo i povjesničara, Židova i drugih.

Poticaj za osnivanje ove komisije bio je povijesni govor francuskog predsjednika Jacquesa Chiraca održan 16 srpnja 1995. godine povodom 53. obljetnice deportacije s pariškog Vel’ d’Hiv u kojem je predsjednik Chirac priznao da je vichyjevski režim podržavao genocidnu nacističku politiku “konačnog rješenja židovskog pitanja”. To je bio prvi puta da je jedan francuski predsjednik priznao odgovor-

nost Francuske za ubojstva francuskih Židova u Holokaustu.

Komisija je trebala istražiti konfisciranu imovinu pripadnika židovske zajednice za vrijeme njemačke okupacije u Francuskoj (knjige, umjetnička djela, nekretnine), izraditi inventar i popis otetih ili izgubljenih predmeta te procijeniti njihov opseg i zatim predložiti francuskoj vladi mjere za povrat, restituciju i naknadu žrtvama.

Komisija je u svom objavljenom izvješću procijenila da je vrijednost imovine koju su nacisti opljačkali od Židova u Francuskoj iznosila 1,35 milijardi eura (više od 5,2 milijarde franaka u to vrijeme). Financijska krađa (police osiguranja,

bankovni računi i vrijednosni papiri itd.) iznosila je 520 milijuna eura a “arijanzacija” tvrtki i nekretnina procijenjena je na 5,1 milijuna eura.

Prema izvješću, iznosi novca koje su francuske vlasti uzele od interniranih u logorima premašili su 91 milijun eura. Mattéolijeva komisija procijenila je da je od kraja rata vraćeno između 90 i 95 posto robe i imovine svih vrsta.

Prema rezultatima istraživanja Komisije, procijenjeno je da je tijekom rata u Francuskoj opljačkano više od 100.000 umjetničkih djela i nekoliko milijuna knjiga. Od toga je 61.233 djela vraćeno u Francusku, a 45.441 vraćeno njihovim legitimnim vlasnicima, 2.000 djela prepuštena su državnim muzejima i postala su dio tzv. MNR zbirki. Oko 13.500 djela prodano je u 1954. godini za otprilike 100 milijuna franaka.

Iako su istraživanja Komisije obuhvatala nacionalne i međunarodne arhive (Francuska, Njemačka, SAD), regije Alsace i Moselle, tada formalno priključeni Trećem Reichu, nisu bili predmet istrage.

Komisija je predložila uspostavu trajne zaklade Fondation pour la Mémoire (Nacionalni fond za sjećanje) za restitucije i istraživanje, internacionalnu suradnju u pronalasku i vraćanju djela čiji se vlasnici više ne mogu identificirati, bolju zaštitu i otvaranje arhiva, kao i daljnja istraživanja kako bi se lociralo preostalih 40.000 djela čija sudbina nije bila poznata.

Mattéolijeva komisija svoj je rad završila u travnju 2000. godine. Nakon 1999. godine, francuska vlada osnovala je Commission pour l’indemnisation des victimes de spoliations antisémites (CIVS — Komisija za odštetu žrtava antisemitskih pljački), koja i danas zaprima zahtjeve za restituciju i naknade.

Do 2022. ova je Komisija obradila oko 30.000 zahtjeva, s ukupnim naknadama od oko 560 milijuna eura od čega je oko 175 milijuna eura za prisilnu otuđivanje

imovine. Ipak, prema podacima iz 2022. godine, više od polovice procijenjenih slučajeva otuđivanja imovine (otprilike njih 50.000) još uvijek nije obrađeno. Jedan od razloga je to što nasljednici često ne znaju za imovinu ili za nju nemaju dokaze.

Od 2012. do nedavno, 68 umjetničkih djela i predmeta vraćeno je nasljednicima. Zanimljivo je da se dvije trećina (!) tih restitucija dogodilo zahvaljujući inicijativama muzeja i države, a ne zbog zahtjeva oštećenih obitelji.

Najnoviji slučaj javno dokumentirane restitucije dogodio se 16. svibnja 2024. godine kada su dva djela iz MNR zbirki (Renoir i Sisley) vraćena obitelji galerista Grégoire Schustermana. Radilo se o slikama “Cariatides” i “Les Péniches”, koje su prodane pod prisilom za vrijeme okupacije. Proces istraživanja započeo je 2022. a komisija je potvrdila restituciju

u travnju 2024. godine. Francuska je u srpnja 2023. donijela zakonski okvir koji olakšava restituciju kulturnih dobara koja su bila predmet pljačke tijekom nacističke okupacije uključujući izuzeće načela neotuđivosti muzejske imovine. Međutim Vrhovni sud Francuske je u ožujku 2024. izrazio pravne zadržke prema tom zakonu, što bi moglo usporiti učinkovite restitucije u budućnost.

Nakon Mattéolijevih preporuka, Francuska je postigla značajan napredak u restituciji — ne samo umjetnina, već i financijskih sredstava i imovine. Ipak, proces i dalje traje: mnoge žalbe su neobrađene, a pravna i institucionalna pitanja predstavljaju prepreke. Zakonodavstvo iz 2023. potencijalno otvara vrata daljnjim restitucijama, ali primjena u praksi još uvijek ovisi o kapacitetima i volji vlasti.

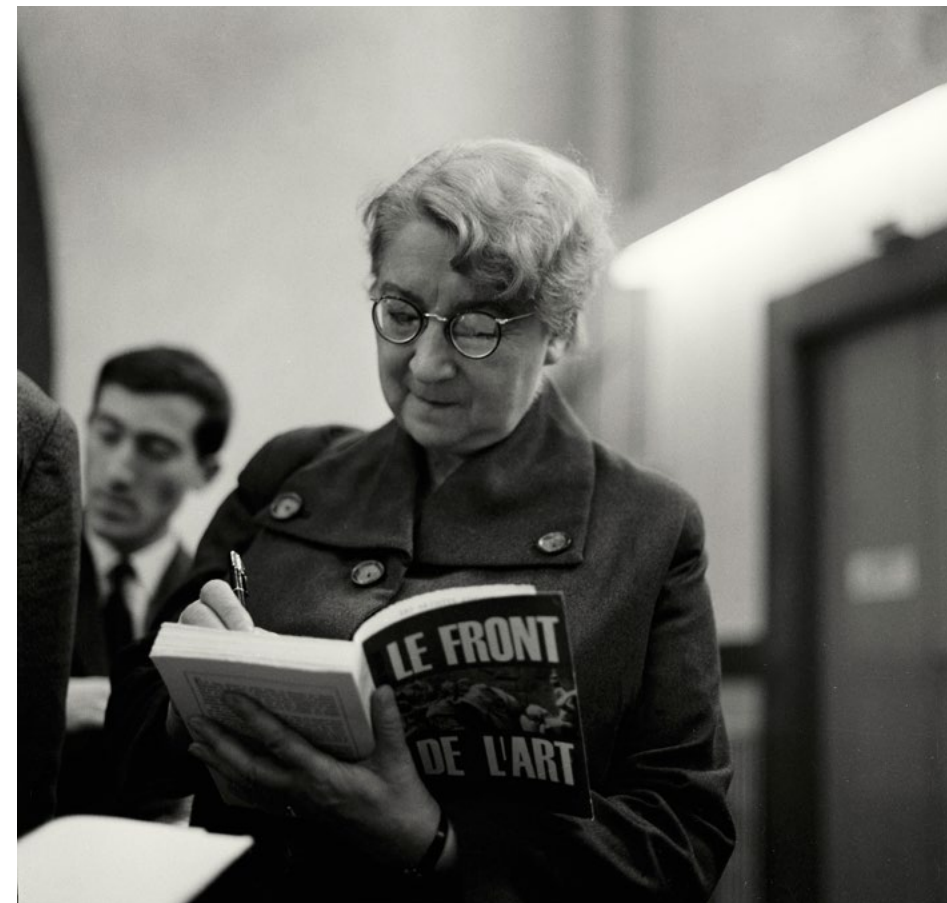
NEVIDLJIVA JUNAKINJA

PIŠE: NATASHA BARAC

Svako povijesno razdoblje krije nevidljive junake — njihova djela ne pune naslovnice novina a njihova imena često ostaju zaboravljena. Jedna od dugo nevidljivih junakinja Drugog svjetskog rata bila je francuska povjesničarka umjetnosti Rose Valland, koja je tijekom nacističke okupacije radila u muzeju Jeu de Paume u Parizu.

Nacisti su Jeu de Paume koristili kao skladište za ukradena umjetnička djela, a nikada nisu posumnjali da tiha muzejska službenica tečno govori njemački. Ta ih je pogreška stajala 60.000 ukradenih remek-djela.

U listopadu 1940. njemačke su snage preuzele pariški muzej kako bi ga koristile kao svoje sjedište za pokradene umjetnine — trebala im je središnja lokacija za sortiranje ukradenih slika prije slanja u Njemačku — blaga opljačkana od židovskih obitelji i francuskih institucija. Nakon što su preuzeli muzej, nacisti su zadržali osoblje muzeja a među njima je bila i žena koju jedva da su i primijetili. Imala je 42 godine, bila je skromno odjevena, rezerviranog ponašanja. Nacistima se činilo da je ona upravo idealna — izgledala je zaboravno, izgledala je nezainteresirano. Nacisti su u njoj vidjeli bezopasnu službenicu. Nisu bili svjesni koliko su pogriješili. Rose Valland imala je diplome elitnih francuskih institucija. Upravljala je muzejom dvije godine prije okupacije. A kada joj je ravnatelj francuskog muzeja prišao

ROSE VALLAND

s opasnim prijedlogom — ostani na svom radnom mjestu, promatraj, izvještavaj — nije oklijevala. Duge četiri godine ona je održavala savršenu masku.

Hermann Göring, Hitlerov zamjenik, više od dvadeset puta posjetio je muzej. Stigao je svojim privatnim vlakom kako bi osobno odabrao remek-djela za svoj dvorac. Rose je bila tamo svaki put, djelujući poslušno i beznačajno dok je njezin um bilježio svaki detalj. Ono što nacisti nisu znali — u što nikada nisu po-

sumnjali — bilo je da je razumjela svaku njihovu riječ. Njemački časnici pred njom su raspravljali o pošiljkama, odredištima, brojevima vagona i mjestima skladištenja. Raspravljali su o tome koji će komadi ići u Hitlerov planirani muzej. A Rose je sve to slušala, održavajući svoju fasadu bez ijednog propusta 1.460 dana.

Svake večeri sve je zapisivala u tajne bilježnice. Opasnost je bila ogromna. Nacistička izvješća kasnije su upozoravala da bi njezin muzej bio “vrlo pogodan za

špijunažu”. Da su otkrili njezine aktivnosti — a dva puta su bili blizu — bila bi odmah pogubljena. Ali ona nije odustajala. Razgovarala je s vozačima kamiona. Kopirala je transportne manifeste. Pratila je vlakove. Prosljedila je informacije francuskom Pokretu otpora kako ne bi slučajno uništili pošiljke tijekom svojih operacija.

U srpnju 1943. svjedočila je nečemu što ju je zauvijek proganjalo. Nacisti su na terasu muzeja donijeli pet do šest stotina slika — djela Picassa, Miróa, Kleea i drugih “degeneriranih” umjetnika. Nagomilali su ih u piramidu. Zatim su ih zapalili. Rose je stajala na prozoru i promatrala kako djela koja su naslikali majstori nestaju u dimu. Nije mogla ništa učiniti da to zaustavi. Sve što je mogla učiniti bilo je dokumentirati što je izgubljeno i nastaviti raditi, nadajući se konačnoj pravdi.

U kolovozu 1944. godine, dok su se savezničke snage približavale Parizu, nacistička operacija postajala je frene tična. Rose je saznala da je 148 sanduka neprocjenjivih djela — Cézannea, Moneta, Degasa, Modiglianija, Renoira — utovareno u vagone za evakuaciju. Zabilježila je brojeve vagona. Prosljedila je informacije Pokretu otpora. Francuske snage presrele su vlak prije nego što je stigao do Austrije, spasivši nezamjenjiva remek-djela od gotovo sigurnog uništenja ili nestanka.

Kada je Pariz oslobođen 25. kolovoza 1944. godine, Rose je isprva uhićena kao osumnjičena kolaboracionistkinja jednostavno zato što je radila u muzeju tijekom okupacije. Tek nakon provjere puštena je na slobodu.

Čak ni tada gotovo nikome nije vjerovala. Kada su joj se približili američki časnici, mjesecima je skrivala svoje najvažnije informacije. Godine nadzora naučile su je izuzetnom oprezu. Kada je konačno otkrila svoje zapise, savezničke snage bile su zapanjene. Rose je posjedo-

ROSE VALLAND

vala detaljnu dokumentaciju o više od 20.000 umjetničkih djela koja su prošla kroz muzej. Imala je bilješke o odredištima, mjestima skladištenja, otpremnim manifestima. Njezini podaci bili su toliko precizni da su postali karta blaga za pronalaženje opljačkanih umjetnina diljem Njemačke. Dana 4. svibnja 1945. dobila je vojni nalog. Odbila je ostati u Parizu dok drugi obavljaju posao pronalaženja. Otputovala je u Njemačku, gdje je osam godina radila i otkrivala ukradene umjetnine. Njezini zapisi vodili su savezničke snage do dvoraca, rudnika i skrivenih spremišta za koja nitko drugi nije znao da postoje.

U veljači 1946. godine, Rose Valland stajala je na Nürnberskom procesu i suočila se s Hermannom Göringom — jednim od najmoćnijih ljudi u nacističkoj Njemačkoj — oko umjetničkih djela koja je ukrao. Iznijela je dokaze. Imenovala je konkretna djela. Detaljno je opisala njegove posjete. Čovjek koji ju je ignorirao dvadeset i jedan put sada je bio prisiljen odgovarati pred njom.

Do završetka svog rada, Rose je odigrala ključnu ulogu u povratu otprilike 60.000 umjetničkih djela. Četrdeset pet tisuća vraćeno je njihovim vlasni-

cima — mnoga židovskim obiteljima koje su izgubile sve ostalo. Umjetnina nije predstavljala samo vrijednost već i identitet, baštinu i sjećanje. Fragmente života koje su nacisti pokušali izbrisati. Rose Valland postala je jedna od najodlikovanijih žena u francuskoj povijesti, ali nikada nije željela slavu i tek je 1961. objavila skromne memoare. Iznimna skromnost kao da je sprječavala njezinu sposobnost da slavi vlastita postignuća. Vratila se muzejskom radu i nastavila pomagati u naporima za restituciju sve do svoje smrti 1980. godine.

Priča Rose Valland potiče na razmišljanje, postavlja pitanje o tome na koje se sve načine možemo boriti. Ona nije nikada ispalila niti jedan metak. Nije skrivala izbjeglice ali njezin čin prkos a i otpora nije bio manje hrabar: Rose Valland je katalogizirala istinu. Sačuvala je sjećanje. Dokumentirala je krađu tako pedantno da je pravda postala moguća. Njezino najveće oružje bilo je strpljenje. Danas se smatra da je Rose Valland jedna od najvažnijih osoba u povijest zaštite umjetnosti. Njezin lik ovjekovječen je i u poznatom filmu “Odred za baštinu”. Ponekad je najopasnija osoba u sobi ona koju nitko ne gleda.

PROGON ŽIDOVA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ: ZLOČINCI I OPORBENJACI¹

¹ Autorica je za ovaj rad nagrađena II. nagradom na natječaju Saveza jevrejskih opština Srbije. Za Ha-Kol je pripremila skraćenu verziju svog rada.

PIŠE: ANNA MARIA GRÜNFELDER

Kad su saveznički vojnici od siječnja 1945. otkrivali masovne grobnice sa žrtvama nacističkih logora, prisilili su stanovništvo obližnjih sela i gradića na uredno i dostojanstveno pokopavanje samo površno pokrivenih leševa. Većini mještana bilo je to prva izravna konfrontacija sa žrtvama masovnih ubojstava i gotovo refleksno su se žurili uvjeravati savezničke vojnike da nisu imali pojma što se događa iza ograda logora, “radnih logora” ili logora za ratne zarobljenike: “*Mi smo obični ljudi, mi nemamo ništa s time...*”¹. Pandan u hrvatskoj povijesti: jedan od najutjecajnijih ustaša, načelnik Ustaškog stana u Dubrovniku, Ivo Rojnica, još će 60-ak godina nakon “Jasenovca” ustvrditi: “*Istrebljivanje Židov*

¹ “Nismo ništa znali....” Primjer dokumentiranih izjava u Hermann G. Abmayr (ur.), “Stuttgarter NS-täter. Vom Mitläufer bis zum Massenmörder”, (Schmetterling Verlag), Stuttgart 2009.

u nas, u Hrvatskoj? Ne, mi nemamo ništa s time. To je bila stvar Nijemaca”.²

Mi, generacije rođene nakon Drugoga svjetskog rata, ne možemo biti pravno odgovorni za nacističke i ustaške zločine. No moralna nam je dužnost iz poštovanja prema žrtvama proniknuti u strukturu počinitelja zločina i okoline u kojoj su oni postali zločincima. To iziskuje i proučavanje društva i njihove sredine u kojoj su nedjela mogla biti počinjena. Ovaj je tekst plod promišljanja i o tome kako se opirati iskušenju izbjegavanja odgovornosti, baš kao i opisani mještani: “*nismo vidjeli*”, “*ne znamo*”, “*krivi su drugi*”.

Tekst se ne zasniva na događajima, nije “event-history”, nego na utvrđivanju struktura ljudi koji su ostali pasivni svjedoci, “by-standers”, koji su nereagi-

² Ivo Rojnica, “Susreti i doživljaji. Razdoblje od 1938–1975. u mojim sjećanjima” II. sv., I. dio, Zagreb 1995., str.60

ranjem omogućavali počinjenje nedjela. Nisu u pitanju glavni planeri i nalogodavci Holokausta, nego poslušni izvršitelji zapovijedi, kakvi uspijevaju u svakome režimu i na koje se zločinački režimi i oslanjaju. Ili su naviknuti i odgojeni za bespogovorno izvršavanje zapovijedi ili se podrede autoritetima iz straha od kazne. U analizi tih “mentaliteta” mnogo mi je pomoglo djelo neuropsihijatra francusko-poljsko-židovskog porijekla Borisa Cyrulnika³. Sin poljsko-židovskih izbjeglica u Francuskoj učio je iz svojih

³ Boris Cyrulnik, “Die mit den Wölfen heulen. Warum Menschen der totalitäre Versuchung so schwer widerstehen können.” (Francuski izvor: “Le laboureur et les mangeurs de vent. Liberté in térieure et confortable servitude”. Izd. 2022). (Njemačko izdanje Droemer Knauer GmbH & Co. KG), München, 2023. — Boris Cyrulnik, r. 1937. godine u Bordeauxu kao sin poljskih Židova imigranata u Francuskoj. Dok se on sakrivao od racija na francuske Židove, njegovi su roditelji ubijeni u jednom od logora smrti.

iskustva pod njemačkom okupacijom: kao sedmogodišnjak uspio je zahvaljujući vlastitoj snalažljivosti ali i uz pomoć hrabrih Francuza, izmaknuti ss-ovim krvnicima. Svoje je progonitelje prepoznao kao “obične, poslušne ljude”, ne kao monstrume ili kao “rođene” notorne ubojice. Cijeli svoj život uložio je u učenje zašto neki “*urlaju s vukovima*”, a drugi se uspijevaju oteti napasti ili pritiscima da bi shvatio kako njihov posluš izvire, ne iz monstroznosti, nego iz osjećaja vlastite beznačajnosti.⁴ Cyrulnik je svoje spoznaje o ljudima “*koji urlaju s vukovima*” stekao u psihoanalitičkom radu s odraslima socijaliziranim u razdoblju poslije Prvoga svjetskoga rata. Preživjeli rata, kao i njihovi potomci, iz rata su izašli “ranjeni” dušom i tijelom. Nesvjesni toga, roditelji bi svoju nesposobnost za empatiju prenosili svojoj djeci, a djeca na sljedeću generaciju.

Tema je aktualna i relevantna. Računam da će rezultat ovog istraživanja pridonijeti “*učenju iz povijesti*”. Svoje sam teze provjeravala na strukturama moći NDH i to na staležu koji je bio “par example” poslušni sluga svakom autoritetu i kako takav omogućavao funkcioniranje represivnog sustava NDH. Riječ je o činovnicima svih hijerarhijskih razina. Oni su ti koji pišu zakone, stvaraju javno pravo, tumače ga i odgovaraju za pravilnu primjenu. I NDH je bila država zakona. No njezini zakoni nisu počivali na moralu koji poštuju neotuđivo dostojanstvo svakom građaninu. Prema današnjem shvaćanju, pravna se država temelji na osnovnim pravima i slobodama građana, koji ograničavaju državnu vlast no današnje shvaćanje je plod poučaka iz iskustava s državama nepravde, tj. s autoritarnim ili diktatorskim državama s vladavinom nepravednih

zakona. NDH je bila “država prava”: čak ni najgori zločini, genocid nad Židovima i Romima, te progona Srba, nisu se provodili u pravnome vakuumu, nego na osnovu zakonskih odredbi. Provedbu su pratile zakonske odredbe, kao i logistika za njihovu primjenu. No, NDH nije bila “pravna država”. Ustaški je režim svojim zakonima NDH pretvorio u državu nehumanih normi i izvitoperenog prava.

U tom organizmu morala je zavladati raspodjela poslova i nadležnosti, a time i stupnjevanje odgovornosti. Što je pojedini službenik hijerarhijski bio udaljeniji od onih, koji su ubojite planove izravno izvršavali, to se mogao osjećati manje odgovornim i zato manje opterećenim krivicom. Ipak svaki je po jedinac mogao znati čemu služe njegovi zadaci. Osjećaj krivnje bi sami činovnici neutralizirali primjenom “stručnog”, pravničkog rječnika.

Racionalizacija i pravno “utemeljenje” zločina ipak bi bile teško izvedive, da javnost nije već bila na neki način “pripremljena”: Hrvatska je imala informacije o eskalaciji nasilja, pogotovo 1938., tijekom okupacije Austrije i Kristalne noći. Prema Cyrulniku, nacionalsocijalistička je birokracija traume sudionika Prvoga svjetskog rata pretočila u pravne norme i dala ih provoditi. Time su osvojili simpatiju i onih koji su se držali podalje od nacionalsocijalizma i tako bi se početno simpatiziranje razvijalo sve do sudioništva. Simpatizeri su postali osobe koje “*urlaju s vukovima*”.⁵ Za svoje “dobro držanje” pobrali bi nagrade: promaknuće u karijeri ili financijski profit.

Arhivska građa o funkcioniranju NDH pokazuje da je bilo i činovnika, koji ne bi skakali na prvi mig s “višega mjesta”, barem ne uvijek i ne automatski. Takvih je bilo daleko manje nego pukih izvrši-

telja, no ipak ih je bilo. Dr. Vilko Kühnel, načelnik zagrebačkog ureda “Ustaškog redarstva” u Glavnome ravnateljstvu za javni red i sigurnost, spadao je u tu kategoriju. Bio je osoba “dvostrukog identiteta” i morala. Prema nekima, čak i prema pojedinim Židovima i prema Židovskoj bogoštovnoj općini u Zagrebu bio je su-sretljiv do te mjere da ih je upozoravao na prijetee racije i izdavao propusnice pojedincima. Prema drugima, bio je nemilosrdan, naročito prema obiteljima koje bi ga zamolili za oslobođanje njihovih članova iz koncentracijskog logora. Kada se nazirao kraj ustaške vladavine, počinio je samoubojstvo. Vjerojatno se bojao otkrivanja njegove “dvoličnosti”, s mogućim kobnim posljedicama ne samo po karijeru, nego po život.⁶

U Kabinetu Poglavnika, u središnjici zakonodavne vlasti, djelovali su odvjetnici braća Dr. Osman beg Kulenović i Dr. Džafer beg Kulenović⁷. Bili su angažirani branitelji interesa muslimanskog stanovništva, no nisu spriječili izgrede muslimana ni protiv Srba ni protiv Židova. Ipak, 12. listopada 1941. i oni su potpisali rezoluciju glavnog odbora Društva islamske uleme, o teškom stanju muslimana u BiH, ali i s osudom muslimanskog nasilja prema Srbima i Židovima, i za poštedu “bijelih Roma”, Roma muslimanske vjeroispovijesti, od progona i drugih represivnih mjera. “Rezolucija nije donijela koristi onima, u čiju je obranu donesena. Ne može se ustanoviti, je li to možda bilo razlog što je Dr. Omer Kulenović već nakon tri mjeseca služenja u vladi NDH svoj položaj odstupio svome

⁶ Marija Marušić, “Nezavisna Država Hrvatska i progon Židova.” Diplomski rad, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Osijeku, “Josip Juraj Strossmayer”, Đakovo 2020., str. 52. — Na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/djkbF%3A2o6/datastream/PDF/view> (pristupljeno 19.7.2025.)

⁷ H.Matković, “Povijest”, str. 68

bratu”.⁸ U “Hrvatskom državnom saboru” (reaktiviranom u veljači 1942.) našli su se i zastupnici, koji su negodovali zbog toga što je Sabor pretvoren “u farsu”. Zastupnike je “izabrao”, zapravo imenovao sam Poglavnik. U predstavki (“Spomenici”) predanoj Poglavniku, naglasili su da su očekivali kako će se Sabor pripremiti prijelaz od apsolutističkog vladanja u pravcu funkcioniranja kritičkog korektivne vlasti. Zabilježeni su izgrede pojedinih zastupnika i protiv Židova. Zastupnici su zahtijevali više ovlasti Sabora, za “*istinsku autoritativno-pravnu državu*”, za pravnu sigurnost, obustavu korupcije, nepotizma i samovolja, čak i za isključenje ustaštva iz državne vlasti, za raspuštanje logora i prijekih sudova, te za ponovnu uspostavu redovne sudske vlasti.⁹ Rezultat tog iskoraka zastupnika bio je ravan nuli. Poglavnik je autore predstavka “podučavao” svrsi i biti “Hrvatskog Državnog Sabora NDH”, tj. da jedino ima služiti kao potvrda kontinuitet hrvatske državne samobitnosti, a na kao nekakva oporba.¹⁰ Hrvatsko je pučanstvo u ostalo nečujno. Samo su se obitelji žrtava režima obraćala Saboru za pomoć i zaštitu prava — bez rezultata.

Polijski su se službenici u početnoj fazi NDH silom prilika regrutirali iz Banjske uprave ili iz Ministarstva unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Usporedo s time sastavljao se novi kadar, isključivo ustaški, u duhu novog režima. Oni će stvoriti sastav Glavnog ravnateljstva za

⁸ H.Matković, “Tko je bio dr.Puk”, na. <http://casopis.skd-prosvjeta.hr/bolje-da-ti-u-de-u-kucuvuk-nego-puk/> (snimljeno u prosincu 2016-koriste (no: 11.8.2023.)

⁹ HD-HDA- 211, Hrvatski Državni sabor, “Spomenica”, str.41 e”

¹⁰ Nada Kisić Kolanović, “Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske”, “Časopis za suvremenu povijest”, ČSP, god. 32., Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2000, br., str. 545.-565, ov-dje str. 549 <https://hrcak.str.ce.hr/file/304476> (prisupljeno 27.7.2025.)

red i sigurnost (RAVSIGUR). Surovi seljački momci vrbovani su unatoč oskudnom obrazovanju. Prije su bili podobni za fizičke obračune, nego za kulturan odnos prema pučanstvu.¹¹

Ministarstvo unutarnjih poslova, unutar kojeg djelovalo je Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, pod vodstvom Eugena Dide Kvaternika, uskoro je imalo manje ovlasti od podređenog mu Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost — u ravnateljstvu su se koncentrirale redarstvene, obavještajne i sigurnosne službe. U odsjecima za “za rasno” ili “politički nepoćudne” postojao je aparat moći s instrumentima za njihovo eliminiranje.¹² Ustaško redarstvo unutar ravnateljstva — Židovski odsjek bio je nadležan i za Rome.¹³ Eugen Dido Kvaternik kao ravnatelj ove institucije, dobio je u ruke jedan od središnjih političkih aparata ustaške države, koji je regulirao sva pitanja, a nije tolerirao miješanje drugih institucija u agende

¹¹ N. Kisić Kolanović, na nav.mj.

¹² Eugen Dido Kvaternik (Zagreb 1910.—Argentina 1962.), sin vojskovođe i političara Slavka Kvaternika, po majci Židov. Studirao je pravo, neko vrijeme i u Berlinu. U prosincu 1933. nakon otkrivanja planiranoga atentata na kralja Aleksandra izbjegao, preko Austrije i Njemačke u Italiju. Vrativši se 15. IV. 1941. s Pavelićem u Zagreb, postao je ravnateljem istoimenog Ravnateljstva, zatim državnim tajnikom u Ministarstvu unutarnjih poslova, te zapovjednikom Ustaške nadzorne službe. U veljači 1943. Poglavnik prisilio je njega i njegova oca, “maršala” Slavka Kvaternik, na ostavku. Od tada su Kvaternikovi živjeli najprije u Slovačkoj, potom u Austriji i od svibnja 1945. u Italiji, odakle su 1947. otišli u Argentinu. Poginuo je u prometnoj nezgodi. Ondje se izrazio kritički o Paveliću, predstavljajući sebe naivnim izvršiteljem njegovih naloga. Biografija: Davor Kovačić, “Kvaternik, Eugen Dido, “Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje.” Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/kvaternik-eugen-dido>. (pristupljeno 2.8.205.)

¹³ HR-HDA-252, RUR-ŽO: Godine 1942.,njegove je nadležnosti preuzelo Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost — Židovski odsjek. http://arhinet.arhiv.hr/detailstr.aspx?ItemId=3_9266 (pristupljeno 03.08.2025.)

ravnateljstva. Poslove vezane uz rasno zakonodavstvo rješavao bi sukladno njemačkim “*Nürnberškim zakonima*”. Policijske snage u tom aparatu uspostavljene su po uzoru njemačkog Gestapoa. Odaziv na regrutiranje policijskih snaga bio je velik, jer je policijska služba nosila dobru plaću, napredovanje i niz povlastica, poglavito strahopoštovanje u narodu. Posao za oportuniste i karijeriste — premda se pojedini službenici našli rastrgnuti između karijere i osobne savjesti: primjer je načelnik Ustaškog redarstva u Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, već spomenuti doktor prava Vilko Kühnel.

Sasvim drugačiji kraj je doživio Kvaternikov nasljednik, dr. Ljudevit Zimmermann— dao ga je smaknuti komunistički sud u Zagrebu 1945. O njemu postoje kontroverzne ocjene: Ljerka Kobelja i Mira Kolar okarakterizirali su ga “vrhunskim pravnikom”, zbog njegovih tekstova u stručnim časopisima, te su pohvalile njegovo samoinicijativno odstupanje od ravnateljske funkcije, zato što “*se nije složio sa situacijom u redarstvu*”.¹⁴ Iz njegovih se članaka međutim ne može zaključiti da se nije slagao sa svojim pretpostavljenima. Objavljivao ih je u režimskom listu “Spremnost”, godine 1942. i 1943., te isticao “*povijesni značaj*” proglašenja NDH kao ostvarenje dugo željene hrvatske države. Svoj “*kritičan odnos*” prema NDH (kako tvrde ove autorice) navodno je izražavao učestalim citiranjem ideala Francuske revolucije, pored “klasika” hrvatske državotvornih mislilaca Ante Starčevića i Eugena Kumićića, prema kojima su se državnička i politička djelatnost trebale zasnovati na moralu. Zimmermann je opravdavao hrvatsko sudjelovanje u ratu na strani Osovine, kao što je branio *pravo nacio-*

⁴ B. Cyrulnik, “Die mit den Wölfen heulen”. str. 50-55.

⁵ B. Cyrulnik, na nav.mj.,str. 19-24

¹⁴ Lj.Kobelja-M.Kolar, “Dr. Ljudevit Zimmermann” (“Senjski zbornik”), str.322

*nalsocijalističke Njemačke na napad na Rusiju, kao “legitimno zadovoljavanje njemačkih potreba”.*¹⁵ Branko Polić¹⁶ poznavao je Zimmermanna iz pričanja svojih roditelja, njegovu je ličnost doživio “razočaravajući”, jer nije pomagao nikomu, nije nikoga spasio od deportacije. Njegovo je geslo bilo: “*Moramo surađivati. Nijemci su nam pomagali postati državom, moramo im uzvratiti*”. Dva mjeseca je vodio ravnateljstvo, da bi se 5. prosinca 1942. vratio odvjetništvu, ali uz položaj vijećnika u državnoj upravi. Cyrulnik ima razumijevanje za takve osobe, koje kao djeca nisu imale prilike naučiti “odvaganje” oprečnih moralnih prohtjeva.¹⁷

Pravosudni sustav također je najprije regrutiran iz Banske vlasti, da bi do srpnja 1941. već dobio paralelnu, konkurentsku ustanovu, sustav prijekih sudova, “*za osobito teška nedjela*”: od objavljivanja pisanih djela, za komunističku agitaciju, slušanje radio postaja neprijateljskih zemalja, prikrivanja viškova hrane i njihova prodaja po višim cijenama. Za sva ova djela određivala se pred prijekim sudom kazna smrti strijeljanjem. Protiv presude pokretnog prijekog suda nije bio dopušten pravni lijek. U lakšim je slučajevima sud mogao umjesto smrtne kazne izreći kaznu tamnice u trajanju od najmanje tri godine, koje su osuđenici izdržavali (od kolovoza 1941. na dalje) u koncentracijskom logoru u Jasenov-

cu.¹⁸ Pokretni prijeki sudovi s takvim nadležnostima zahtijevaju specifičan profil pravnika. Suci Prijekih sudova su cijelome društvu oduzeli pravo na slobodu govora, na slobodu mišljenja, na savjest, dakle osnovna prava, koja su i tada već sačinjavala jugoslavensko pravo. Ni na Prijekim sudovima nisu djelovali monstrumi, nego sasvim “obični” ljudi. Kako od “sasvim običnih ljudi” postaju bezdušni birokrati koji donose smrtne presude za svojim piscima stolovima? Karakter čovjeka, koji je prihvatio sudačku funkciju u prijekim sudovima, odgovara opisu ljudskog bića bez empatije koje ima razvijen instinkt za odnos prema autoritetima. Samo reagiraju na “zapovijedi odozgo” i opravdava se tvrdnjom “zapovijed je zapovijed”.¹⁹

Stanovništvo nije reagiralo — strah je očito bio prevelik. Ni pravosuđe nije prosvjedovalo, iako se radilo o miješanju policijskih i pravosudnih ovlasti. Možda su i suci sebe umirili mišljenjem da u “revolucionarnim” vremenima nije moguće uvijek poštivati vladavinu prava, a da će se u mirnijim vremenima stanje normalizirati. Iz današnje perspektive čini se jasnim da su svi oni pogrešno procijenili pravu narav ustaškog režima. On nije bio usmjeren na vladavinu prava već na uništavanje prava i na samovolje vođe. Taj je mentalitet prelazio na druge državne strukture i ljude zaposlene u njima: svjesni ili nesvjesni preuzimali su novi “vrijednosni sustav”.

Činovnici u izvršnoj vlasti i javnim ustanovama funkcionirali su jednako kao i oni u administraciji i u pravosuđu. Za takve pokorne sluge i gledatelje bez

empatije, Međunarodni tribunal za ratne zločine (IWCRT) u Nürnbergu skovao je pojam “Fellow Travellers” (njemački “Mitläufer”).²⁰

Angažirani izvršitelji ustaškog progona Židova bili su i rukovoditelji i osoblje kulturnih ustanova: prije deportacije Židova u logore, oni bi se pobrinuli za to da u privatnim židovskim kućama i stanovima zaplijene imovinu i dragocjenosti i daju ih odnijeti u gradske depoe. To je bilo samo jedan način “legalizirane pljačke”, kojom su se muzeji, galerije i druge kulturne ustanove domogli umjetnina iz privatnog vlasništva. Drugi je način bilo obavezno prijavljivanje svih umjetnina u vlasništvu, bilo Židova ili nežidova. Ravnatelji muzeja i galerija osigurali su se time ugled i spas kao “spasitelji kulturne baštine”.²¹ Više-manje svi su ravnatelji kulturnih institucija u NDH podilazili ustaškoj vlasti, kao što su se poslije 1945. uspjeli “dogovoriti” i s komunistima.

Niz službenika državne službe nisu bili izravno uključeni u provedbu Holokausta. Sudjelovali su neizravno, kao npr. bankovni službenici koji su knjižili novac oduzet žrtvama progona ili procjenitelji robe opljačkane od žrtava, prijevoznici i transportna poduzeća koja su vršila prijevoz u logore. Od ovdje nabrojelih

²⁰ Koristim se nazivima Nürnberškog tribunala za ratne zločine (Internation War Crimes Tribunal, IWCRT), na. <https://www.linguee.de/deutsch-Englisch/uebersetzung/nationalsozialistischen+wiederbet%C3%A4tigung.html> (pristupljeno: 19.7.2025.) “Fellow travellers” su bile osobe koje su surađivale s nacistima bez nekakva uvjerenja: nisu bili nacisti, ili nisu to bili iz početka. Odlučile bi se zbog straha od terora nad njima ili njihovim obiteljima — ali i zbog očekivanih povlastica: Potonje bi se osobe nazvale također i “Profiteers”. Na nav.mj.

²¹ A. Grubišić; “Zasluge Dr. Josipa Bösendorfera za spašavanje kulturne baštine tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata”. Na: www.wffzg.unizg.hr/files/file/pdf/.../DS-2012_31-Grubesc.pdf. 2013, 492. (pristupljeno 17.6.2025.), ovdje str. 496.

sudionika najznačajniju ulogu igrala je željeznica.

Hrvatske državne željeznice prevažale su kolone i kolone Židova kao iz Roma iz NDH u nacističke logore ili na prisilni rad.²² Uprava je stavila na raspolaganje potrebne kompozicije, kolosijeke i kolodvore, kao i osoblje. Kao naknadu za njezine usluge vlada je koristila novac iz židovske “kontribucije” (ustvari su na taj način žrtve same platile svoju deportaciju).

I građani — privatnici izvan struktura vlasti pomagali su ustaškim vlastima na razne načine i omogućavali provedbu Holokausta. Žene su bile učinkoviti kotačići sustava, a poslije sloma ustaškog režima pravdale bi se da su bile “*...toliko oduševljene svojom državom da nismo ništa drugo ni vidjele ni slušale*”.²³ Žene su služile režimu kao “žene od karijere”: u novinskim redakcijama, u gimnazijama, u tehničkim službama ali i ondje, gdje su ustaše činili zločine protiv čovječnosti: u koncentracijskim logorima i u vojnim jedinicama ustaške vlasti. Povjesničarka u Potsdamu Martina Bitunjac predstavila je biografije žena “ustaškinja”, koje — s rijetkim izuzecima — svojim načinom života nimalo nisu utjelovile ustaški ideal žena: žene-majke mnogobrojne obitelji, pomoćnice svojih supruga, pomoćnice u demografskoj obnovi zemlje. Iako su ustaškinje, mahom kćeri očeva iz redova “Hrvatske seljačke stranke” (HSS), svojim kućnim odgojem naslijedile ovaj ideal, one same nisu tako živjele, ali su uspjele hrvatskim ženama “prodavati” ustaški ideal. Žene su se našle na odgovornim položajima u državnoj upravi i u policiji. Pilotkinja u službi Jugoslavenskog zrakoplovstva Katarina

²² A. M. Gruenfelder, “U Radni stroj” str.101 – 114

²³ Kaja/Kata Pereković, ustaškinja od rane mladosti, politička kažnjenica 1945.godine: Kaja Pereković, “Naše robijanje 1945. Hrvatske žene u komunističkim zatvorima.” (Rinaz), Rijeka Zagreb 2004, str.48

Kulenović Matanović²⁴ svoju je karijeru 1941. nastavila u NDH. Primljena je kao pilotkinja u Hrvatsko zrakoplovstvo. Od poznatih žena svega je jedna bila “prava ustaška majka” iz uvjerenja,; samo se lička seljanka Smilja Devčić, deklarirala “ustaškom majkom”, “*ponosnom što je rodila sinove ustaše*”, njih čak devetoricu. Druge žene, čija su se imena upisala u povijest ustaškog pokreta, u vrijeme egzila vodećih ustaša u Italiji, zamjenjivale su svoje odsutne supruge, očeve ili braću: Marija Pavelić brinula se o funkcioniranju pokreta u domovini, a njezina kći Višnja Pavelić koja je studirala u Italiji za vrijeme egzila, ocu je služila kao prevoditeljica i posrednica prema talijanskim okupacijskim organima. Nakon uspostave NDH, profesorice u srednjim školama, književnice i spisateljice, vodile su ustaške organizacije žena, mladeži i djece. Književnica dr. Zdenka Smrekar zaposlila se najprije u Poglavnikovu kabinetu, da bi bila imenovana konzularnom službenicom u Generalnom konzulatu NDH u Beču, a naposljetku u predstavništvu u Švicarskoj. Ondje je bila poslana sa zahtjevnim zadatkom “obratiti” diplomate neutralnih zemalja, a poslije i diplomatske predstavnike zemalja Saveznika, ne bi li osigurali vodstvu NDH utočište za slučaj, da NDH, uslijed poraza Hitlerove Njemačke bude prisiljena promijeniti stranu i pridružiti

se zapadnim saveznicima.²⁵ Sve su žene na rukovodećim položajima ustaških udruga za žene i mlade došle iz ženskog ogranka katoličke organizacije “Orlica”, nasljednice “Križarica” (službeno zabranjena 1929.). Duhovnost tih djevojačkih, ali i dječaćkih udruga naglašavala je osobno vjersko i ljudsko usavršavanje u pobožnosti, što bi se trebalo potvrđivati crkvenim i socijalnim angažmanom, s izrazito militantnim antikomunističkim i antiliberalnim nabojem, ali pozitivnim prema ustašama. Neprijatelja vjere prepoznale su isključivo u komunizmu. Katoličke su udruge svoje članove vrlo loše pripremale na rat i na zločinačke režime. Politička naivnost djelovala je na svim razinama crkvene hijerarhije. Jedino za Maricu Stanković, profesoricu povijesti, spisateljicu u crkvenom tisku i voditeljicu “Orlica” može se reći da je bila politički vjerski dovoljno osviještena, da ne pristupi ustašama, ali je 1941. – 1945. ostala na čelu organizacije Katoličkih žena Hrvatske. U crkvenom tisku bavila se socijalnim problemima skoro kao “ljevičarka” i kao izrazito “moderna žena”. Politika joj nije bila bliska: nadala se slomu Kraljevine Jugoslavije, a o onima koji su je “naslijedili”, nije se očitovala. Nije poznata ni jedna njezina riječ empatije sa žrtvama ustaštva ili kritike neljudskog režima. Marica Stanković se oduševila hrvatskom državnošću, a

¹⁵ Lj. Kobelja-M.Kolar, na nav.mj., str. 318, 319: Kad je Zimmermann već nakon dva mjeseca rada u Glavnome redateljstvu za red i javnu sigurnost (13.10.1942 – 5.12.1942.) dao otkaz, +18. siječnja 1943 djelovao je kao pročelnik Ureda državnog vijeća, a 28. ožujka 1944. imenovan je i za državnog vijećnika. Na nav.mj.

¹⁶ B.Polić, “Vjetrenjasta klepsidra”.str. 379

¹⁷ B. Cyrulnik, nav.dj. str. 140 – 144.

¹⁸ Boris Begović — Zoran S. Mirković, Pravni poređak Nezavisne Države Hrvatske. Priredili Boris Begović i Zoran S. Mirković, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2018. http://centar.ius.bg.ac.rs/download/Pravni_poredak_NDH_l.pdf (korišteno 5.7.2025.

¹⁹ B.Cyrulnik, na nav.mj. str.103

²⁴ Njezin životopis na stranici “Biografija”: https://www.biografija.com/katarina-matanovic-kulenovic/#google_vignette. Kao daktilografkinja upisala je tečaj za letenje i padobranstvo i 1939. stekla pilotsku diplomu. Godine 1945. bila je kratko u zatvoru — “bez ikakve optužbe” (na nav.mj.)

²⁵ Švicarska nije priznavala NDH, premda nije završila svoj Generalni konzulat u Zagrebu. Sklopljeni su usmeni sporazumi o produbljenu faktičnih, poglavito gospodarsko-financijskih odnosa. U tim pregovorima hrvatska je strana nastojala “deponirati” hrvatski interes da Švicarska funkcionira kao most prema zapadnim saveznicima. Švicarski Generalni konzul u Zagrebu Dr. Friedrich Kaestli održavao je upadljivu bliskost s ustaškim dužnosnicima, te im je od 1943. godine pomagao prebacivati državne novce i dragocjenosti iz pljačke Židova u Švicarske banke: Tomislav Jonjić, “Pitanje priznanja Nezavisne Države Hrvatske od Švicarske Konfederacije”. U “Časopis za suvremenu povijest”, ČSP, god. 31, br. 2 Zagreb 1999. Na: <https://hrcaak.str.ce.hr/file/310343> (pristupljeno 23.6.2025.).

o njezinim nositeljima uporno šutjela.²⁶

Prva hrvatska pilotkinja i padobranka Katarina Matanović Kulenović sudjelovala je u ustaško-njemačkim ofenzivama protiv partizana, transportirala lijekove, streljivo i ranjenike, a uz to je bila osobna pilotkinja Ante Vokića, ministra prometa i krilnika Ustaške vojnice (s takvom vojnom karijerom imala je sreće što je 1945. bila u zatvoru kratko vrijeme i bez optužbe — dok su druge ustaškinje osuđene na smrt ili na višegodišnje zatvorske kazne).²⁷

Žene su bile uključene i u rad Ustaške nadzorne službe (UNS²⁸) kao tajnice, špijunke i stražarke u koncentracijskim logorima. Prema tome, znale su za zločine i čak i same sudjelovale. Zapovjednica ženskog logora Stara Gradiška Maja Buždon bila je poznata po okrutnosti, u kojoj se često natjecala s muškim kolegama, čak je opisala načine na koje je ubijala zatvorenice. Godine 1945. osuđena je na smrt i smaknuta.²⁹ Stražarka u ženskom koncentracijskom logoru Stara Gradiška Nada Šakić (u argentinskoj emigraciji

Nada-Esperanza Šakić), supruga šefa koncentracijskog logora Jasenovac Dinka Šakića, bila je 1998. izručena Hrvatskoj i izvedena pred hrvatski sud. Zanimakala je svoje sudjelovanje u mučenju i ubijanju zatvorenika. Zbog nedostatka dokaza puštena je na slobodu.³⁰

Kaja Pereković, djevojka iz seljačke obitelji, članica Ustaške mladeži, poslijeratna uznica zbog ustaštva, tvrdila je da ni ona ni jedna od njezinih prijateljica i kolegica nisu znale za progone, koncentracijske logore, deportacije ili za “konačno rješenje židovskog pitanja”. Ona i njezine istomišljenice bili su “*valjda toliko oduševljene hrvatskom državnošću da ništa drugo nisu ni vidjele ni čule*”, priznala je u svojim objavljenim bilješkama. Kaja Pereković ostala je do kraja svojega života uvjerena “ustaškinja”.

I muški članovi katoličkih udruga oduševljeni su se javili za rad u obrazovnim i kulturnim ustanovama NDH i obnašali rukovodeće dužnosti u kulturnim ustanovama, školama i u sredstvima javne komunikacije: Dušan Žanko, profesor povijesti u Nadbiskupskom sjemeništu u Zagrebu preuzeo je ravnateljstvo Hrvatskog narodnog kazališta³¹ Ivo Bogdan,

profesionalni novinar³² i dr. Ivo Oršanić, profesor Nadbiskupske gimnazije, fizičar i matematičar, preuzeli su vodstvo Ustaške mladeži³³. Većina članova Katoličke akcije, kako muških tako i ženskih, opredijelili su se za apolitičnu, sasvim privatnu religioznost. Što se vojna situacija njemačkog Wehrmachta nepovoljnije razvijala, a politička kriza NDH se produbljivala, to su se katoličke pobožnosti umnožile; kao da su katolici vjerovali u njihovu “čarobnu moć”, koja će Nijemcima izvojevati “Konačnu pobjedu” (“Endsiege”), a Hrvatskoj državi osigurati opstanak.

NEKI IPAK NISU “URLALI S VUKOVIMA

Nisu baš svi znanstvenici u Hrvatskoj podlegli iskušenju sebi stvoriti uljepšanu sliku ustaškog režima i njegovih vrijednosti. Latentna odbojnost prema Židovima postojala je u predratnom razdoblju u cijeloj Jugoslaviji. No taj antisemitizam, eklektička mješavina kršćanskog anti-judaizma i Darvinizma sve do 1941. nije bio dovoljno jak da bi se radikalizirao do nasilnih izgređa jugoslavenskih naroda

³² Ivo Bogdan, novinar i publicist (Sućurac na Sipanu 1907. – Buenos Aires 1971.) bio je, od siječnja 1944 do kraja NDH bio je “glavni ravnatelj za promidžbu NDH”. Nakon sloma NDH emigrirao u Argentinu, gdje je nastavio pisati u iseljeničkim publikacijama. Ubijen je u atentatu 1980. Na: “*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*”, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8359> (Pristupljeno 29. 7. 2025.)

³³ Dr. Ivo Oršanić, (Županja, 1904. – Buenos Aires, 1968.). Nakon studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu radio je kao profesor matematike i fizike u Nadbiskupskoj gimnaziji u Zagrebu (1929). Kao član ustaške organizacije 1940. uhićen je i zatvoren, potom u kaznionici u Kruščići kraj Travnika. Imenovan je 1941. Državnim tajnikom za promidžbu i zapovjednikom “Ustaške mladeži”. U svibnju 1945. otišao je u emigraciju u Buenos Aires. U: “*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/clanak/zanko-dusan.aspx?ID=45599> (pristupljeno 29. 6. 2025.)

i narodnosti protiv Židova. U NDH su “rasni antisemiti” morali pokrenuti pravu, ciljanu harangu, kako bi hrvatsku javnost uvjerali u “nužnost rješavanja židovskog pitanja”. Povjesničar medicine Martin Kuhar vjerovao je da se čak i ustašama “opsesivni karakter” antisemitizma morao tek “ucijepiti”. Stranci koji bi u predratno vrijeme u Zagrebu “snimali” javnu klimu, registrirali bi “*veći hrvatsko-srpski antagonizam od protužidovskog raspoloženja*”.³⁴ Ustaše u egzilu u Njemačkoj i u Austriji zarazili su se rasnim antisemitizmom 1936. godine.³⁵

U prvoj godini postojanja ustaške države, njemački pritisak na vlasti NDH bio je jedva primjetan: Nijemcima je bilo mnogo važnije funkcioniranje državnog aparata i redovito ispunjavanje obaveza: slanje radne snage i isporuke sirovina, te uspješno suzbijanje “odmetničkih” (partizanskih) aktivnosti”. Glede rješavanja “židovskoga pitanja” hrvatska je strana imala relativno slobodne ruke, iako su njemačke okupacijske vlasti tu i tamo izustile koju kritičku primjedbnu na nedovoljnu strogost hrvatskih organa vlasti. Od 1942. tj. nakon “*Wannseške konferencije*”, njemački su predstavnici Gestapovske centrale provedbu “konačnog rješenja

³⁴ Imre Rochlitz, “Accident of Fate. A Personal Account”. (Wilfried Laurier University Press); Wisconsin 2011, str. 33, 34

³⁵ Hrvoje Matković, “Povijest Nezavisne Države Hrvatske”. 2. izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb 2002, str. 68, 69 Autor smatra “zanimljivim da se Židovska bogoštovna općina uspjela održati.” str. 72 – Nije se “uspjela održati” iz vlastitih snaga, nego zato što joj je režim nametnuo obavezno zbrinjavanje čak i židovskih logoraša u hrvatskim koncentracijskim logorima. Novac, što ga je Židovska bogoštovna općina dobivala od Međunarodnih židovskih organizacija iz SAD, hrvatske su banke mijenjale po izuzetno nepovoljnom tečaju, tako da je država dolazila do prijeko potrebnih deviza: I. i S. Goldstein, “Holokaust”. str. 107, 108 i Ivo Goldstein, “Kontakti zagrebačke Židovske općine s inozemstvom 1933 – 1945”. U: “Kladovo transport — Zbornik radova s okruglog stola “Kladovo Transport” [“Kladovo Transport “Beograd 2006, str. 23–49

židovskog pitanja” uzeli u svoje ruke, srozavajući svoje hrvatske “saveznike” do uloge slugе pokorne.³⁶

Namjerno buđenje i potpirivanje antisemitskog raspoloženja ustaške su vlasti poduzimale iz političke kalkulacije: valjalo je Hitleru pokazati da je i Hrvatska spremna raditi na “konačnom rješenju židovskog pitanja”, donijeti rasne zakone i provoditi ih, kako nad Židovima, tako i nad Romima.³⁷ Tomu se nisu odazivale hrvatske antropološke znanosti: ni jedna disciplina antropoloških znanosti nije bila uključena u pisanje hrvatskih rasnih zakona.³⁸ Nije se ni često spominjalo nešto poput “selekcije potomstva” ili “bezvrijedni život”, pa nije bilo prisilnih pobačaja s eugeničkom indikacijom niti govora o “bezvrijednom životu”.³⁹ Prema dokumentu u fondu Ministarstva zdravstva Narodne Republike Hrvatske, tj. u izvještaju o inspekciji stanja bolnica i zdravstvene skrbi, inspektori su u bolnici Vrapče zatekli duševne bolesnike s višegodišnjim boravkom u bolnici, što znači da se u NDH nije provodila eutanazija duševnih bolesnika.⁴⁰

To međutim manje govori u prilog izraženoj humanosti institucija NDH ili utjecaju Katoličke crkve, a više činjenici što je NDH od Kraljevine Jugoslavije na-

³⁶ A.M. Grünfelder, “Sustigla ih Šoa”, str. 122

³⁷ Danijel Vojak, Bibiana Papo, Alen Tahiri, “Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941 – 1945”. (Filozofski fakultet) Zagreb 2015.

³⁸ Narodne novine, 30.4.1941., Zbornik zakona i naredaba NDH 1941, 42: zakoni NDH 1, 109 – 112; I.i S. Goldstein, “Holokaust”, str. 119.

³⁹ Martin Kuhar, “Eugenika u hrvatskoj medicini i njezin utjecaj na javnost u razdoblju od 1859. do 1945. (“Eugenics in Croatian medicine and its public influence”). Doktorska radnja na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015., str. 109 – 152, ovdje str. 99 – 119

⁴⁰ HR-HDA-296, Ministarstvo narodnog zdravlja NRH (MZ NRH), fasc. 1, bilješka o obilasku bolnice. Razrađen, službeni tekst nisam pronašla u fasciklu.

slijedila krnji, nerazvijeni socijalno i zdravstveni sustav, tipičan za “društvo nestašice”. Izazov za populacijsku politiku NDH bio je izrazito nizak prirodni prirast, uz visoku stopu smrtnosti dojenčadi i djece uslijed slabih higijenskih prilika i neupućenosti seoskog pučanstva. U fokusu interesa je bila kvantiteta, tj. brojčani porast stanovništvo, kao što se može zaključiti iz vrlo rigidnog Zakona o zabrani umjetnog “pometnuća” (pobačaja), koji je prijetio iznimno visokim kaznama, kako za medicinsko osoblje, tako i za same trudnice. Primjena eugeničke indikacije taj je zakon zabranio.⁴¹ Hrvatski su eugeničari, planirajući dizanje stope prirasta stanovništva, odbijali sve one metode, zbog kojih je njemačka medicina u nacionalsocijalizmu postala sinonimom za zločin: prisilni pobačaj nametnut stranim prisilnim radnicama i ženama iz diskriminirajućih naroda i majkama djece s tjelesnim oštećenjima i (li) smetnjama u razvoju.⁴²

Značajan broj liječnika svoj su ugled koristili da na razne načine štite židovske kolege i “rasno nepoćudne” pacijente. Slanje židovskih liječnika u BiH, u cilju suzbijanja endemskog sifilisa, bila je takva akcija. Liječnici su bili svjesni da će židovski kolege iz Bosne lakše nego iz Hrvatske prijeći u partizane.⁴³

Bolnica “Sveti Duh”, Klinike medicinskoga fakulteta, te Opća bolnica Sestara milosrdnica držali bi židovske pacijente duže nego što je to simptoma-

⁴¹ M. Kuhar, na nav.mj., str. 109 – 152

⁴² M.Kuhar, “Eugenika”, str. 197.

⁴³ I.i. S. Goldstein, “Holokaust”, str.. — Esther Gitman, “Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.” II. izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2019. –

tika propisala.⁴⁴ Zarazna bolnica u Zagrebu prihvaćala je pacijentice iz logora u Loborgradu, Srpkinje i Židovke, kad je u logoru buknuła epidemija tifusa.⁴⁵ Bolnica za duševne bolesti Vrapče zadržavala je “bolesne” Židove s izmišljenim dijagnozama.⁴⁶ Proslavio se također i sanatorij Dr. Vranešića (neurologa, predsjednika Hrvatske liječničke komore i člana Rasnog povjerenstva Ministarstva unutrašnjih poslova NDH). Komunistički vojni sud ga je svejedno osudio na smrt i strijeljao.⁴⁷

U Općoj bolnici u Gospiću radio je student medicine Ante Fulgosi, proglašen Pravednikom među narodima, jer je, zahvaljujući dozvoli svojeg pretpostavljenog liječnika, zadržao u bolnici Varaždinku Elzu Polak i njezinu teško oboljelu dvogodišnju kćerku sve dok Elza s djetetom nije uspjela pobjeći na Jadransku obalu.⁴⁸ Fulgosi je zajedno s časnim sestrama spasio petnaest logoraša, smjestivši ih u bolnicu dok im mjesni župnik nije nabavio lažne dokumente,

⁴⁴ M.Marušić, “Nezavisna Država Hrvatska i progon Židova.” Diplomski rad, Đakovo 2020. Na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/dj-kbf%3A206/datastream/PDF/view> (pristupljeno 19. 7. 2025.) t str. 52

⁴⁵ HR-HDA-252, RUR-ŽO, kutija 11br. 1353/1942 – inv.br. 29125/ 1942. – Josip Kolanović – Silvija Sabo, “Dnevnik Diane Budisavljević 1941 – 1945” Hrvatski Državni arhiv, Zagreb 2023. — upisi Nataša Mataušić, “Diana Budisavljević. Prešućena heroína Drugog svjetskog rata”. (Profil), Zagreb 2020

⁴⁶ I.Goldstein, Pomoć i solidarnost. Str. 212.

⁴⁷ Jewish Foundation for the Righteous <https://jfr.org/rescuer-stories/fulgosi-ante/> <https://jfr.org/rescuer-stories/fulgosi-ante/> [https://jfr.org/rescuer-stories/fulgosi-ante/](https://jfr.org/rescuer-stories/fulgosi-ante/Read%20more%20at%3Ahttps%3A%2F%2Fjfr.org%2Frescuer-stories%2Ffulgosi-ante%2F%28korišteno%3A02.08.2025%29.%20—%20Vranešić%2C%20Đuro.%20Hrvatska%20enciklopedija%2C%20mrežno%20izdanje.%20Leksikografski%20zavod%20Miroslav%20Krleža%2C%202021.%20http%3A%2F%2Fwww.enciklopedija.hr%2FNatuknica.aspx%3FID%3D65392) (korišteno: 02. 08. 2025). — Vranešić, Đuro. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65392> (Pristupljeno 11. 7. 2025. godine)

⁴⁸ 56Marija Marušić, Marušić, “Nezavisna Država Hrvatska i progon Židova” na nav.mj. str. 52.53..I on je proglašen “Pravednikom među narodima”.

kako bi prešli na talijansko područje. Svom je židovskom prijatelju Davoru Brandu odstupio svoju talijansku osobnu iskaznicu s precizno zalijepljenom Brandovom slikom, s kojom je Brand prešao u talijansku zonu. Ista takva odluka spasila je živote židovskim izbjeglicama u splitskoj bolnici, gdje im je doktor Mihovil Silobrić dopustio boravak unatoč njemačkoj okupaciji Splita.⁴⁹

Pravnička struka, koja je po svojoj naravi najbliža strukturama vlasti, nije se dala potpuno slomiti. Primjer svim pravnicima je odvjetnik dr. Rudolf Trstenjak, koji se nije bojao braniti Židove, kad bi se pobunili protiv nepravednosti. Denunciran da brani i Srbe i Židove, uhićen je 14. svibnja 1942. ali ostao je pošteđen kazni.⁵⁰

Romima ali samo “bijelim Romima” muslimanske vjeroispovijesti pomagali su vrhovni predstavnici muslimanske vjerske vlasti u BiH.⁵¹ Drugim Romima u NDH izlazili su u susret pojedini službenici na svim razinama administracije, kao i katolički župnici. Peticije napisane za njihov spas, nisu pomogle: Romi su ubijeni, no ostao je među Romima sje-

⁴⁹ 70 godina poslije Auschwitz: Pravednici među narodima iz Dalmacije. 1.dio. Na. Jadranski webportal, <https://www.morski.hr/76-godina-nakon-auschwitza-pravednici-medu-narodima-iz-dalmacije-1-dio/> (pristupljeno 31. 7. 2025)

⁵⁰ HR-HDA-211, Predsj.spis Z-806, br.125. Dr. Trstenjak je, zahvaljujući molbi prijatelja kod predsjednika Hrvatskog Sabora, dne.13.8. oslobođen. Svjedoci koji su ga opterećivali, bili su otac i sin Martin Nemec (kasnije će oni biti poznati kao stražari u logoru “Danica” u Drinju kod Koprivnice, i u ustaškom koncentracijskom logoru u Jasenovcu: HR_HDA-252, Ravnateljstvo Ustaškog redarstva — Židovski odsjek-prijavnica, HDA, RUR-ŽO-259, br. 2645., RUR-ŽO-252, fasz.5, Zl. 2819 – Inv. br. 27958. a 1945. pobjegli su u Austriju, no izručeni od britanske okupacijske vlasti iz Austrije jugoslavenskim partizanima.

⁵¹ M. Biondich, “Persecution of Roma — Sinti in Croatia 1941 – 1945”, https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_2020-06.pdf (pristupljeno 28.7.2025.).

ćanje na pripadnike “državne nacije”, koji su se angažirali za njih.⁵² Mnogi ljudi nisu mogli izdržati pasivno praćenje događaja, a da žrtvama kradomice ne pružaju nekakvu okrijepu. To potvrđuje Branko Polić kao pozorni svjedok vremena. Na ukrcaju za posljednju deportaciju Židova iz Zagreba u svibnju 1943., čak su ustaške straže okrenuli glave, praveći da ne vide, kako su građani ukrcanim žrtvama nosili hranu, toplu odjeću i svakojake potreštine⁵³. Građani nisu samo pomagali nego i demonstrirali svoje protivljenje ustaškoj politici. I obični su ljudi mogli postati suodgovorni i neizravni “komplici” zločincima, ali i junaci otpora.

“Naučiti misliti!” preporučio je neuropsihijatar svakome, kojem je stalo do učenja iz povijesti. No, Cyrulnik nije optimističan, već se boji da nečije sudjelovanje u zločinu mogao ostaviti tragove u njegovu “genetskim kodu” i da će se sklonost prema karakternoj slabosti mogla prenositi od koljena na koljeno, sve do danas. Njegova je studija upečatljiv apel školama da ne prestaju razgovarati s mladima o napasti oponašati loše primjere odraslih.

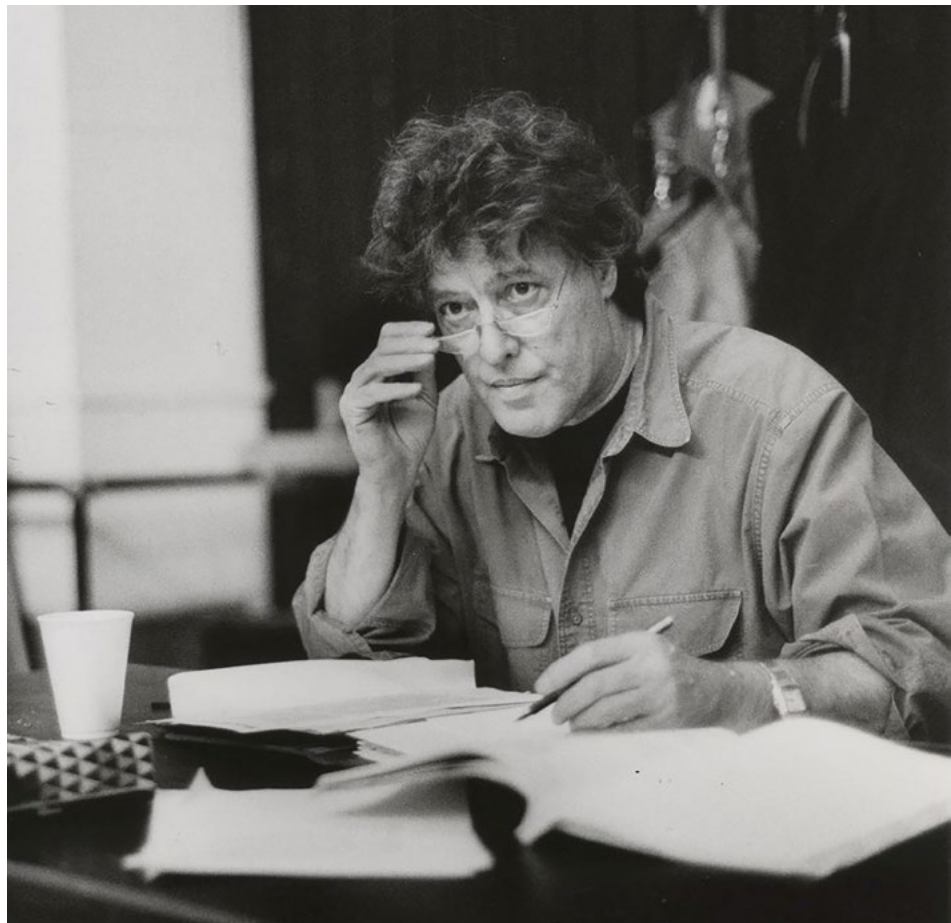
⁵² Danijel Vojak, “Stradanje romskog stanovništva na širem bjelovarsko-bilogorskom području za vrijeme Drugog Svjetskog rata (1941. – 1945.), na: <https://hrcak.srce.hr/file/319553> (2019. godine; pristupljeno 03. 08. 2025.)

⁵³ B. Polić, “Vjetrenjasta klepsidra”, str. 390

TOM STOPPARD — DRAMA(TIČAR) SLOBODE NAŠE EPOHE

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Nedavno je 29. studenoga 2025. u svom domu u Dorsetu preminuo Tom Stoppard, velikan svjetske literature, koji se svojim bogatim, prije svega dramskim opusom i inspirativnim stvaralaštvom nametnuo, ne samo kao jedan od najizvođenijih kazališnih autora naše epohe, već i kao neprijeporna intelektualna ikona britanske kulture druge polovice minulog i početka 21. stoljeća. Daily Telegraph ga je 2008. svrstao na 11. mjesto ljestvice najutjecajnijih ličnosti u povijesti britanske kulture; uspoređivali su ga čak i s Williamom Shakespeareom, jer slično djelima engleskog i svjetskog klasika dramske literature i Stoppardovi kazališni radovi uživaju široku popularnost i izvođeni su na svim svjetski najvažnijim pozornicama od West Enda do Broadwaya. Neumoran radnik, uz kazalište, pisao je za radio, televiziju, film, prevodio je s ruskog, poljskog, češkog i njemačkog a za film “Rosencrantz i Guildenstern”, sniman u Jugoslaviji, u naslovnim ulogama s Tim Rothom i Garyjem Oldmanom, kojeg je na temelju vlastitog scenarija sam i režirao, 1990. u Veneciji je osvojio Zlatnog lava. Angažirani intelektualac,

TOM STOPPARD

provokativan pisac i znatiželjan čovjek žedan novih spoznaja uspijevaio je u onome o čemu su drugi autori mogli samo sanjati. Naime, opsjednut poviješću i pitanjima identiteta, kritički virtuozno

artikulirajući najsloženije filozofske probleme, uz obveznu dozu tipično engleskog humora (u kojem su ironija, sarkazam i blagi cinizam neizostavni), uspijevaio je na zabavan i razumljiv način

širokom auditoriju izložiti svoje ideje, a da one pri tomu ni najmanje ne izgube na ozbiljnosti i relevantnosti. Tako da njegova djela nisu rezultirala samo visokim umjetničkim dometima, već su gotova sva posta(ja)la i komercijalnim uspješnicama, što je s jedne strane Stopparda učinilo materijalno osiguranom, čak bogatom osobom, a s druge neovisnim čovjekom, slobodnim intelektualcem koji se bez ikakvih obveza prema bilo kome mogao društveno angažirati, politički su-djelovati i boriti se za one ideale u koje je vjerovao: ljudska prava, slobodu i dostojanstvo svake ličnosti, posebice u “zarobljenim” totalitarnim društvima. Ali za razliku od mnogih, nije osta(ja)o samo na riječima, već se 70-ih i 80-ih godina minulog stoljeća (preko Amnesty Internationala) aktivno uključio izravno pružajući materijalnu i svaku inu pomoć srednjoistočno europskim disidentima. A nakon što je posjetio SSSR (i susreo se s disidentima Viktorom Fajnbergom i Vladimirom Bukovskim) i Čehoslovačku (sklopio iskreno prijateljstvo s Vaclavom Havelom), posebice se zalagao za pomoć disidentima u Ukrajini, a najviše onima u Čehoslovačkoj, budući se i sam, kao Tomáš Stráussler rodio u toj zemlji 3. srpnja 1937. u Zlinu, gdje mu je otac Eugen radio kao liječnik u glasovitoj tvornici obuće Bata, a majka Martha Beck (oboje Židovi) kao medicinska sestra. Interesantno je napomenuti, kako Stoppard dugo vremena nije znao da je Židov; majka je praktički sve do svoje smrti 1996. pred svojim sinovima (Tom je imao starijeg brata Petera) skrivala taj dio obiteljske povijesti, ne želeći svoju djecu “opterećivati” bolnim i tragičnim nasljeđem, jer su roditelji i šira rodbina i s očeve i majčine strane bili pobijeni u nacističkim logorima smrti u Terezinu i Auschwitzu. Nedugo potom 1999. Stoppard je objavu svoj slavni esej “Kako sam postao Židov”, u kojem je opisao

šok saznavši svoje porijeklo i odluku da ga temeljito (i književno) istraži. Shvativši da će nacisti zauzeti i raskomadati Čehoslovačku i da će kao Židovi završiti u konc-logoru, Eugen je s obitelji u travnju 1939. napustio Zlin i uz pomoć svog poslodavca prebacio se u Singapur gdje je tvornica Bata imala podružnicu. Ipak nije uspio pobjeći od rata; kada su Japanci napali Singapur, obitelji britanskih vojnika i zaposlenika bile su 1942. evakuirane u Indiju (Bombaj), pa tako i Martha s djecom, a ubrzo potom Eugen je nakon ranjavanja tijekom borbi, uoči pada Singapura s ostalim ranjenicima prebačen na transportni brod, kojeg su Japanci tijekom plovidbe prema Indoneziji torpedirali, pri čemu je i poginuo. Martha se s djecom prebacila u Darjeeling, u podnožje indijskih Himalaja, gdje je počela voditi jednu od Batinih trgovina i tu je upoznala britanskog časnika Kennetha Stopparda za kojeg se u Kalkuti 1945. i udala. Svršetkom rata obitelj se vratila u Englesku, smjestila na obiteljsko imanje u Nottinghamu, a Kenneth je adoptirao djecu (Tom je 1960. dobio britansko državljanstvo), dao im svoje prezime i nastavio ih školovati. Tom je pohađao ugledne i skupe koledže, ali nije želi studirati, već se 1954. zaposlio kao novinar u Bristolu i počeo pratiti kulturu i pisati kazališne kritike (tada je i upoznao slavnog Petera O’Toolea koji mu je kasnije mnogo pomagao u radu), a potom se i sam, nakon što se 1960. preselio u London gdje je radio za časopis “Scene”, posvetio pisanju kazališnih djela. Tada je i nastalo njegovo prvo djelo “Hod po vodi” koje je 1963. adaptirano za televiziju, a pet godina bilo uprizoreno i na kazališnim daskama, pod nazivom “Neka uđe slobodan čovjek”. U međuvremenu, Stoppardova “egzistencijalistička komedija”, naslovljena “Rosencrantz i Guildenstern su mrtvi”, u kojoj su u fokusu dva sporedna lika iz Shakespeareova “Hamleta”, praižvedena

1966. pobrala je na kazališnom festivalu u Edinburghu ogroman uspjeh i kod kritike i kod gledatelja. U prvih deset godina drama je izvedena na više od 250 pozornica diljem svijeta. Nakon toga, gotovo svako Stoppardovo djelo, u kojima se dokazao kao (vele)majstor dijaloga, bilo je popraćeno trijumfalnim ovacijama, a on ovjenčan svjetskom slavom unisono prihvaćen kao jedan od najvećih dramskih pisaca našeg doba. U povijest je ušao i kao “najmlađi dramatičar” čije je djelo izvedeno u prestižnom National Theatreu u Londonu. Ubrzo je u opticaj kazališnog (kao i oxfordskog) rječnika ušao i danas općeprihvaćeni termin “stoppardovski” kojim se označava maestralna (crno)humorna jezična igra u eksplikaciji i(li) istraživanju kompleksnih ontoloških i drugih filozofskih pojmova, kao i znanstvenih ideja i teorija. Iz niza njegovih uistinu briljantnih predstava u kojima sve pršti od savršeno promišljenih rečenica, provokativnih dijaloga, metalingvističkih kalambura (nazivaju ga mađioničarem jezika), razigrane satire, a svekolika tragedija naših života fascinantno “upakirana” u naizgled lepršavi zabavni kontekst, teško je izdvojiti najbolje, jer sva su mu djela jednostavno savršena, “najbolja”. I da, sva ili gotova sva su svojevrsna čitanka povijesti 20. stoljeća, ali ipak osvrnuo bih se na ona koja su na mene, bilo da sam ih gledao ili čitao, ostavila najdublji dojam. Naime, Stoppard u Češkoj uživa kultni status, njegova su djela većinom prevedena i sustavno se igraju u tamošnjim teatrima, a budući sam prilično dugo živio u Pragu, imao sam prigodu okoristiti se tom povlasticom. Naravno igrao se i u nas; ostala mi je nezaboravna zagrebačka inscenacija (u Teatru &TD, iz 1971.) “Rosencrantza i Guildensterna”, u režiji Joška Juvančića, u kojoj su naprosto briljirali Rade Šerbedžija i Ivica Vidović, nenadmašni u improvizacijama, pa se znalo dogoditi

da u pojedinim predstavama naprosto zamijene likove. Ali iz meni neznanih razloga vremenom je interes za njegove komade u nas splasnuo, gotovo iščezao. Drama “Skakači” (1972.) “spoj intelektualne smjelosti i duboke osjećajnosti” napisana u formi trilera govori o ubojstvu i profesoru filozofije koji pokušava odgonetnuti je li moral uvjetovan poviješću ili je pak apsolutni Božji zakon? U komadu “Travestija” (1974.), bavio se nekom vrstom SF konstrukcija, polazeći od činjenice da su tijekom Prvog svjetskog rata, u isto vrijeme u Zürichu boravili Lenjin, Tristan Tzara i James Joyce. Djelo “Prava stvar” (1982.) s elementima autobiografije, posvećeno je istraživanju (ne)mogućnosti potpune iskrenosti u muško-ženskim odnosima i ukazuje kakve sve mučne posljedice proizlaze iz preljuba. Posebno mjesto u njegovom opusu zauzima drama “Arkadija” (1993.) u kojoj se bavio teorijom kaosa, historiografijom i pejzažnom arhitekturom, gdje se pojavljuju razni likovi, primjerice Isaac Newton i lord Byron, a sve se odigrava u tipično engleskom, ladanjskom aristokratskom ambijentu, gdje se glavni protagonisti međusobno sukobljavaju u raspravama oko raspada i propasti društva i njegovih vrijednosti. U monumentalnoj dramskoj trilogiji “Obala utopije” (“Putovanje”, “Brodolom” i “Spašavanje”, iz 2002.) koja ukupno traje devet sati (premijerno izvedena londonskom nacionalnom teatru), Stoppard je “uronio u ponore i tamu naše povijesti” kako bi “mapirao” usud čelnih ličnosti ruske emigracije sredinom 19. stoljeća. Četiri godine potom, izvedena je (u Royal Courtu) drama “Rock’n’Roll” čija se radnja odvija u Čehoslovačkoj i gdje razmišlja o tomu kako bi se odvijao njegov život da se po svršetku Drugog svjetskog rata s majkom vratio u svoju rodnu zemlju. Pita se: bi li slijedio put svoga prijatelja Havela? Stoppard je tijekom spisateljske

karijere napisao gotovo 50 kazališnih predstava i svaka je na svoj način velika i značajna; primjerice, sama ideja da u jednočinki “Rosencrantz i Guildenstern”, u fokus stavi dva sporedna lika iz “Hamleta”, dok se radnja Shakespeareove tragedije (o)stavlja u pozadinu, bila je sama po sebi prevratnička, a takva je i njegova posljednja velika, mogu reći bez ikakvog pretjerivanja, genijalna drama “Leopoldstadt” (2020.) koju sam imao sreću gledati u Brnu. Ključna rečenica iz spomenute jednočinke glasi: “Postojao je trenutak negdje na početku, kada smo mogli reći ne, ali nekako smo ga propustili”, nakon čega je za sve bilo kasno, upravo najbolje opisuje i sukus “Leopoldstadta”, odnosno autorovo suočavanje s Holokaustom kroz tragični usud bogate židovske obitelji Merz u Beču od 1899. pa sve do 1955. i u tom procesualnom kontekstu antisemitizma Austro-Ugarske i njezina raspada, Hitlerovog Anschlusa, ratnih strahota i nacističkog genocida nad Židovima, raspetljava i sudbina glavnih likova ove zgusnute, mračne priče, ali u kojoj život na koncu ipak pobjeđuje. “Leopoldstadt” je melankolična, po mnogo čemu autobiografska priča kojom kao da je stavio točku na svoje, u svakom pogledu upečatljivo djelo. I da, kada govorimo o Stoppardovim dramama, često se zaboravlja reći jedna važna stvar: iako je napisao samo jedan roman “Lord Malquist i gospodin Moon” (1966.), upravo je u njemu, kako tvrdi Hermion Lee, saržana većina teme i ideje koje je kasnije razvijao i obrađivao u svom razgranatom dramskom repertoaru.

Uz kazalište, Stoppard se intenzivno bavio i adaptacijama i pisanjem originalnih scenarija za filmove; 1998. film “Zaljubljeni Shakespeare” osvojio je sedam Oscara, pa tako i za scenarij kojem su koautori bili Marc Norman i Tom Stoppard. U svojoj impresivnoj karijeri Stoppard je uz Oscara i Zlatnog lava osvojio još pet

nagrada Tony i tri nagrade Laurencea Oliviera, što do sada nikome nije pošlo za rukom. Na filmu je surađivao s najistaknutijim scenaristima i redateljima; Stevenom Spielbergom (“Carstvo sunca”), Georgeom Lucasom (“Ratovi zvijezda”), Reinerom W. Fassbinderom itd. A još 1985. scenarij za kultni, distopijski film “Brazil”, koji su uz Stopparda (na)pisali i Terry Gilliam i Charles McKeown, bio je nominiran za Oscara, ali nagrada ih je tada mimoišla.

Duhovit i šarmantan, po mnogo čemu pravi gentleman, Stoppard je uživao veliku naklonost žena; tri puta se ženio, u prva dva braka dobio je četiri sina, imao je brojne ljubavnice, a javnosti su poznate njegove dugogodišnje burne romansa s glumicama Felicity Kendal i kasnije Sinead Cusack koja se na koncu vratila supruhu, glumcu Jeremy Ironsu. Stoppard je u nekoliko navrta bio ozbiljan kandidat za Nobelovu nagradu, ali čini se da se za politički “ukus” švedskih akademika isuviše naginjao liberalno lijevo, dok to nije smetalo britanskoj kraljici Elizabeti II. koja ga je 1997. proglasila viteзом, da bi 2000. dobio prestižni Order of Merit. Osobno od brojnih respektabilnih priznanja koje je primio najviše se ponosio činjenicom da je pod pokroviteljstvom Fondacije Povelja 77 bila 1983. u Stockholmu ustanovljena prestižna nagrada koja je nosila njegovo ime i koja se dodjeljivala za “iznimno” esejističko djelo češkim autorima u egzilu, ili onima kojima je bilo zabranjeno javno djelovati u domovini, pa su morali objavljivati u samizdatu, u okviru tzv. podzemne disidentske kulture. I što reći na kraju, do ponoviti: Stoppardovo impresivno djelo moćna je i velika književna oda slobodi, ali i mogućnostima njezina (gu)bitka.

NJEMAČKA AUKCIJSKA KUĆA MORALA OTKAZATI PRODAJU PREDMETA ŽRTAVA HOLOKAUSTA

PIŠE: J. C.

Aukcijska kuća Felzmann planirala je u studenome u zapadnonjemačkom gradu Neussu na aukciji na prodaju ponuditi 623 artefakta, uključujući pisma iz koncentracijskih logora i dokumente koji detaljno opisuju nacističke zločine. Nakon negodovanja skupine preživjelih žrtava Holokausta, aukcija je otkazana samo dan prije predviđenog događanja, a njezin popis nestao je s web stranice aukcijske kuće.

Aukcija je otkazana ubrzo nakon što je njezino održavanje osudio Međunarodni odbor za Auschwitz, skupina preživjelih žrtava Holokausta sa sjedištem u Berlinu. Izvršni potpredsjednik skupine, Christoph Heubner, nazvao je prodaju “ciničnim i besramnim pothvatom” koji je ostavio preživjele “ogorčene i bez riječi”.

“Povijest i patnja svih onih koje su nacisti progonili i ubili iskorištava se za komercijalnu dobit”, rekao je Heubner

u izjavi. Zahtijevao je da aukcijska kuća aukciju, rekavši da predmeti “pripadaju obiteljima žrtava” i “trebaju biti izloženi u muzejima ili memorijalnim izložbama”.

Ovu aukciju su osudili i poljski ministar vanjskih poslova Radosław Sikorski i njegov njemački kolega Johann Wadepuhl. Istaknuli su da “poštovanje prema žrtvama zahtijeva dostojanstvo šutnje, a ne buku trgovine”, te apelirali da se artefakti predaju Muzeju Auschwitz.

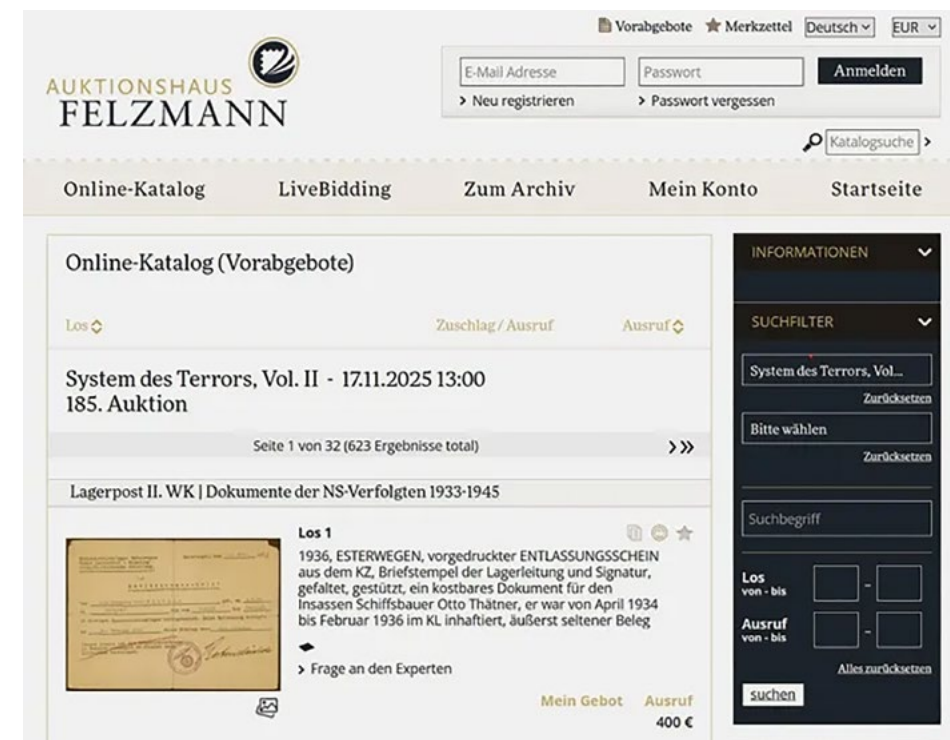
Nekoliko dana prije otkazivanja, aukcijska kuća branila je planiranu prodaju u listu “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, rekavši da privatni kolekcionari koriste predmete za “intenzivna istraživanja” i da njihova aktivnost ne pridonosi “trgovini patnjom, već očuvanju” sjećanja.

Katalog aukcije pod nazivom “Sustav terora, svezak II.”, prikazivao je predmete iz razdoblja od 1933. do 1945. godine. Prvi dio privatno prikupljene zbirke pisama o Holokaustu aukcijska kuća prodala je prije šest godina, prema Frankfurter Allgemeine Zeitungu.

Mnogi predmeti koji su se trebali naći na ovoj aukciji potječu iz koncentracijskih logora Auschwitz i Buchenwald. Razglednica poslana iz Auschwitza u Krakow 1940. godine imala je početnu cijenu od 580 dolara, s oglasom koji je reklamirao “vrlo mali logoraški broj” zatvorenika i “vrlo dobro stanje” pisma.

Očekivalo se da će drugi predmeti postići mnogo veće iznose. Zbirka od 15 pisama zatvorenika iz logora Ravensbrück imala je početnu cijenu od 3.250 dolara. Druga kolekcija pisama, koje su izmijenili članovi jedne židovske obitelji, trebala je imati početnu cijenu od 14.000 dolara, a aukcijska kuća ih je opisala kao “rijetke” jer je “samo nekoliko Židova bilo živo” 1943. godine.

Osim korespondencije, na aukciji su ponuđeni i predmeti poput žute Davidove zvijezde sa “znakovima nošenja”, tri

bilježnice anonimnog poljskog Židova koji je preživio rat i identifikacijski dokumenti Židova koji su se uspjeli spasiti.

Katalog je također bio prepun nacističkih dokumenata. Među njima je bio i medicinski izvještaj iz logora Dachau iz 1937. godine, u kojem je detaljno opisana prisilna sterilizacija zatvorenika “od strane logorskog liječnika” s “potpisom ss-ovca”. Na popisu je bio i dosje zapovjednika Auschwitza Arthura Liebehenschela, s bilješkama u pripremi za njegovu obranu na poslijeratnom suđenju u Krakovu 1947. godine, za koje je aukcijska kuća rekla da još nikada nisu bile objavljene.

Drugi dokumenti koji su se trebali naći na aukciji sadržavali su zapise tvrtki prisilno prodanih nacistima.

Prethodne najavljene aukcije artefakata povezanih s nacističkim zločinima otkazane su u SAD-u posljednjih godi-

na. Dvije slike iz 17. stoljeća uklonjene su s aukcije u Ohiju u rujnu 2025. godine nakon što je organizacija za povrat umjetnina iz Holokausta utvrdila da su opljačkane iz kolekcije njemačkog Židova tijekom Drugog svjetskog rata. Godine 2023. Christie’s je otkazao prodaju 300 komada iz kolekcije nakita u vlasništvu Heidi Horten, čiji je suprug Helmut Horten kupio židovske tvrtke kojih su se vlasnici prisilno odrekli 1930-ih. Aukcijska kuća u Brooklynu obustavila je 2021. godine prodaju knjige iz 19. stoljeća koju je tražila židovska zajednica u Rumunjskoj tvrdeći da se radi o njihovoj otetoj imovini.

UGAŠEN SAT KOJI JE BROJAO VRIJEME OD HAMASOVIH NAPADA

PIŠE: J. C.

Sat na trgu u Tel Avivu, oko kojeg su se okupljali Izraelci i zahtijevali oslobađanje talaca zarobljenih tijekom Hamasovog napada u listopadu 2023. godine, isključen je krajem siječnja 2026. godine, 844 dana nakon što je počeo mjeriti vrijeme od njihove otmice.

Do gašenja sata došlo je nakon što je pronađeno tijelo posljednjeg taoca u Gazi. Dvadesetčetverogodišnji Ran Gvili bio je policajac na bolovanju koji je poginuo u borbi protiv militantata koji su upali u Izrael tijekom napada 2023. godine.

Gvilijeva majka Talik je, nakon što je pronađeno tijelo njenog sina, zahvalila svima koji su podržavali obitelj tijekom 27 mjeseci od napada 2023. godine.

“Rani se vratio kući kao izraelski heroj, stvarno, izraelski junak i najponosniji smo na njega”, rekla je.

Povratak posljednjeg taoca se u Izraelu očekivao kao trenutak nacionalnog ozdravljenja. Hamasov napad, najsmrtonosniji pokolj Židova od Holokausta, smatra se najtraumatičnijim događajem u povijesti zemlje kada je ubijeno 1.200 ljudi.

Od 7. listopada 2023. godine, kada je Hamas započeo svoje napade, tisuće Izraelaca se gotovo svakog tjedna okupljalo u Tel Avivu na mjestu koje je postalo

poznato kao Trg talaca, odakle su tražili oslobađanje svih zarobljenih talaca. Bivši taoci te članovi njihovih obitelji sudjelovali su na javnoj svečanosti gašenja sata na trgu u Tel Avivu.

Povratak svih preostalih živih i poginulih talaca je bio ključan uvjet prve faze sporazuma, no drugi dijelovi još nisu ispu-

njeni. Nije jasno kako će se implementirati druga faza, koja uključuje rekonstrukciju i demilitarizaciju Gaze. Izraelska vojska i dalje upravlja s oko 53 posto teritorija, a Hamas s preostalim dijelom.

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 193. / SIJEČANJ-VELJAČA 2026. / TEVET / ŠVAT / ADAR 5786. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 1 49 22 692 / FAX: 385 1 49 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINANCIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 20 EURA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 35 EURA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZBAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

